Sarajevo, april—juni — 1890 — Сарајево, април—јуни.

Glasnik
zemaljskog muzeja
u
Bosni i Hercegovini.

Knjiga II. Godina II.

Uredništvo:
Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.
Administracija:
Sarajevo, zemaljska štamparija.
Godišnja cijena Glasnika sa poštarinom 2 for. a. vr.
Pojedine knjige stoje sa poštarinom 80 nč.

Гласник
земаљског музеја
у
Босни и Херцеговини.

Књига II. Година II.

Уредништво:
Сарајево, зграда земаљске владе.
Администрација:
Сарајево, земаљска штампарија.
Годишња цијена Гласника са поштарином 2 фор. а. вр.
Поједине књиге стоје са поштарином 80 нч.

Како и када је Босна припала Угарској.

Приопћио **Др. Јулије пл. Паулер**, управитељ кр. угар. државног аркива.

У једноме законику адмонтског манастира има повеља о утемељењу и дотирању манастира Чатара у Угарској, заладске жупаније. Утемељење потврдио је краљ Бела II.: „in conventu Strigoniensi, ubi filio suo Ladislao communi regni concilio Bosnensem ducatum dedit.“ „У вијећу острогонском, у коме је,“ — примјећује се узгредице, — „с приволом цијеле земље даровао војводство босанско своме сину Ладиславу.“ [1])

О идентичности те повеље нема сумње, према томе је дакле несумњива историјска чињеница, да је почетком године 1137. (у то нам вријеме ваља ставити повељу, која иначе нема надневка, због присутних бискупа и достојанственика) Босна већ била у такој свези с Угарском, да су краљ угарски и угарски „државни сабор“, како бисмо сада рекли, о њој могли одредбе чинити. Али и ако нема сумње о тој свези, неразјашњено је питање, како је постала та свеза.

Историјска је знаност већ покушавала свакојако, да то питање ријеши, али од мноштва комбинација ниједна се не могаше упирати на директне историјске доказе. Таких доказа, колико ми знамо, и нема до данашњег дана, али има некојих околности таке руке, да полазећи од њих и разабирући им узроке, можда ипак можемо доћи, и ако не до утврђених, а оно свакојако до врло вјеројатних резултата.

Знаменит кажипут за рјешавање тога питања биће по моме суду у тој несумњивој чињеници, што угарски краљеви никад нијесу узели наслова краља босанског, ма да се за њих не би могло казати, да нијесу тражили наслова. Напротив, они су употријебили сваку прилику, да своме наслову придаду имена нових земаља. Мали комадић земље на сјеверу српског Приморја доста им је био, да се назову краљеви Раме — о чему ћемо

[1]) Fejér: Codex dipl. Hung. II. 88.

доље још потање прозборити. Бела III. није право ни намјеравао, да придржи Халич, а већ се назива rex Galicie (1188.), којим се насловом његови потомци почевши од Андрије II. (1205.) дошљедно и непрекидно служе. Краљ Емерик једва што је ногом стао на Бугарску и Србију, и већ се назива rex Bulgariae (1202.), па онда rex Serviae (1203.), и та два наслова онда стално осташе уз угарски краљевски наслов.[1]) Андрије II. никад није било у Волхинији (угарски Ладимир), а ипак се он на темељу пријатељског подређења назива rex Ladomeriae (1205.). И Бела IV., да тако рекнемо, само завири у серетске предјеле данашње Румуњске, гдје су уз Влахе наставали кумански номади, и већ је он rex Cumaniae (1235.), док његов син Стјепан V. само до Видина дође, па се од њега почевши сви угарски краљеви пишу rex Bulgariae.[2])

Много мање и незнатније земље, него Босна, територији, који фактично једва да су или и нијесу никада били у власти, долазе међу краљевским насловима, али Босна се никада не спомиње. Али не једино Босна сама, већ и други, истински, а не имагинарни посједи угарски не напомињу се у краљевским насловима. Славонија, т. ј. данашња Хрватска од Драве до Капеле планине, не напомиње се никако међу угарским краљевским насловима све до Владислава II. (1490—1516.)[3]) Никад не долази Mácso (Мачва, Banatus Machoviensis), један дио данашње сјеверозападне Србије; никад Szorény (Banatus Zevrinensis), тако звана Мала Влашка, Румуњска западно од Алуте, никад се — да из доба краљева из Арпадске куће сегнемо и у доба угарских краљева из куће Анжувске, — не напомиње Молдава ни Влашка, акопрем се је Куманска односила само на мален дио тих крајева. То бијаху само бановине, као што је Босна, односно Молдава и Влашка по примјеру сусједног Ердеља — била војводина.

Узрок тога, за цијело не случајног разликовања одмах нам удари у очи, ако промотримо, какве су биле земље тих двију категорија. Краљевски наслов узимали су угарски краљеви од таких земаља, које су се већ могле сматрати краљевинама, то јест, које су имале неку самосталну државну организацију. То можемо да мотримо почевши од Хрватске, па све до Куманске и Лодомерије. Из те чињенице смијемо без сумње закључити противно, наиме, да се они територији, од којих

[1]) Fejér l. c. II. 391, 414. II.

[2]) Еклатантно посвједочује ту похлепу за насловима наслов Стјепана II. у потврди повеље, којом је утемељен Гарам-Сент-Бенедечки манастир, гдје се и он (1124) већ назива rex Galiciae et Bulgariae (Fejér l. c. II. 67), осим ако је то погрјешка у писању из XIII. вијека, пошто нам је тај докуменат очуван само у једноме трансумпту из год. 1217.

[3]) У Fejéra l. c. IV./1, 417, има додуше повеља Беле IV. од године 1246.. гдје се он назива и rex Sclavoniae, којој околности Кукуљевић Jura Regni D. Cr. Sl. 1. 67. неко знаменовање приписује, али је то — гласом оригинала у угарском државном архиву DS. 302. само криво читање ријечи „Ramae."

нијесу узели краљевског наслова, у оно вријеме, кад их је Угарска заузела, нијесу могли сматрати краљевинама, да нијесу имали државног устројства, и да су ово стекли тек по Угарској, или барем под њом. И у истину се је у Молдави и Влашкој државно устројство развило тек онда, пошто су те земље већ биле у подручју угарске моћи. Мачва постаде дијелом Бугарске, односно византинског царства. Год. 1229. већ је, рећ би, као наставак Сријема на десној обали Саве, била под Угарском, али ће је њоме управљало као приватним посједом сестре краља Андрије II., Маргарете, удове цара Изака Ангела, а послије маркгрофа Бонифација Монтфератског „ad nutum dispositionem praefatae sororis", како папа Гргур IX. вели, „regitur." Северин (Szöreny) био је, ваљда од како пропадоше Бисени, па их нестаде, ненапучен крај. По суду анонимног нотара Беле IV. није припадао Угарској, којој он међу поставља код Оршове. У почетку XIII. вијека насељавају се и овуда влашки кнежеви са својим народима. Они угарскоме краљу плаћају данак, а под конац владавине Андрије II. (1233.) већ налазимо првог угарског бана северинског.[1])

И Босне нема међу угарским краљевским насловима; и она је била бановина. Није дакле пресмион закључак, да Босна, кад је у првој половици XII. вијека доспјела у свезу с Угарском, још није била организована држава; да су у долини Босне и у споредним долинама била насељена поједина српска племена, без сталне свезе између себе, налик на Румуње северинске бановине, само с том разликом, да то нијесу биле придошлице, већ од многих вијекова старосједиоци у својим жупама. Трагови појединим овим жупама могу се разабирати до у XIII вијек, па је по томе ласно докучити, што се је Босна онако лако распала у поједине дијелове, н. пр. бановине Усору и Соли (Banati Osora & Só).

Оно што знамо о предугарском времену Босне, не противи се ни у чем томе закључку, што га учинисмо a priori. У цара Константина Порфирогенита налазимо у средини X. вијека φώριον Βόσωνα, географски појам; исто тако у попа Дукљанина у другој половини XII. вијека, гдје говори о диоби маштом његовом створеног Сватоплука, баш као и о „Бијелој" и „Црвеној Хрватској."[2]) Истина је додуше, да се у њега касније спомињу босански бани, пак се о Босни тако говори, као да би то била једновита држава, попут његових српских „краљевина" у Приморју, али Дукљанин обичаје назоре свога времена преносити на старија времена и прилике. Кад он дакле говори о босанскоме бану у X. вијеку, онда из тога баш тако слиједи, да је таког

[1]) О Северину (Zevrin): Theiner: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I. 170. — Fejér l. c. IV/1. IV/1. 445. ff. — Pesty: Szörenyi Bánság I. 14. p.

[2]) Diocleas C. 12. Schrandtner: Scriptores R. Hung. III. 482. — Theiner: Mon. Slav meridionalium I. 248.

бана у оно доба веће било, као што слиједи и то, да је око год. 968. већ било угарског краља, коме се је тај бан утекао под окриље.[1]) Тим у осталом не мишљах рећи, да у старија времена босанска племена никада не бијаху за неко доба сједињена под заједничким господарем; само не налазим задоста разлога, по коме бих у опреци с реченим разматрањем на силу морао судити, да је већ прије угарске епохе ондје била дефинитивна државна организација, као н. пр. у Хрватској. По томе, што Дукљанин спомиње босанске банове и нитко други, често се је судило, да је Босна некоћ припадала Хрватској, јер за име и достојанство бана знају само Хрвати.[2]) Није немогуће, пače је и вјеројатно, да се је неко вријеме моћ хрватских владара простирала на некоје, разумије се, најзнаменитије дијелове Босне, нешто налик на ово може се разабрати и у Дукљанина, за старије доба, на жалост, врло непоуздана; али то није разлог, по коме на силу мораш судити, да је босанско банство као нека извјесна државна уредба цијеле Босне, за то већ хрватска инштитуција, јер је у Дукљанина бан просто ознака за војводу, dux, па он за то говори и о бану рашкоме.[3])

Па онда усвојили су тај наслов и Угри, који га употријебише и за такве пријеђеле, као Мачва (Macsó), Браничево (Borony), Северин (Szöreny), који нигда ни у каквој свези не бијаху с Хрватском. У осталом, нека је одношај Босне према Хрватској прије био, који му драго, свршетком XI. вијека — за које доба Дукљанин већ постаје вјеродостојан, — припадала је Босна држави Бодина, српског краља Приморју. Послије његове смрти распаде му се држава. У исто вријеме дохвати се Угарска Јадранског Мора, уреди Славонију од Драве до Капеле, те се угарска држава и угарска организација рашириваше из Славоније од запада к истоку дуж Саве до Врбаса, гдје постадоше жупе Дубица, Сана, Врбас. — Тому за доказ служи, да су ти пријеђели припадали загребачкој бискупији, а не, као Пожега и Валпово, с лијеве стране Саве, печујској. Сасвим је природно, и противно било би невјеројатно, да се мала српска племена, која су била на југоисток од тих пријеђела, све горе до врела Босне, развођу између јадранског и црноморског подручја, не могаху отети утицају релативно врло уређене угарске државе, већ јој се подредише. По слабој свези, која отуд настаде, по великој автономији — да се послужим модерним изразом — која остаде босанским племенима, може се, — и гледећи на даљину земље од средишта угарске државе, што је такођер било у прилог већој самосталности — закључити, да је то подређење било с добре воље и да се је с добре воље уздржала свеза.

[1]) Diocleas C 22. 23. l. c. 488. 489.
[2]) Клаић: Poviest Bosne стр. 59.
[3]) Дукљанин Ц. 13. 18. л. ц. 483. 486.

Сада је питање: када је постала та свеза, коју већ налазимо год. 1137? Нама се чини, да у оно вријеме не би дијете од 5—6 година — а толико је онда највише могло бити Ладиславу, сину Беле II. — метнули за војводу дивљој једној земљи, која се је тек подредила. Ваљаће нам дакле нешто прије тога тражити вријеме, када је подвргнута Босна, или боље да рекнемо када су подвргнута босанско-српска племена Угарској.

Али и то није могло бити прије, него што је угарска моћ захватила сусједну Хрватску и Далмацију. Ваља нам дакле тај догађај ставити од прилике у доба између 1110—1130.

Пошто се је то по свој прилици догодило у исто вријеме с конштитуирањем угарских жупанија у данашњој босанској крајини, или можда услијед тога, и пошто је развитку тадашње Славоније за цијело требало времена, то је вјеројатно, да је то подређење пало у другу половицу горњег двадесетгодишњег раздобља, по томе дакле према крају владавине Стјепана II. (1115—1131.)

Организација, т. ј. уједињење Босне у једну цјелину под једним војводом или баном биће ваљда у свези с настојањем стрица Беле II., сина босанског великог жупана Уроша, бана Белуша (Belos), да моћ Угарске изнова утврди на жаловима Јадранског Мора и да је сувише простре и на независне још Србе.

Тако је н. пр. баш око год. 1136. Спљет изнова доспио под угарску власт, а спљетски надбискуп Гаудије бијаше чест гост на угарском краљевском двору.[1]) И послије чини се, да је Белуш велик утицај извршивао на Босну. То би барем најбоље разјаснило, како је то, да је Борић, први познати, исторички поуздани бан босански, који је год. 1155. у војсци угарског краља Гејзе II. војевао против цара Емануела, у угарским размирицама, које су по смрти Гејзе II. настале због пријестола, пристао уз његова брата Стјепана IV., кога је Белуш већ као војводу љубио и потпомагао.[2])

У ово доба — 1138. — пада и освојење Раме, којој је име онда Бела II. узео међу своје краљевске наслове. Дукљанин познаје жупе Раму и Неретву, које су по његовом приповиједању онда, кад је краљ Прелимир своју државу раздијелио међу своје синове, припадале покрајини Подгорју. Жупа неретванска

[1]) Тома архиђакон с. 19. Schwandtner l. c. III. 559. У погледу Срба Kimamos III. I. (Ed. Bonn. стр. 104.)

[2]) У погледу одношаја између Белуша и Стјепана IV. Ragewimy Gesta Friderici III. 12. M. G. SS. XX. 423. Гдјекоји мисле, да по ријечима Kimamosa, да је Борић „εἰς συμμάχους τῷ Παινοναρχῇ“ морају закључити, да је он 1155. био савезник, а не подајник Гејзе II., али то не мора слиједити из тих ријечи. А то по савезничком одношају никако не би могло ни бити, да Борић у једној повељи Стјепана IV. 1163. (Tkalčić: Monum. Hist. Episc. Zagrabiensis I. 3.) као свједок долази међу угарским достојанственицима, послије palatina и judexa curiae, прије великих жупана, прије Бодрога и Чанада

спомиње се и у повељи краља Беле IV. од год. 1244., у којој он набраја више дијелова Босне.

Како већ само име каже, ваља нам тај предјео тражити уз ријеку Раму при горњој Неретви, тамо, гдје та ријека мијења свој правац од истока к западу, а јужно од Радуше и Лисац-планине, гдје се мален један крај, макар да већ није у подручју Црног Мора, још и данас рачуна к Босни, а не к Херцеговини. Тај малени крај мора да је при распаду српске државе у Приморју угарски бан Босне освојио за се и посредно за краља угарског; барем се тако најлакше може протумачити, како је то, да је речени предјео припао Босни, а наслов од њега угарском краљу.[1])

Обично се тврди, да је краљ Бела II. године 1135., дакле још прије него што је своме сину дао босанско војводство, не спомињући Раме, почео употребљавати рамски краљевски наслов, да је дакле Рама онда већ била освојена. Но то је блудња, која је отуда настала, што су се писци задовољили оним уломком дотичне повеље, коју је Фејер објелоданио у II. свеску свога Codex diplomaticus. Али у тому VII. вол. 5. исте збирке објелодањена је та повеља потпуно, и тамо се види, да она још има наставак, који потјече из године 1139. Много је дакле вјеројатније, да су се уводне ријечи: Bela, Dei Gracia Hungariae, Ramaeque rex, односиле на каснију повељу од год. 1139., него ли на пријашњу од год. 1135., која је, рећ би, уметнута у ону каснију, а та вјеројатност постаје извјесношћу, кад помислимо, да у повељама Беле II., које још све до једне постоје у оригиналу, до год. 1138. нема наслова Rex Ramae, и да тај наслов први пут долази год. 1138. у једној повељи за надбискупију сплетску.[2])

Дакле је, да најзад свршим и резултат моје кратке расправице још једноћ прикупим, највјеројатније, да су се српска племена, која су у Босни становала, и у оно доба још нијесу била тјешњом свезом између се спојена, у трећем деценију XII. вијека добровољно подредила угарскомэ краљу, који је год. 1137. у земљи — барем према тадашњим појмовима — увео ред, устројио босанску бановину, која је одмах увећана Рамом, покрајиницом српског Приморја, те се у каснијем времену развила у краљевину босанску.

---

[1]) Клаић l. c. 64. наводи у ноти више мјеста, из којих се види, да акопрем каснији угарски писци Босну идентифицирају с Рамом, ипак бијаше и посебна Рама. К томе могу ја још навести једно мјесто из једне повеље Беле IV. од год 1244. „Contra Paterinos in Bosnam et in terram Rame — proficiscerentur.“ Wenzel l. c. VII. 167. Otto Frising: Gesta I. 31. l. c. 368., такођер спомиње Раму. Дукљанин с. 24. l. c. III. 490.

[2]) Fejér l. c. 11. 82. VII./5. 100. и д. Наслова Rex Ramae нема у Wenzela l. c. I. 49. 53. Fejér l. c. VII/5. 108. Knauz Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. 97. Најприје се спомиње 1138. — Кукуљевић l. c. I. 31. Тамо садржана повеља, стр. 8., гдје се већ краљ Коломан 1103. назива Rex Ramae, крива је, види: Dalmát.-Horvátorszàg elfoglalásáról. (О освојењу Далмације и Хрватске.) Századok 1888. 324. 2.

Stari rudokopi u Bosni.

Priopćio **Ludvig Pogatschnig**, rudarski meštar u Srebrenici.

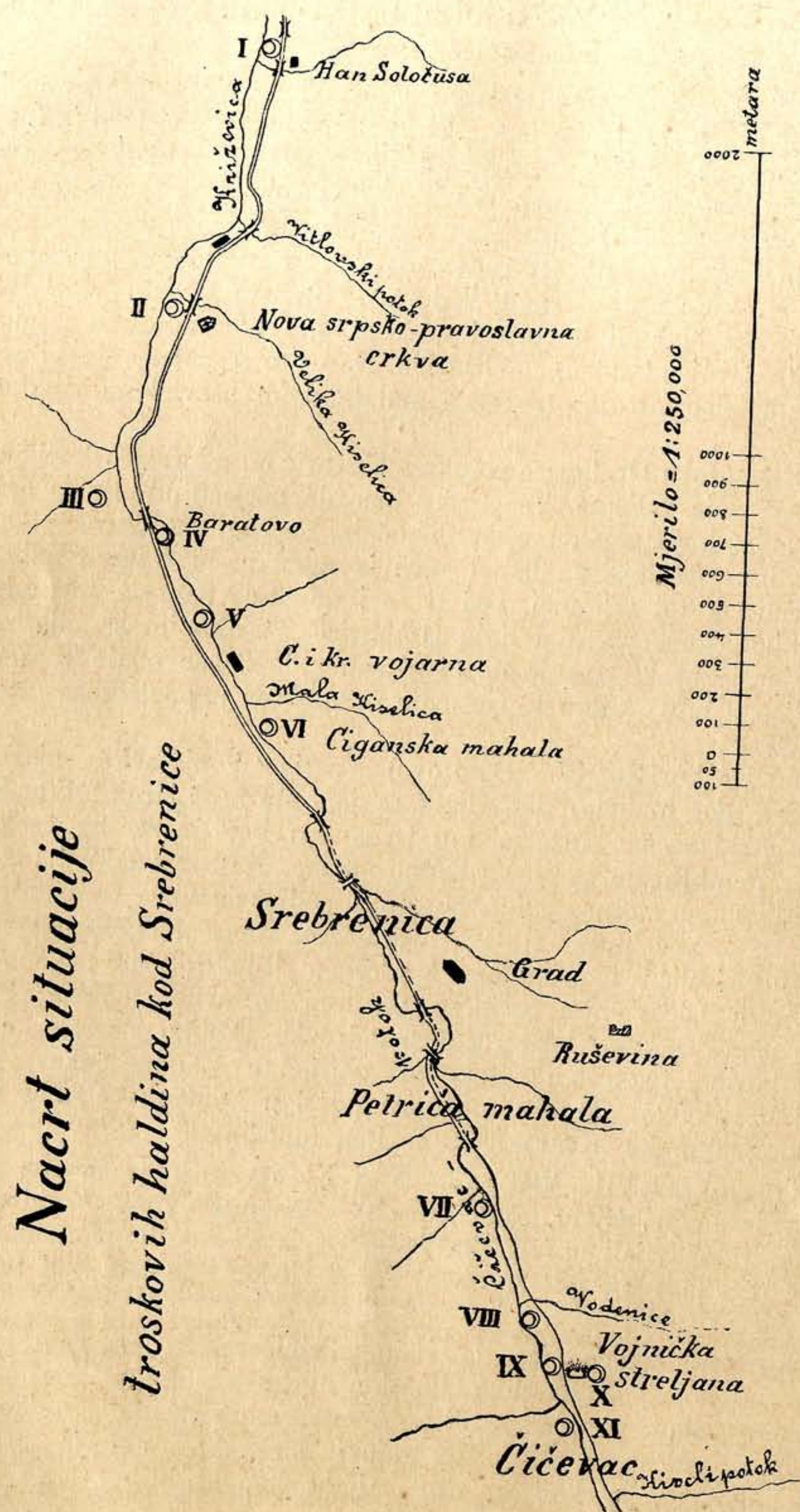
Kod Srebrenice uz Križevicu rječicu i uz potok Čičevac ima čitavo čislo starih troskovišta. Pogješ li od ceste, što vodi iz Ljubovije prama Srebrenici, to ćeš najprije naići na veliko troskovište kod Hana Soločuše (I. na nacrtu, slika 1), a onda na drugo kod nove pravoslavne crkve (II.). Na tim su mjestima očevidno u davna vremena bile talionice, do kojih su rude privažali iz majdana jugozapadne strane Kvarac-planine iznad Vitlovića. Na troskovištu u Soločuši leže pojedini komadi bulanžerita, koga je velika množina napunila jalovnike (Grubenhalden) u Vitloviću. Naročito se nalaze olovni ostaci od nekadašnjeg talenja; troske s malahitskom prevlakom rijetko se nagju.

Prije sutoka Orahovice potoka s Križevicom udara troskovište III. u oči sa svoje veličine. Te troske biće da potječu od talenja bakrenaste rude, koje nema u sjeveroistočnim majdanima Kvarac-planine. Baš se i ne da misliti, da su stari iz majdana u Kvarcu uzbrdice vukli rudu k toj talionici, već ti se i nehotice nameće, da rudnike tima talionicama tražiš u dolu Orahovice. Dojako im se nije našlo traga, jer je prekopavanje dospjelo samo do desne obale Križevice, a predjeo s onu stranu te rječice u rudarskom je pogledu još sasvim nepoznat.

Do troskovišta IV. (Baratovo) V. (ispod pješačke vojarne) i VI. (ciganjska mahala) dobavljala se je ruda kroz jarak (Malu Kiselicu) iz majdana na Kožarici i u Lauš-selu, koje su reć bi, visokome Kvarcu predbriježje sa jugozapadne strane. Na zaravanku Lauš-sela odaju ti ostanci zidina, jedno mjesto s podložnicama i komadi ruda, da su tu nekoć radili rudari, a staložine okera (željezastog rgjca) uz Malu Kiselicu i pri ulazu u Crvenu Rijeku jasno svjedoče o prostranim podzemnim rudokopima, koji se ovuda nalaze. I ako ovuda nema onoliko leha i bakrene troske, koliko na troskovištu uz Orahovicu, ipak ih i ovuda ima obilje, te će nam bakar valjati tražiti u pakovini, koje u olovnoj rudi i u kamenju cijelog jugozapadnog obronka Kvarac-planine ima množina.

Troskovišta VII., VIII., IX., X. i XI. izvan Srebrenice uz potok Čičevac leže u prijedjelu, koji je označen imenom Olovine, a rudu za dotične peći dobavljali su iz jarka Vodenice, iz Kiselog Potoka i iz jedne zdônje (Stollen) tik uz Olovinski Potok, jedan kilometar od troskovišta XI. uzbrdice.

Jarak Vodenice siže do visine Pribičevca i pokazuje mnoge stare rudokope. U Kiselom Potoku nijesu se mogli konštatovati podzemni rudokopi, ali sudeći po strani, mora da su se ondje rude kopale. Obašli su onuda jedan gorski obronak, kome je kamenje puno pakovine, pa kad bi ova valjala, mogla bi se lako vaditi spoljašnom radnjom.

Slika 1.

Rečena zdônja u Olovinskom Potoku otvorena je još godine 1882. i izgragjena u duljini od 110 metara.

Dalje se nije moglo dopirati, jer je nedostajalo zraka i svijeća nije mogla gorjeti. Zdônja je gragjena u malim dimenzijama, 1 m. visoka a 0·5 m. široka, skroz u kremenjaku bez izupiranja te je valjda služila za vožnju i za vodu. Niti po šljemenu, niti po dnu, niti po stranama nema rude, osim nešto pakovine, ali u kalu po dnu ima olovnog sjajnika s pakovinom u kremeničnom škriljcu. Po tome nema sumnje, da je ta zdônja u svezi bila s višim rudokopima, koji dosele još nijesu poznati. A da takih ima, može se stalno suditi po mnogim naslagama okera, što su nagjene u Čičevcu.

Što se olovni sjajnik nalazi u kremeničnom škriljcu, to je pojava u tome nova, što ga je dosada, koliko je poznato, bivalo samo u trahitu, a mora se još primjetiti, da se prekopavanjem u svoje vrijeme još nije došlo do ovoga prijedjela, jer mu je naročitom svrhom bilo ispitanje sjeveroistočnog obronka Kvarac-planine.

Troskovište u Olovinskom Potoku kod Čičevca najznatnije je megju potonjima, a naročito još po tome udara u oči, što na njemu ima ostanaka od zidina, po kojima možeš suditi, da je ondje bila talionica. Da se to utvrdi, očišćeni su ostanci od zidova prema spoljašnom ocrtu od šljunka i ruševine, koliko se je dalo. Uspjeh, time postignut, može se razabrati iz priklopljenog tlocrta (slika 2), a jedan dio ukupne slike pokušalo se je i fotografski snimiti (slika 3). Iznad zgrade, tik do gorskog obronka može se razabrati, kuda je bio udešen vodovod, koji je vodu dovodio iz potoka Čičevca, a saljevao se u jarak niže prokopan. Iz toga vodovoda snabdijevan je vodom kanal A A, koji teče cijelom širinom zidina Drugi je kanal B B. Makar da su zidine ovdje više razvaljene, nego li kod A A, te im je pravac pri otkopavanju mučnije bilo naći, opet se po nagjenim ondje utarcima ilovaste posude može suditi, da su onuda bili. Ti su kanali dugački po 11.70 m. i naglo padaju.

Zid po duljini C C ide usporedo s vodovodom, kao i zid D D. Time omegjašeni prostor razdijeljen je srednjim zidom na dva pregratka F i F_1.

Pregradak F još je najbolje očuvan, te je on za to i upotrijebljen za fotografski snimak, na kome se vide tri otvora u zidu. Kod otvora u širini od 1·8 m. biće da su bila vrata za ulaz i izlaz. Duhaonicama, koje su ovuda bivale, nije se našlo traga, te se po ovim neznatnim podacima ne može pronaći ideja tadašnjeg talenja.

Ako ovo, što gore rekosmo, prikupimo, da po tome izrečemo sud o periodi onoga vremena, kada se je u tom predjelu kod Srebrenice kopala i talila ruda, to će se jedva moći poreći, da ta rudarska radnja pada u razdobje od XIII. do početka XV. vijeka, koje vrijeme i Dr. Konst. Jireček navodi u svojim istorijsko-geografskim študijama o trgovačkim cestama i rudokopima u Bosni u srednjem vijeku.

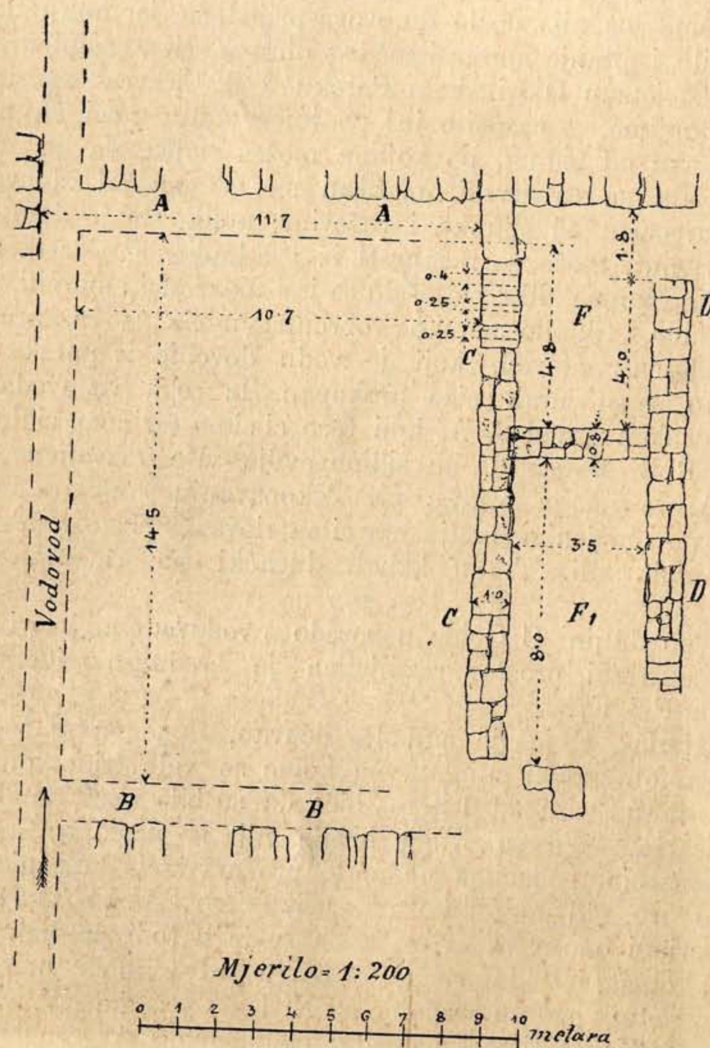
Pošto je ispitivanjem u Gradini godine 1885. utvrgjeno kopanje rude za vremena rimskih careva, to se sad znadu razlike, po kojima se može raspoznati svaka od ove dvije periode.

U rimskim rudokopima, koji su naročito slijedili rudnim žilama sjeveroistočnog obronka Kvarac-planine, nema poprečnih prokopa. Svi sokaci idu jednim smjerom.

Ulazi bili su toliki, da su kola mogla ulaziti i izvoziti iskopanu rudu. Da imenujemo jednu takvu zdônju, eno ćemo napomenuti

Tlocrt

stare duhaonice u Čičevcu.

Slik 2

zdônju Kovačicu, koja je visoka 3, a široka 2·5 m., a u gradnji svojoj pokazuje veliku pravilnost i pomnju. Svi su rudokopi bili spojeni s cestama, koje su vodile talionici u današnjoj Gradini. Ostanci od zidanih stupova i danas posvjedočuju, da su mostovi vodili preko širokih jaraka, i da je svaka gradnja bila u svezi s glavnom cestom.

Rimsku talionicu u današnjoj Gradini nije ni nasilje varvara, koji su onamo nahrupili, mogla sasvim da razori, te ima još nepovrijegjenih zidina, koje po svome nerazorivom materijalu svakoj sili prkose eto već podrugu hiljadu godina.

Slika 3.

Kad se napokon još sjetimo mnogih nalaza istorijske vrijednosti, koje je na sunce iznijelo prekopavanje u Gradini, onda se odjednom nagjemo u jednome vremenu, kada je vladala kultura i blagostanje.

Kada s ovim, što evo rekosmo za doba careva, isporedimo stanje rudokopa i talenja kod Srebrenice, kako ga otkrismo iz srednjeg vijeka, onda nam najprije u rovovima udaraju u oči spojne zdônje, što su unakrst prorovane kroz kamenje, a to svakojako označuje napredak.

Čedne dimenzije rovova pokazuju nam megjutim opet, da se je pri tome postupalo najvećom štedljivošću

Nijednom od spojnih zdônji, koje su dojako poznate, ne možeš uspravljen prolaziti, a bokovi se mjestimice tako suzuju, da se samo mukom i naporom provlačiš.

Najprimitivnijim načinom gragjene su duhaonice, pak je vjerojatno, da je ta gradnja uticala i na radnju. Ni opeke ni tesana kamena nije se upotrijebilo. Što je zidina, sagragjene su od onakog materijala, kaki se je našao na onome mjestu.

Prekopavanjem na troskovištu u Čičevcu našlo se je samo nekoliko utaraka neke zemljane posude, nekoliko drvenih klinaca i drvenu zagvozdu. To pokazuje veliko siromaštvo, pod kojim su stenjali ondašnji saski rudari, boreći se za svoj opstanak. Za njihove proizvodine davali su im dubrovački trgovci, — kako dr. Jireček piše — živež, pri čemu su se ovi za cijelo postarali, da se radnici ne izobijeste.

Po razmjerno mnogim troskovištima moglo bi se suditi, da nije bilo jedne centralne talionice, nego da su rudari u pojedinim samostalnim partijama radili u rudokopima, i da su iskopanu rudu talili na onim mjestima, koja su im se činila najzgodnija. Time se tumači i to, što ima tako malo troske na većini troskovišta, makar da se i to mora uzeti u račun da su povodnje, koje su nastupale kroz vijekove, otplavile nagomilanu trosku, jer se sva troskovišta prostiru tik do potoka.

Ništa neda naslućivati, da su u rečenom prijedjelu prije i Rimljani kopali rudu, te po tome priliči, da su Srebrenicu osnovali suvremenici srednjeg vijeka, kao što su Rimljani u današnjoj Gradini stvorili svoj municipium Domavia.

Манастир Завала и Вјетреница пећина.

Приопћио игуман завалски **Христифор Михајловић.**

И крш, она дивја ужасна каменита пустиња, што се је као какова окосница далеко у земљу пружила дуж жалова Јадранског Мора, док је не замијене шумовите планине босанске, није без осебног свог чара. Та и на овом бесплодном тлу помоли се у прољеће овдје травица, ондје љубичаста саса; из поникава

и пећина провале врела и потоци а у њихов жубор и жамор мијеша се пјевање дрозда, тихо цвркутање горске сјенице и гласни кликот орла, који величанствено плива у скоро недогледним висинама.

Дакако да је вријеме кратко одмјерено, у које и овдје прамаљеће ствара и оживљује. Кад је у средњој Европи тек оцвало цвијеће по дрвећу и свуда те бујна красота заноси, онда је овдје сву планину смрт већ претворила у пустињу без живота, која нема за шта да се боји, па голе прси своје мирно излаже жарким зракама сунчаним. Кад у то вријеме, или касније у јесен, зађеш тим кршем, па за читаве сатове хода ништа не можеш да уочиш већ свуда само голу сивкасту литицу, која не подноси ни живински ни биљевни живот, осим можда змију отровницу, оно би ти се око заиста радо одморило ма и на најмањем комадићу тратине, или на било каком малешном зеленом жбунићу; али природа, која једва да је игдје нанизала више противности једну уз другу, нег у балканским земљама, и овдје ће више да ти пружи. Доста пута, када си се задњим напоном уморених ногу, израњених од оштрљастог камења, које ти се једнако испод њих измиче, успео на неку узвисину, истом ти буде, као да је дивовска рука разгрнула завјесу, која је дојако све заклонила, па ти се око засја од радости, зауставивши се на бујној и убавној долини, што се ено зелена сложила између оне тврде голијети и уморноме се путнику другачије не учини него и оаза у тропској пустињи.

Ево ти така бујна оаза, обрасла зеленом кукурузом, а протиче је рјечица: та је пространа оаза Попово поље. (Слика 1).

Него не радуј се прије времена: при салазу још ти једном одважно и издашно ваља окушати све муке и тегобе верања по кршу, бива хоће овај пакосни дух горског мртвила на сву силу да те заустави, не дајући ти, да се у долу домогнеш окрепљива одмора. Најпослије си и то свладао и пут те сада води између њива на обалу Требишњице, а на супротној страни заклања ти густо зеленило дрвећа хрпу кућа, што се ондје успињу уз гору ко гнијезда, што их танкокрила ласта плете уз какове градине. То ти је манастир Завала. Али не пренагли се у радости, нијеси ти још ондје, нити ћеш онако лако онамо стићи, како ти мислиш, јер ти се до манастирских врата ваља успети уском стрменитом стазом.

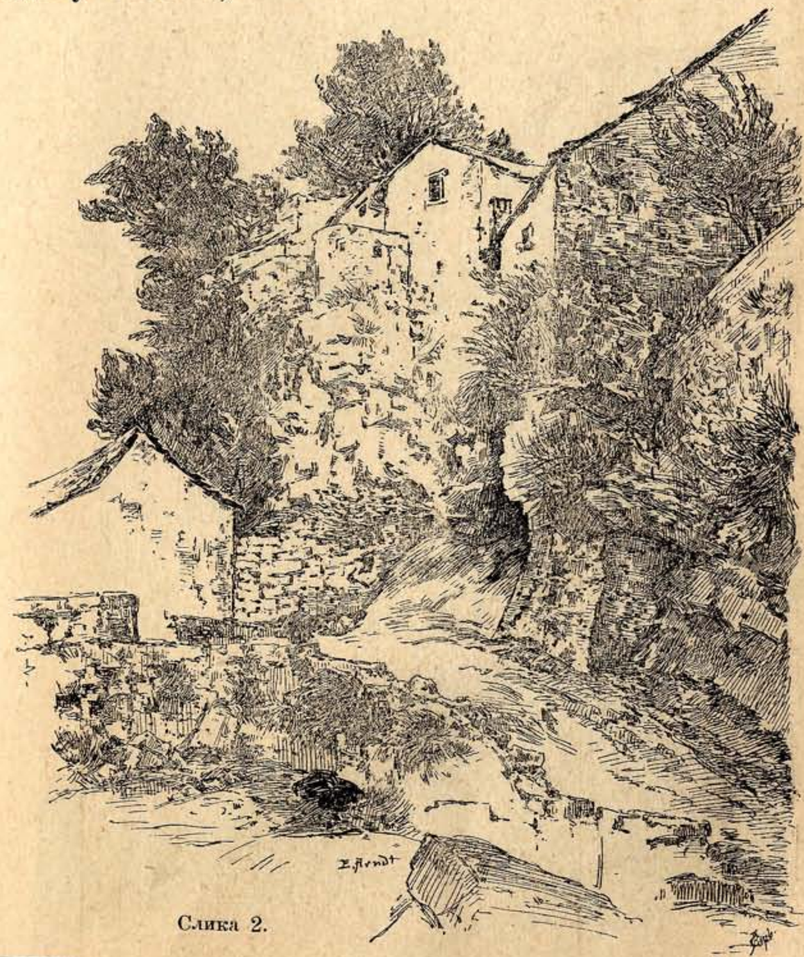
Сад ти се овај манастир указује сасвим другојачије, него кад си га гледао са дна долине, одакле ти се учинио, као да стоји на отвореној висоравни. Сад видиш, како се једна зграда издигла поврх друге, а све су готово у стијене узидане. (Слика 2).

Слика 1.

Прошавши један тунел, дугачак неких 20 корака (Слика 3), долазиш у спољашно придворје с малом црквицом, коју је до половине прочеља наткрила хридина, што се ондје над њом издигла (Слика 4.).

Још ужим тријемом успињеш се у унутарње придворје, одакле на лијево наиђеш на неколико степеница, по којима узађеш на неки зараванак, као каква табија (Bastion). Кренеш ли сад на десно стићи ћеш до тријемова манастирске зграде (Слика 5). Све је то тако преплетено и замршено, и тако згодно удешено за обрану, да се је манастир у стара времена заиста могао сматрати непредобитним.

А сад ћу да коју рекнем о том манастиру, како сам то већ написао за „Шематизам херцеговачке захумске митрополије за годину 1890.“ [1])

Слика 2.

[1]) Високопреосвештени господин митрополит Серафим Перовић драге је воље дозволио, да се ови подаци овдје употребе, макар да Шематизам још није изашло из штампе. Нека буде изражена високопр. г. митрополиту наша усрдна благодарност. Ко жели сазнати што потање о манастирским књигама и утварима, нека прочита чланак г игумана Христифора Михајловића, штампан у „Босанској Вили“ 1888. год. у бројевима 17., 18., 21., 22, 23., и 24. Уредништво.

Кад и ко је овај манастир саградио, то се право доказати не може. Народно предање у овим крајевима вели, да га је цар Константин градио (или како они реку цар Костадин), но ово се управ не може вјеровати, већ и због тога, што царске задужбине у опште нијесу тако малешне и незнатне зграде, а осим тога и сами положај, гдје је црква подигнута, доказује по свој прилици, да ју је сам мјесни народ подигнуо; па још нам предање одговара, зашто је црква баш овдје у пећини начињена. То је како веле поводом неког чуда. Да је манастир, т. ј. црква врло стара, о томе нема сумње. Као што се види, од како је начињена није ни мало рушена, осим што је прекривана и изнутра сликана пошље, а можда и више пута. Најбољи

Слика 3.

доказ, који нам бар донекле назначује доба постанка овог манастира, јест манастирски печат, на коме стоји, да је овај печат начињен 1271. год. ЅЭХ. СОЛ., дакле без сумње је да печат није старији од цркве а могао би бити млађи. Но нека је баш црква стара као и печат, то је опет прилична древност. По мњењу неких овај је манастир од прилике градио краљ Драгутин или краљица Јелена. И збиља овоме времену може се и постанак печата судити, премда је речено, да царске задужбине имале би бити више, као што и јесу заиста оне, за које чисто знамо да су их владари градили. А може се вјеровати, да су мали владари и мањијех цркава подизали.

Слика 4

Осим печата манастир Завала нема више ништа, што би нам могло његов постанак доказати. Друге пак ствари као: књиге црквене и тврђе од земаља, све су каснијег доба, него печат. На примјер: књиге и тврђе тек су из XVI. и XVII. вијека. Тврђе, т. ј. фермани, бујрунтије, фетве, тапије и т. д. досежу неке својом старином до 360 година. Ове тврђе све су писате на српском или турском језику. Како се види из садржине ових тврђа, особито фермана, сви су скоро за једнаки разлог добављани, а то само за очување манастирског добра од насртаја неких Турака, који су покушавали притиснути манастирске земље. И збиља далеко већи дио, него што се још налази — отели су и посвојили. Осим тога при свршетку XVII и у првој четврти XVIII. вијека овај је манастир многе штете од Венецијана претрпио, који су у овоме крају владали, т. ј. лијевом обалом ријеке Требишњице а крај далматинске границе — премда вазда бијући се с Турцима и прегонећи једни друге преко херцеговачко-далматинске границе, којег је времена и знаменити херцеговачки манастир Тврдош изгорио. Кроз ово вријеме манастир је и оне ствари изгубио, што су од прије преостале. А пошто су Млечићи 1722. године сасвијем из Херцеговине у Далмацију протјерани, тада је овај манастир вас осим цркве срушен.

Слика 5.

Овај манастир налази се у селу Завали при крају поља, а на лијевој страни ријеке Требишњице, на подножју брда званог „Острог“. Издигнут је на 70 метара над површином поља, те је љети врло лијеп поглед из њега по пољу, а зими пак као да је гдјегод у Приморју, јер негда по југу а негда по

сјеверу испод манастира разбијају му стијене велики валови од поповског блата. Дакле на подножју Острога налази се манастир при страни, окренутој лицем к југо-истоку. Из манастира види се знаменита пећина „Вјетреница“, која право у манастир гледа, а удаљена је од манастира само за по̂ километра.

Име „Завала“ добило је село, а од њега и манастир, од самог положаја, јер лежи на крају једне 2 сахата дуге вале (удолице), која просијеца брда од Попова до далматинске границе, па онда до мора у Сланом, којом валом иде и сада главни пут из Попова у Далмацију. Само ово име дали су мјесту Приморци, пошто са њихове стране стоји за валом т. ј. на крају вале, а са наше стране од Попова, звало би се „Предвала“ мјесто Завала.

Манастир је при једној страни доста стрменој, те је подигнут уз једне стијене, а сама црква скоро је сва под стијеном у пећини, па зато је баш ријеткост наћи овакву цркву.

Сву сјеверну страну њену покрива сама стијена, нити има с те стране другог покрова, а јужна страна покривена јој је плочом, па по плочи купом (опеком). По врх цркве су плоче све усјечене у сами живац, да се вода унутра не враћа, и зато врло је утврђена од капања. Има само једна — и то с јужне стране — врата и 4 мала прозора т. ј. 3 на олтару и један више јужне пијевнице. Зато што је црква у пећини, није било могуће да има и западна врата, што је иначе требало.

По свом пак простору ова црква спада међу мање, и унутрашњи њезин простор јест 13 метара дужине са олтаром, 6 мет. 60 цмт. ширине и 5 мет. 50 цмт. висине.

Озидана је и шћемерена од тврдог и прилично лијепо истесаног камена. Са свијем што је у пећини, ипак на први поглед не може се примјетити да јој је унутрашњи распоред простора стијена покварила, премда до некле јест, јер чак на неким мјестима, разумије се од сјеверне стране, и нема никако зида, него је по самој стијени навучен клак па онда слике, пошто су обично старе цркве све насликане. У њој су 4 четвероугална ступца, те је најприје на њима с једног на другог ћемер, па онда опет са овијех велики ћемер (свод). Иза свакога ступца има као врата; два прва стоје посред цркве, а два друга спадају у преграду између олтара и цркве, те су из њих сјеверна врата у олтар. Црква је изнутра сва насликана и радња је врло лијепа, само што слике светитеља нијесу строго византинске, а сликана је посљедњи пут од створења 7127., од Христа дакле 1619. год., као што тврди натпис усред цркве изнад врата. Слике су се у њој доста прилично сачувале, и ако је црква у великој влази, осим што су на сјеверо-западној страни сасвијем (разумије се од влаге) пропале.

Више врата црквенијех изнутра види се, да је био некакав натпис, али се збрисао, једва да се може тек које слово видјети; по свој прилици ово је натпис био од постанка цркве, али жали Боже већ се прочитати не може ништа.

Зграда манастирска, т. ј. ћелије, начињене су сасвијем неспретно и без икакве симетрије. Осим тога врло су малене, ниске, са малим пенџерима, натрпано једно на друго, а у стијени.

Старијех србуља, штампанијех и писанијех све на старом српско-словенском језику, у овоме манастиру налази се до 35 комада.

Што се тиче имања, манастир је слабо стао, јер имаде нешто своје земље и само једну зграду, коју под кирију издаје.

Слику манастирског печата, начињену вјерно по оригиналу, донијећемо другом приликом; за овај број није нам на вријеме отисак стигао.

* *
*

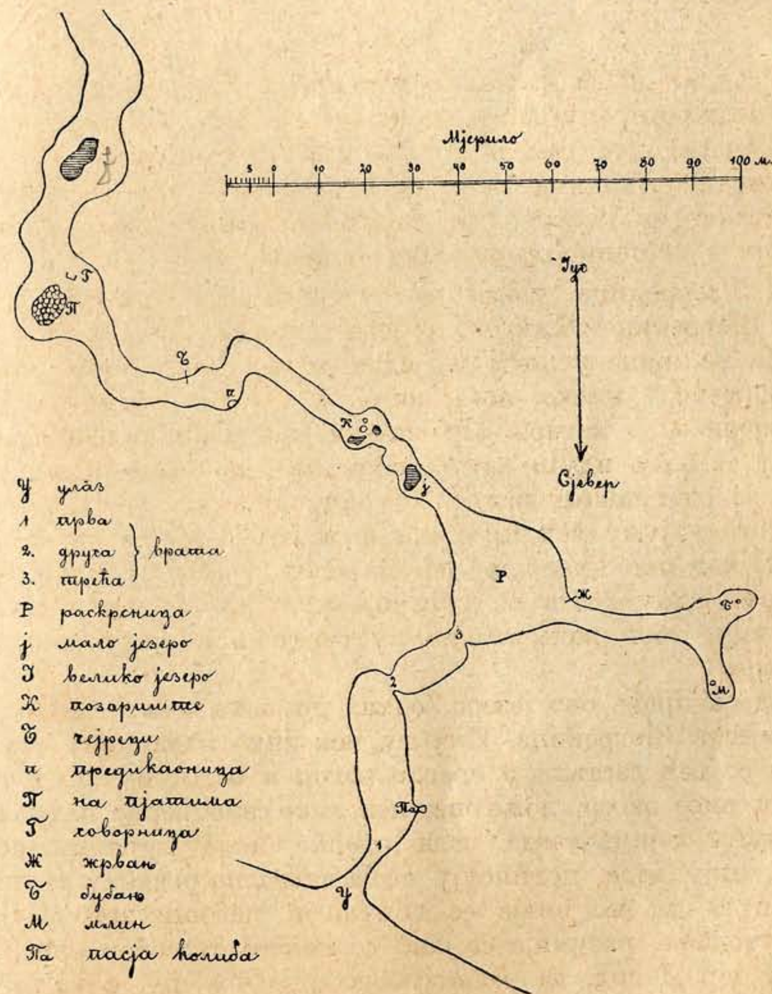
А сад ми је да наставим описивање Вјетренице пећине, па молим читалачку публику, да слиједеће изволи узети као наставак онога, што сам о тој пећини проговорио у IV. књизи „Гласника“ од године 1889. на странама 18. до 21. Ондје сам се зауставио на Раскрсници, означеној у приложеној слици (6) писменом Р. Пођимо дакле одавлен даље.

Са Раскрснице улази се југоисточним правцем у дôње стране Вјетренице. Чим се пријеђе ширина Раскрснице, одмах се треба на више успети за један метар. Овдје има промахе, јер је тијесно и ниско, нема више од 1. метра висине, а дуго је у тој мјери за 5 метара. Прошавши ово, изађе се на пјесковиту равницу, и тако идући неколико корака, дође се до првог језера. Довлен је од главних врата 100 мет. дуљине. Ово језеро није велико, те у јуну већ пресуши, а за то је много лакше овдје пријећи, кад оно пресуши, јер се иначе треба провући покрај њега кроз једну доста малу шупљину. Тако је пак и кроз сву Вјетреницу, због воде, лакше путовати при крају љета, него ли раније.

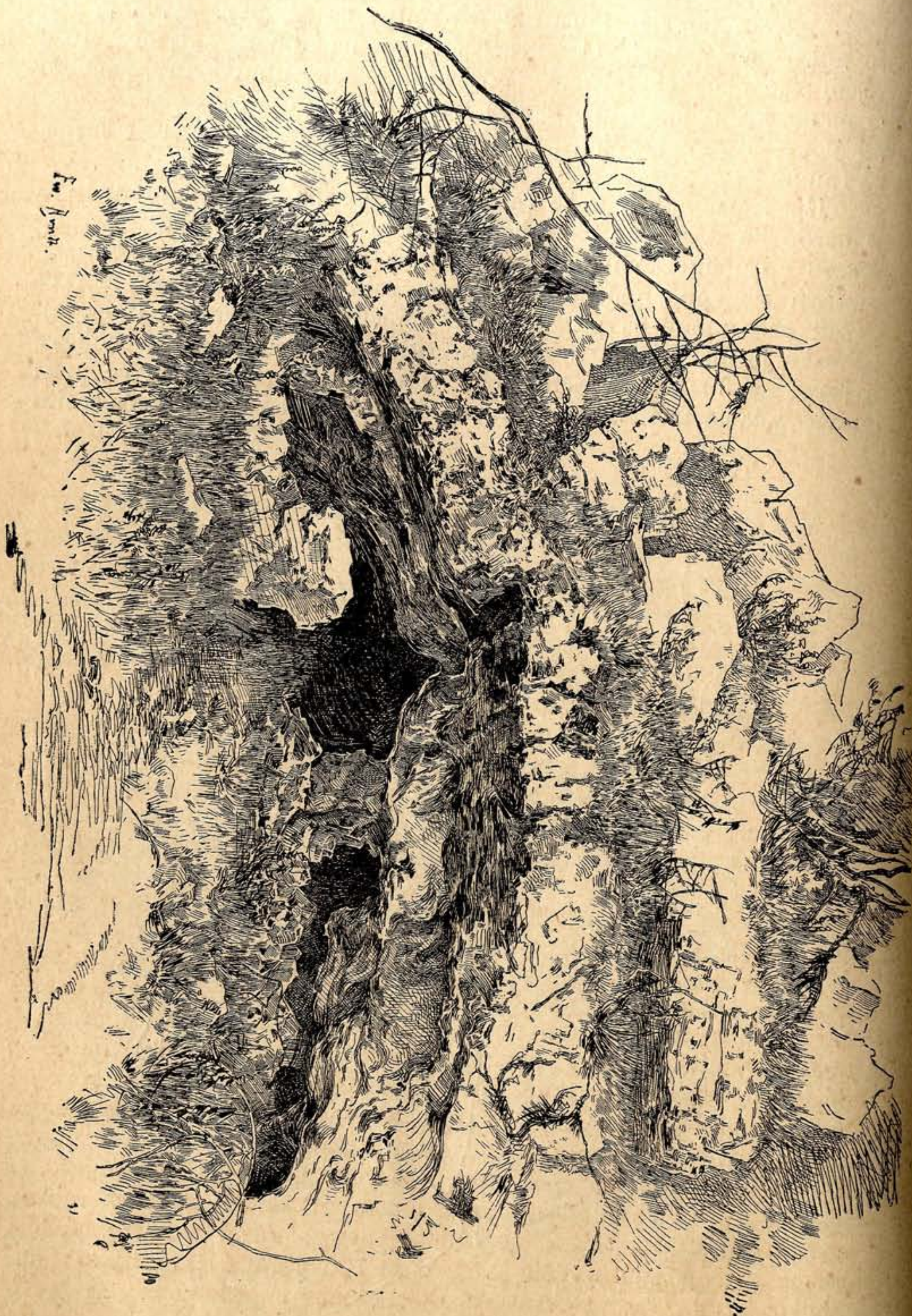
Кад се прође ово језеро, одмах до њега има једно од љепшијех мјеста Вјетренице. Има ту неколико накапаних ступаца, који су се већ састали и срасли озгор и оздô; има их и таких, који још висе озгор, доље опет неколико самотворно издубљених каменова, у којима вазда вода стоји. Овдје путници обично почину, пију воде, потписују своја имена по реченим ступцима, запале и т. д.; но овдје се обично и пасоши потписују за даље путовање, разумије се, ако се понесе са собом оног, што је рекао цар Давид, да развесељава срце човјеку, а уз то овдје и по која пјесна згодно заори, премда то буде и више пута кроз Вјетреницу.

Пошавши отален, неко између ступаца а неко и покрај њих, иде се опет пјешчастом равницом за 40 мет. дуљине, док се дође, као у крај. Сад треба мало на лијеву страну, гдје уђеш као кроз врата, ту треба малко главу приклонити, пошто је овдје закон врло строг, без поклона се унутра не може, или би морао главу разбити, и то без обзира на то, каког је звања путник.

Кроз ова врата пође се за 5—6 метара уз гомилу, која се је озгор насула. Сад се дође под тако зване „Чејреке“. Ово је мјесто врло високо над главом, те се горе у висини виде различити мосури, плоснати и обли, који изгледају, као кад се суши месо више ватре, т. ј. као чејреци (четвртина од брава), па зато је ово мјесто и названо тијем именом. Одовлен пође се к југу, за 30 мет. дуљине све самом литицом, а сад се пред очима укаже као каква велика јама. Овдје опет треба саћи

Слика 6.

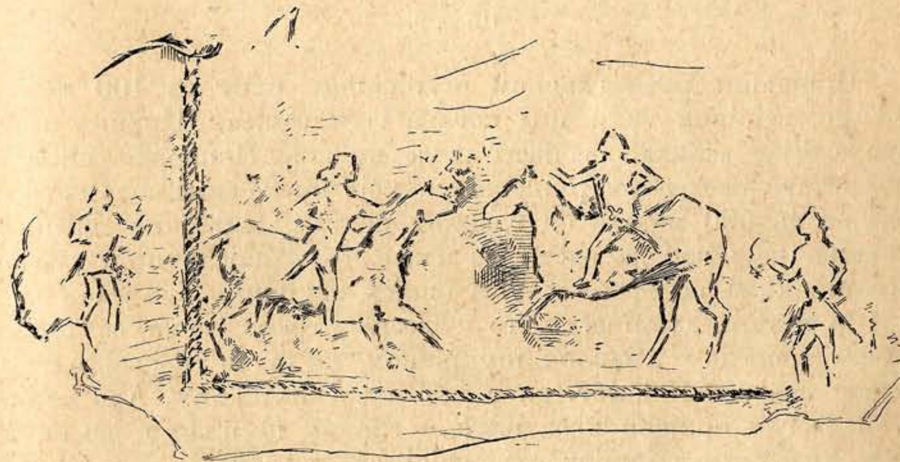

Слика 7.

низ гомилу за 10 мет. низ брдо у јаму. Онда смо на тако званим „Пјатима“. Довлен је од главних врата управ 200 мет. дуљине. Као што је на раскрсници велика ширина, овдје је мало мања, али овдје је висина далеко већа, од прилике 10—12 метара.

Овдје путници обично почину, и изврше све што је потребно, од прилике, као и на првом језеру.

На овом је мјесту љепше пјевати него игдје у Вјетреници, јер помаже пећина, те се глас разноси као у каквом величанственом храму. Насред ове просторије подиже се један камен, за три метра висок, на који се може ласно с једне стране човјек попети, и ово је опет као каква предикаоница у храму. Путници који пут виде на овој предикаоници којега од својих другова, гдје уз чашу чита друштву молитву за сретно

Слика 8.

даље путовање. Пјатима зове се ово мјесто за то, што овдје има много самотворих, по тлима прираслих судова, као „пијати“ (тањири), које је, разумије се, вода учинила. Одовлен напријед цијела унутрашњост, у колико је дојако позната, иде све малко на више, а то се већ и по томе види, јер се познаје да вода кроз сву Вјетреницу довлен преко зиме тиче, а овдје је у крају од источне стране овог простора једна јама, у коју се вода салијева и по свој прилици извире одмах ниже Вјетренице при крају поља, у Лукавцу. Ово је жива вода, те је и преко љета вазда има. По сред овог простора има један брешчић од 2—3 метра висине, уза њ стоји поменути камен (предикаоница), а за овијем брешчићем, на лијеву руку, лежи можда највеће језеро у Вјетреници, које је дуго до 100 метара. Од „пјата“ напријед према унутрашњости Вјетренице скреће пут на југозапад. Одовлен пође се десном страном покрај језера, а оно лежи с лијеве стране. Иде се готово све наљевеном литицом.

Овдје је свуда велика висина и ширина. Кад се прође језеро, сад уз његову лијеву страну има један мали одјел од 30 мет. дужине. У њему се не може видјети ништа него све сам наљевен камен свуда, и доље и горе.

Слика 9.

Пошавши даље главном шупљином, опет за 100 метара дуљине, већином ти је под ногама гола земља. Ширина и висина све је велика, особито нема ништа. Пошавши опет за 100 метара све самом рушевином, коју преко зиме вода котрља, дође се на 500 метара од главних врата. Овдје има лијепијех ступаца, који као да расту из земље, те су најсличнији турскијем нишанима по гробљу. Иза овијех ступчића има један одјел од 100 метара дуљине, и то с десне стране, коме се правац пружа упоредо с главном шупљином, па за то се овај одјел и састаје послије 100 мет. опет у главну шупљину. Али се баш не би могло пријећи кроз њега у главну шупљину, јер накрај њега има велика дубина, у којој се доље види вода, те се за то овуда не може пријећи. Кад се пође од 500 мет., или малијех ступчића, иде се за 100 мет. негдје гомилом, негдје литицом, а негдје и земљом, док се дође до 600 мет. од глав. врата. Мало прије 600 мет. треба се спуштати низ литицу за 5 мет., па опет одмах узбрдо уз гомилу за 7 мет. Овдје је на десну страну она јама, која се лијепо може видјети, те је спомених на крају одјела од 100 мет. Сад смо на 600 мет. од првијех врата, и овдје је висина од којијех 10 мет. Стопрв прошле године идући овуда примјетих, да се и овдје чује хука вјетра, али горе у висини видим малену шупљину, и по хуци увјерих се, да кроз њу вјетар некуда одушује. Даље описивање остављам за љета, док се још у чему боље упутим.

Слика 10.

Данас додајем слику улаза у пећину (7), израђену вјерно према нарави по господину Евалду Арнту, кога је уредништво „Гласника“ нарочито спремило у Завалу, да у слици прикаже оно, што ми перо не може доста јасно описати.

Ево и слике (8 и 9) онијех људскијех ликова на коњима и пјеше, који су утесани у живац-камен управо код улаза у пећину, и коначно слика (10) једног ступа из саме пећине, који некако наличи на лава.

Hadži Sinanova tekija.

Priopćio **Mehmed effendija Kalabić.**

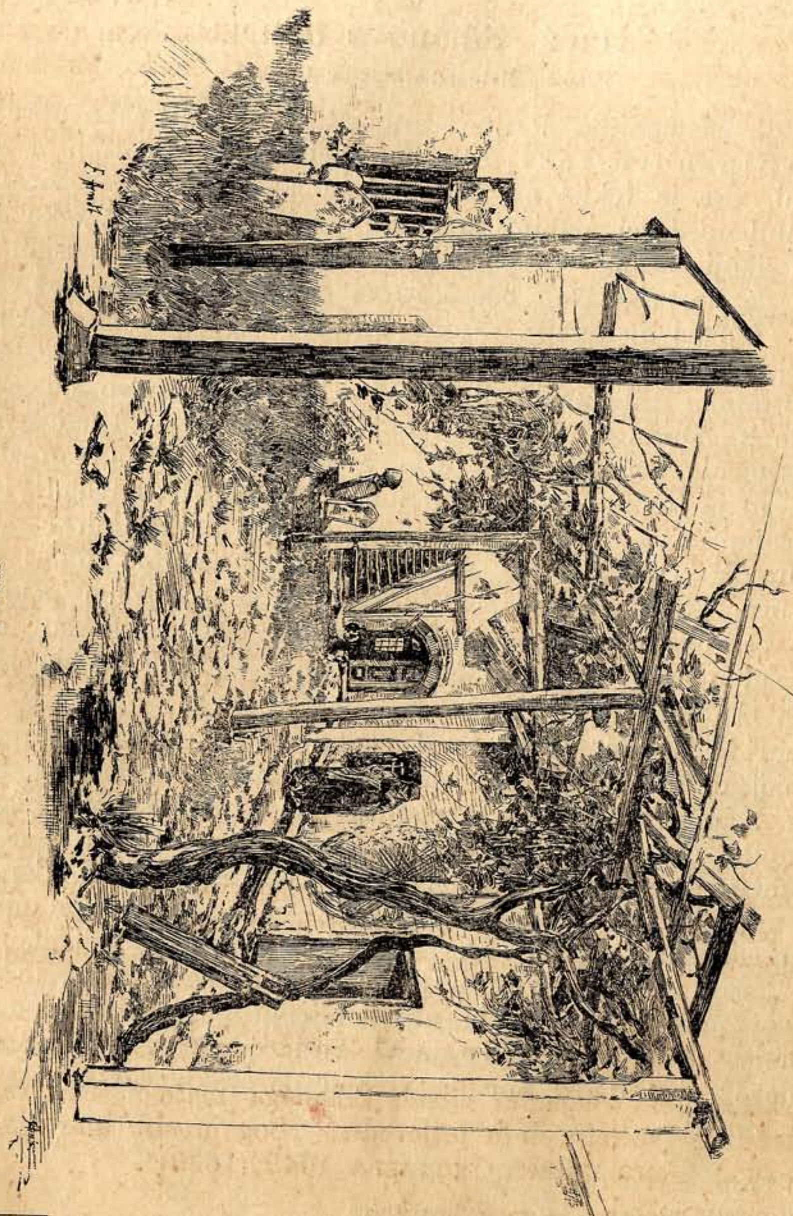
Megju znamenitije starine sarajevske valja svakako ubrojiti i Hadži-Sinanovu tekiju.[1]) Kao jedna od najstarijih u našoj domovini, ova je tekija na veliku glasu zbog njezinog osnovatelja, te se Muhamedovci punim pravom njome ponose. Rijetko će u ostalom ikoji stranac propustiti, da bar jednom ne posjeti ovu tekiju i da ne prisustvuje bogoštovnim činima, što ih ondje ovršuju pobožni šejhovi i derviši. Zato mislim, da će i šire krugove zanimati, ako nešto čuju o postanku i daljem razvitku ove tekije. U dugotrajnim ratovima sultana Murada IV. (vladao od godine 1623 do 9. februara 1640) sa Persijancima jedno je od najglavnijeh djela osvojenje Bagdada. Na čelo vojske stavio se sultan Murad glavom, te je sam upravljao opsadom i jurišima na Bagdad. Persijanci očajno su se branili, no ne mogoše odbiti hrabrih četa sultana Murada. Godine 1048. po Hedžri (25. decembra 1638.) zauze sultan ovaj grad, a Persijanci dijelom izgiboše, dijelom pobjegoše glavom bez obzira. Prigodom juriša na Bagdad odlikovao se ljubimac sultanov, vezir Silihdar-[2]) Mustafa-paša, koji je bio rodom Bošnjak iz Sarajeva.

Kad se sultan Murad iz Bagdada vratio u Carigrad, pogradi po svojoj državi u mnogim varošima džamije, medrese i tekije. Jednog dana pozove preda se vjernog vezira, Silihdar-Mustafa-pašu te ga upita, da li u carevini turskoj znade kaku veću varoš, u kojoj nema tekije. Vezir mu na to odgovori, da u Saraj-Bosni (Sarajevu) nema onake tekije, kakvu sultan želi, to jest: da se u njoj ne samo Bogu služi, već da i derviši[3]), koji po svijetu hodaju, u njoj nagju konak i hranu. Vezirov odgovor svidje se sultanu, te će on upitati Mustafa-pašu, kome bi se po mnijenju njegovu imalo povjeriti, da osnuje takvu tekiju u Sarajevu. Vezir odgovori, da u Sarajevu živi njegov otac Hadži Sinan-aga, koji će svaku carsku zapovijed vjerno izvršiti.

[1]) Tekija, arapska riječ = stan derviša.
[2]) Silihdar, ar. pers. riječ = nosilac oružja.
[3]) Derviš, p. r. = prosjak, monah koji prosi.

Sultan to odobri i naredi tatara, [1]) koji će odmah poći u Bosnu i predati Hadži Sinan-agi carski ferman i dovoljnu svotu novaca za gragjenje tekije. Hitri tatarin baci se konju na pleća i krene put Bosne.

Sretno stiže u Sarajevo i preda Hadži Sinan-agi carsku naredbu i novac. Ovaj aga imao je pridjevak „Maldar", što upravo znači „bogataš"; prozvao se pak ovijem imenom megju narodom, jer je prema onome vremenu bio poznat kao najbogatiji stanovnik sarajevski.

Slika 1.

[1]) Tatar, t. r. = poštonoša.

Cim je Hadži Sinan-aga pročitao naredbu carevu, odmah se prihvati posla i kupi već za nekoliko dana zemljište na Bistriku u „Šejhovim dugonjama" (od današnje bistričke česme do Gazi-Isa-begove banje u carevoj mahali). Ja bih rekao, da se ovaj sokak prozvao „Šejhovim dugonjama" upravo rad toga, jer se je po prvoj namjeri Hadži Sinan-age imala ondje graditi tekija za šejhove. [1])

Još nije Hadži Sinan-aga započeo dobavljati materijal za gradnju, kad mu jedne noći u snu pred oči izagje nepoznat čovjek, te mu prozbori nekim nadnaravnim glasom, da ne smije graditi tekije na onome mjestu, gdje je naumio, nego da traži mjesto na drugom, sjevernom kraju Sarajeva. Probudivši se Hadži Sinan-aga, ne mogaše se dosta načuditi ovome snu, ali odluči uraditi onako, kako mu je u snu rečeno. Pogje dakle odmah, da traži novo mjesto za tekiju i dogje u sadanju mahalu Kadi-Bali-Effendi, gdje ugleda dosta prostranu njivu, koja mu se učini zgodna i udesna za tekijsku zgradu. Raspita za vlasnika i razumije, da ova njiva pripada jednoj djevojci, koja u blizini stanovaše. Otigje do nje, no djevojka odgovori, da ni pod koju cijenu ne će prodati njive. Ali kad djevojka čuje, da bi se na njivi gradila tekija, druge volje pristane na prodaju te njive i ujedno daruje drugo njivu u vakuf. Ova je druga njiva ono groblje, koje danas leži uz tekiju.

Hadži Sinan-aga započne odmah gradnju i u brzo bude gotova tekija i oko nje sobe za šejha i musafire. Od novaca, što su od sultanovog dara pretekli, pokupuje aga neke dućane, daruje nešto i od svog imetka u vakuf i naredi mukatu za tekiju. Prihodi od kirije i mukate išli su u korist tekije, no mnogi požari uništiše sve tekijske zgrade i tako nestane prihoda, kojim se je tekija uzdržavala. Mimo to izgorješe u mehćemi [2]) „Nad Kovačima" svi spisi, koji se ticahu imetka tekije, a otud nastadoše za nju još i veće štete, pa joj konačno preosta samo jedan dućan na Baščaršiji, no i ovaj na nekoliko godina prije okupacije bude uzet u cestu. Tako se rastavi tekija sa svojim imetkom, te se danas uz pomoć božiju uzdržava jedino od darova i subvencije, koju godišnje prima. Jedva je Hadži Sinan-aga dovršio gradnju tekije i uredio njezine poslove, preseli se s ovog svijeta, te bude pokopan u groblju Sarač-Ali-džamije kraj tekije. Nad grobom njegovim na četiri kamena stupa podignut je svod, koji se prije dvije godine porušio, pri čemu je nadgrobni nišan nad nogama razbijen. Kamen nad glavom ostao je zdrav; na njemu se čita ovaj natpis:

المرحوم والمغفور الحاج سنان اغامات فى شهر رمضان لسنة تسع واربعين والف.

t. j. „Elmerhum velmagfur elhadž Sinanaga mate fi šehri ramazan tisa veerbein veelef" ili u prijevodu: „Bog prostio umrlog Hadži-Sinan-agu. Umro mjeseca ramazana 1049 (1639)".

[1]) Šejh ili šeh, ar. r. = starac, starješina.

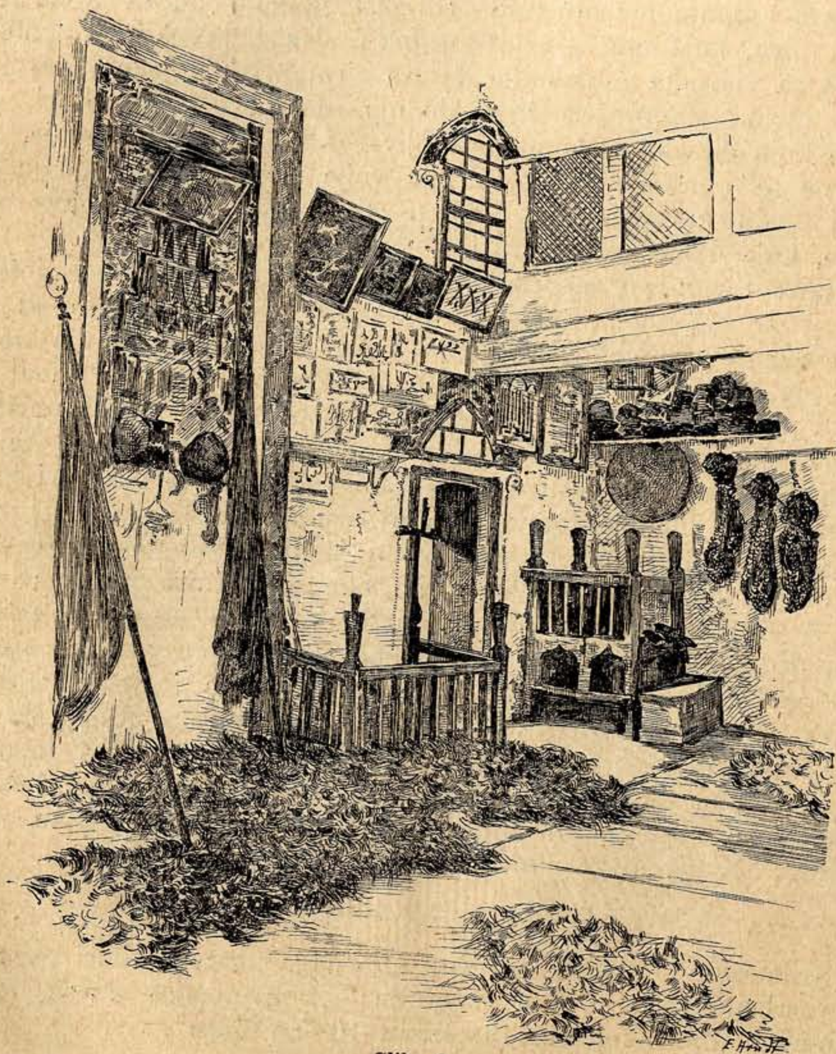
[2]) Mehćema = sudska zgrada ili sud.

Pošto su spisi, koji su se ticali tekije, izgorjeli, to se do šejha Kaimije pod sigurno ne zna za imena prvih šejhova, koji su od H. Sinan-age počevši predstojali ovoj tekiji. Od Kaimije bijahu do danas ovi šejhovi na toj tekiji:

1. Šejh-Kaimija; njegov se grob nalazi u Zvorniku. Njegovo turbe pohagjaju mnogi šejhovi, koji kroz Bosnu polaze u Budimpeštu na grob Gjulbabe.

2. Hadži-Šejh-Mehmed-effendi-Tokatlija (rodom Anadolac iz mjesta Tokata); njegov se grob nalazi u avliji kraj tekije.

3. Šejh Hajrudin; izgovorio je prigodom jednog velikog požara u drugoj polovini prošlog vijeka, ali se ne nagjoše tjelesni mu ostanci, samo su na garištu u Halvadžiluku u jednom bunaru našli njegov šejhski tadž.[1])

Slika 2.

[1]) Tadž = šejhski ćulah, što ga samo šejhovi derviškog reda na glavi nositi smiju.

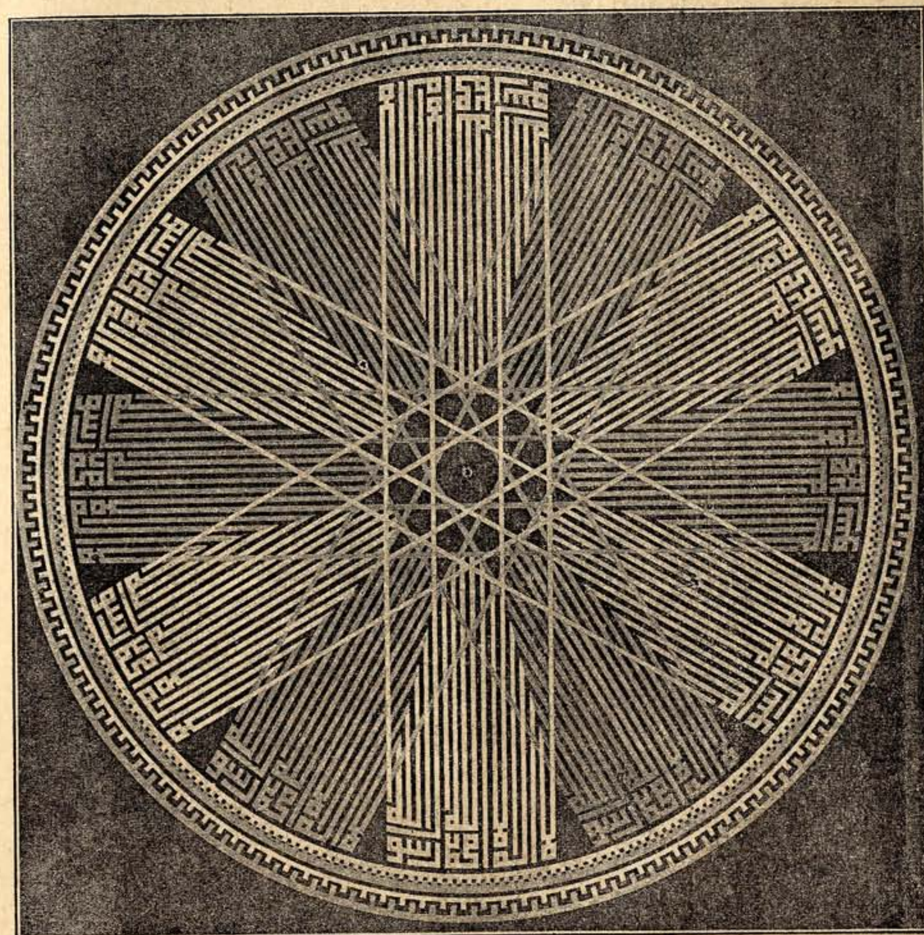
4. Šejh-Šakir-effendija, koji počiva u groblju pod Panjinom kulom; na njegovom grobu samo se poznaje kamenit spomenik s glave bez ikakog natpisa. Kada je mubarek većer (blagdan ili noć), pale mu derviši svijeću i vele, da ni najveći vjetar plamena ugasiti ne će.

5. Hadži-Šejh-Hasan-aga Dolagija, koji je po pričanju derviša u Üsküblu (Skoplju) umro; od njegove familije ima i danas dosta članova u Sarajevu.

6. Hadži-Šejh-Mehmed effendija, po materi djed sadanjeg šeiha; umro je godine 1282. (1855.) i počiva u tekijskoj avliji.

7. Hadži-Šejh-Salih effendija Cvancika, zet prijašnjega, umro je godine 1291. (1874.); grob mu je takogjer u tekijskoj avliji.

Poslije smrti ovog šejha bilo je šejhovsko mjesto nekoliko godina upražnjeno, jer mu je sin iza očeve smrti ostao premlad. S toga su šejhovsko zvanje pri vršenju službe božije obavljala tri derviša i to: Derviš Muhamed Ašik, Derviš Ibrahim Fenjerdžija i Derviš Mustafa

Slika 3.

Drobljen. No ova tri derviša preseliše se na istiniti svijet godine 1301. (1883.), našto mladi Edhem eff. Cvancika, sin Šejha Hadži Salih eff., poče vršiti bogoslužje u tekiji sve do godine 1303 (1885.), koje otigje u Meku da tamo na najglasovitijim tekijama kaderinskim [1]) položi ispit za šejha. Prošavši Edhem eff. Cvancika dobro na ispitu, vide ga mekanski šejhovi sposobna za šejhovskog posta [2]), te mu dadoše pismenu ispravu za šejhluk, koju po ustanovama šejhovskim ne smije nikome dati u šake ni pokazati, već je mora kod sebe čuvati i sa sobom i u hladni grob ponijeti.

Edhem effendija Cvancika vrati se iz Meke u Sarajevo godine 1304. (1886.), ali ne sjede odmah na šejhski post, što svakome bijaše začudno i to tim više, jer Edhem effendija ne htjede ništa govoriti, za što ne sjeda na šejhski post. U to stiže u Sarajevo neki Arap, imenom Hadži-Šejh-Musa-Kjalim, rodom iz Bagdada i član tamošnje tekije Abdul-Kadir-Gjejlani.

Jedne noći sastanu se u Sinan-tekiji ovdašnji šejhovi i derviši, te se tu nagje i šejh iz Bagdada. I ja dogjoh u to svečano društvo da vidim što još vidio nijesam t. j. kako će šejha posaditi na post. Nakon službe božije ustade na noge došljak Hadži-Šejh-Musa-Kjalim, te izvadi iz mušeme [3]) svjedočanstvo, provigjeno mnogijem šejhskim muhurovima, u kojemu se posvjedočava, da je šejh, koji je došao iz Bagdada, roda Abdul-Kadirova i član tekije Abdul-Kadir-Gjejlani-eve, pa da može na šejhski post posaditi Edhem effendiju Cvanciku. Tako bude odmah učinjeno i time popunjeno mjesto šejha Sinan-tekije, koje bijaše upražnjeno od godine 1301.

* * *

Na kraju još mi je koju reći o slikama, dodanim ovome članku. Prva slika (1.) pokazuje ulaz u tekiju, s lijeva vigjaju se grobovi ondje pokopanih derviša i šejhova. Druga nam slika (2) pokazuje unutrašnjost tekije sa mihrabom, pred kojim kod službe božije sjedi šejh. Treća pak slika (3) vjervi je snimak Sulejmanovog muhura, koji je osobito vještački naslikan na šišetu tekije i na zidu zgrade za musafire. Ovaj muhri-Sulejman u kufičnim pismenina, vješto isprepletenima, ima ovaj sadržaj:

لااله الاالله و محمد رسول الله

t. j. „La ilahe ill' allah ve Muhammed resul u'llah", što znači u prijevodu: „Nema Boga osim Boga, a Muhamed je poslanik boživi."

———

[1]) Kaderi znači sektu derviša, a dobila je ime od poglavice ove sekte Abdul-Kadira Gjejlani, koji počiva u Bagdadu kraj svoje tekije, koja je na veliku glasu.

[2]) Post znači u derviškom redu ono mjesto, na koje smije sjedati jedino šejh i niko drugi.

[3]) Mušema, platno natopljeno voskom.

Бихаћка долина с обзиром на њезине старине.

Приопћио **Коста Ковачевић,** свештеник.

Један од најљепших пријеђела цијеле Босне и Херцеговине јесте бихаћка долина. Она је са својим здравим положајем, са својом обилном плодовитошћу и природном красотом надмашила све крајеве у босанској Крајини. Отуд су и постале о бихаћкој долини оне познате изреке: „Бихаћка је долина други Мисир", „Нема бихаћке долине до стамболских врата" и т. д. Бихаћка долина протеже се у дужину добра четири сата хода, и то од југо-источне стране према сјеверо-западу. У цијелој бихаћкој долини има по прилици до 16.200 душа. Са источне стране затварају је огранци планине Рисовца или тако звана Грабешка Брда, са запада преко ријеке Уне паноге од планине Пљешивице и то: Сомишље и Дебељача, а са јужне уздиже се опет поносито врх Љуточ и Јадовник-планина. Најљепши поглед на бихаћку долину јесте онај са рипачкога кланца, са кога се види цијела бихаћка долина чак до стародревногаградића Бреховице и старе куле Бисовице. Бихаћку долину уздуж пресијеца ријека Уна, коју ти је милина погледати са врха рипачког кланца, како се тамо амо преко бихаћких поља свјетлуца као кристал.

Причају, да је бихаћку долину некада „бир-земан" вода покривала, па да су лађе по њој, као по каквом великом дебелом мору пловиле, те да је то тако било све, док није некакав краљев син Костео (водопад на ријеци Уни) прокопао. Од тога времена, веле, вода је осахнула и земља се осушила, па су ту онда процвјетали стари градови: Бихаћ, Соколац, Рипач (Благај), Голубић, Бреховица, Изачић и друга многа села и сеоца. Али од свих тих мјеста Бихаћ, или како га народ зове Бић или Бишће, јесте био свагда најпрви и најпречи град цијеле бихаћке долине. То је било ваљда за то, што је Бић по причању најстарија сестра Бика најприје саградила, па је ваљда и он за то првенство имао. Истинита повијест града Бишћа не зна се, само се знаде живо народно казивање, које је ишло из уста у уста са оца на сина. Народ говори, да су у Бишћу становали најприје „некакви Грци" (Римљани), па онда Срби (католици кажу Маџари) и напошљетку Турци. Како је Бихаћ прешао од Грка у српске руке, то народ не зна, а како је од Срба прешао у турске руке, то зна врло добро многи причати, као да је својим очима гледао. Ево од прилике, како се о томе говори: По заузећу Босне није Бихаћ пао у турске руке за цијелу годину дана, него се је држао у њему један војвода краља Стевана (у пјесми се каже бан). Турски паша паде под Бихаћ са силном војском и обсједе га, те га држаше у мухасери (обсади) годину дана. Све могуће начине употребљавао је паша, не би ли га предобио, но то му никако није могло за руком поћи. Али се нађе неки издајник у граду, те дође кришом паши па му рече: „Шта ћеш ми дати, честити паша, и чим ћеш ме наградити, да ти издам Бихаћ без капи крви?" Паша му обећа пашалук — њему и свима потомцима његовијем. И тако једне ноћи он отвори врата градска, ужеже машалу [1]) и даде знак непријатељској

———

[1]) Машала се начини од трешњове коре, метне на штап и море дуго са великијем пламеном горјети.

војсци, да иде унутра. Војска нагрну са свију страна и све, што се у граду нашло, окрене под мач. Тако Османлије први пут заузеше Бихаћ и начинише га главним градом на Крајини.[1]) Најзнаменитију цркву св. Јована претворише у џамију (данашња фетија), а другу цркву у „Ићесару“ (католичку) начинише за оставу оружја и другијех старина. Издајнику Николи — тако му име бијаше — дадоше пашалук, те се прозва послије: паша Предојевић.[2])

Он је послије наставио владање у Бишћу и околини његовој доста година. За њега се говори, да је добар био за крштени народ, те да је израдио код султана ферман, да се манастир Моштаница и Рмањ обнове и да су слободни од разбојничког нападања и плачкања.

Други опет причају, да су краљани (Краље су католичко село код Бишћа) издали Бихаћ, те да због тога нијесу до скора давали трећине, нити су икад беглучили.

На источној страни од Бишћа, пола сата далеко, лежи мухамедовско село Виница. Приповиједају, да се у овом селу родио Јанковић Стојан, који још као дјечак убивши у игри једно дијете беговско, побјеже са оцем Јанком у Далмацију. Скупивши тамо чету, врати се опет на старевину, гдје је четовао много година. Још и данас имаду на рибићком пољу два мухамедовска греба (гроба), један женски и један мушки, из времена Јанковићева. Ево шта сусједни мухамедовци о том гребљу приповиједају: Један пут Стојанова дружина зароби у Прекоуњу неку турску цуру, па дођоше на Бијело Брдо и ту стану отпочивати. Стојан је сједио са поглавицама чете јандал од дружине. У том се помоли турско момче на вранцу коњу као на горској вили, те ће управо њима. Бјеше то момче оружано од главе до пете, што се каже. Осим кубура на коњу у кубурлуцима, бијаше му за појасом пала, срмом и златом извезена. Око ње два џевердара и трећа пушка даничкиња, сва златом извезена. Назове им Бога, па ће одмах јуначки запитати: „Ко је чети четовођа?“ Јанковић се јави, показујући, да је он и упита га шта жели? „Мођу сте ми драгу одвели“ — рече турско момче, хватајући се јатагана — „и тако ми моје вјере турске и мога оружја, сада ћеш платити главом, Јанковићу, ако ми је не доведеш и не повратиш!“ Јанковић видје, да је момче срца јуначкога, те га помилова руком, изведе дјевојку па му рече: „Кад си такав јунак, ево ти дјевојка, па је води, кад ти је суђена.“

Он се захвали Стојану, узе цуру и метну на вранца за се, па отишта Бишћу весело.

Али их се нађе у дружини Стојановој, који га стадоше корити и приговарати му: „За што даде онаку дјевојку без крви и мегдана јуначкога!“

[1]) Бихаћ је пао у османлијске руке мјесеца јуна год. 1592. Заузео га је Хасан-паша босански. У Бишћу је заповиједао Христофор Ламберг, не имајући више од 400 људи посаде. Видећи, да града не може обранити, предао га је Турцима, на што је Хасан-паша окренуо под мач до 2000 житеља градских и силну дјецу одвео у робље. Уредништво.

[2]) И данас има Предојевића, па причају да су рођаци ономе, што је Бихаћ издао. Позната је Предојевића Главица у санском котару.

„Ја сам је дао“ — рече Стојан — „и ко хоће нека је врати, не ћу му пријечити. Момак је онај дошао по дјевојку а тим је намислио умријети или убити некога; дакле за једну Туркињу и туђу заручницу изгубити главу или убити онаког јунака не приличи, нити би право било.“ Сви Стојану бегенисаше, што је зборио, само се у чети нађоше двојица, који пођу у потјер за Турчином. Кад су га сустигли, викну га, да остави дјевојку. Но Турчин хаје и не хаје, што они говоре. Они опалише на њ из пушака, те погодише и њега и дјевојку. Али момак бјеше срца јуначкога, остави дјевојку, те онако рањен врати се и обојицу посјече. Онда пане и он крај дјевојке и за часак умријеше обоје од рана. Ту их нађоше послије и закопаше једно крај другога [1])

Соколац је по старини други град у бихаћкој долини и њега је зидала сестра Бикина (оне што је Бишће зидала), именом Сока, због које је и име своје добио. Соколац су Османлије заузеле прије Бишћа на врло лак начин, јер се становници прије тога иселише и пребјегоше у Приморје. Османлије не нашавши у њему ништа, оставише га опет пуста, те је био празан дуго времена.

Послије га населише бјегунци из њемачке земље, па се истурчише, те се још и дан данас придржавају у нечем својијех старинскијех обичаја, којијех нема ни једно племе мухамедовско у околини. И данас су Сокóчани нарави жестоке и сурове, као ни једно мјесто у бихаћкој долини.

Одмах ниже Сокóца, мало југо-источној страни тик ријеке Уне, лежи село Голубић. И Голубић је, веле, некад био град и знаменито мјесто у бихаћкој долини. То се може лако знати из његовијех старинскијех кула и рушевина. У Голубићу имаде узвишени брежуљак (хумка), управо гдје је сад католичко гробље. Ту је још у вријеме римско био храм богу Јупитеру и некој божици њиховој.

Прије три четири године налазило се ту доста надгробних плоча, које су биле све исписане латинскијем словима. Један мјерник, чини ми се, да је те натписе преписивао и однио са собом а и плоче су одвежене одавде. Исто тако и овдашњи учитељ П. Мирковић казивао ми је, да је неке копирао, те их је такођер некоме мјернику предао. У поменутој хумци имаде таковијех натписа доста, али пошто се ту и данас католици копају, није их могуће откопавати.

Голубић је, веле, добио име своје од цркве Голубице, која се је на супротној страни ријеке Уле према Голубићу налазила. На оном мјесту, гдје се приповиједа да је та црква била, имаде и данас цијели насип у простору од којих 70 корачаја дуљине и 35 ширине, који је пун тесанијех старинскијех плоча. На сву прилику то ће бити старо римско гробље, које је ту некада постојало. По томе узвишеном насипу (хумци) данас је трава и земља порасла, те се коси и оре. И у пређашња времена ту се налазило доста плоча писаних и неписаних, али су све разнесене, кад се први пут туда почела цеста градити. Овога прољећа почео је поп Василије Ковачевић са сељацима из села Притоке ту копати камење за

[1]) На нишану (биљегу) једном види се ту и данас турско писмо, те сам ја наводио једнога хоџу, али га није могао прочитати.

цркву, те су нашли цијели мајдан све самијех тесанијех плоча. Има их са некијем шарама, но писма још није се налазило. Ако се копање продужи, за стално ће се ту налазити још ствари, а заиста и натписа, па ћемо о том још коју проговорити.

Више Голубића уз ријеку Уну лежи мјесто Рипач, који се некада Благај називао. У Рипчу нема никаких старина, премда је и ту по причању град постојао. Покрај пута имаде једна старинска џамија, која је од старина припадала Ибрахимпашићима, те се за то и зове: Ибрахимпашића џамија. Ту џамију, приповиједају, да је развалио Јанковић Стојан.

На доњу страну града Бишћа, у дну бихаћке долине, налази се град Изачић, у коме станују све сами мухамедовци, но у њему нема каковијех особитих споменика. По прилици године 1835. бјеше ту кавга између граничара и Турака Бошњака. Тада је Изачић погорио сасвијем, те је том приликом много пограничног народа страдало и доста старинскијех ствари уништено.

Стари град Брековица јесте крајња сјеверна тачка од бихаћке долине. Како је Брековица постала и шта се о њој приповиједа, далеко би одвело, него ће се и то другом приликом напоменути.

Да је Брековица стара, види се и по онијем старијем римскијем гробовима и плочама, које је учитељ Мирковић тамо откопао.

Као што је казано, бихаћка долина одликује се са својијем здравијем положајем, јер је у њој народ здрав и крепак, умом бистар а у више прилика препреден и лукав, досјетљив и подмигљив, отуд оне силне ироничке доскочице и подругачице, које се у бихачкој долини налазе. Поднебје је њезино доста благо, премда са Пљешивице планине тако рекућ снијег никад не силази. Бихаћка долина обилује житом, јер у њој роди: пшеница, јечам, зоб а најбоље кукуруз, са којим је до сад цијелу Лику хранила. Као што се цијела Крајина одликује гостопримством, тако се и бихаћка долина може с тим похвалити.

Bilaj.

Priopćio **Petar Mirković.**

Izmegju bosanskih polja, biće da je jedno od najljepših Bilajsko polje, kako veličinom, tako i prirodnom ljepotom svojom, a osobito prijatnim i zdravim položajem. Ono je kao jedna visoravan, koja se prostire izmegju Osječenice i Grmeč-planine. Polje je dugačko od kozilskog klanca do Risovače grede preko sedam sati, a široko gdje sat, a gdje pô sata. S južne strane opasuje i zatvara polje visoka Osječenica. Sa sjeverne strane polja stoji Grmeč (Risovac), a sa zapadne strane Risovac i Čava. Te planine obrasle su velikom i prastarom šumom jelovom, smrčevom, bukovom, javorovom i na mjestima borovom. Po njima ima lijepih pašnjaka. U tijem planinama ljeti je pravi raj, osobito u Grmeču, koji se ponosi svojim vrlo zdravim vrelima, kojima se ljeti voda od velike studeni ne može piti kao: Perjanovac, Pločevac, Ulinavoda i druge. Planine obiluju još različitim zvjerinjem.

Bilajsko polje stoji skoro u vodoravnom pravcu, gdjegdje ispresijecano doljama i brežuljcima. Dijeli se na više polja, kao: Petrovačko, Medeno, Krnjeuško, Suvajsko i Bilajsko.

Istočni i zapadni dio polja bilajskoga obiluje lijepim i zdravim vrelima, a naprotiv sredina polja oskudijeva vodom. Velike vode nema. Zimi bukne koje vrelo, koje narod zove „Bukavac“, pa čim ljeto, odmah presuši. Narod pripovijeda, da je kroz polje bilajsko u starija vremena proticala velika rijeka pod imenom „Mračnica“ (Mračaj), i da je natapala cijelo polje, osobito Medeno polje. Vrelo joj je bilo u istočnom dijelu polja, u tako zvanom Mračaju. No neki kralj videći, da Mračnica čini veliku štetu polju bilajskom, zatvori njeno vrelo bivolećim kožama i zaspe ga. Voda naravno kroz strijeke njene prodre put kroz zemlju i otvori drugo vrelo u današnjem selu Sanici, ne daleko od Ključa, i novi izvor nazovu Koričanicom.

Da li ima temelja narodnome predanju, mučno je pogoditi. No vješto će oko ipak, a da mu domaći i ne reknu ništa, naći veliko korito preko polja petrovačkog sve do u Medeno polje.

To korito zove narod danas „Suva japaga“ (suva jaruga).

Bila je ponornica. — Urvine se i danas dobro vide u Medenom polju. Da, pada mi na um: Pokojni pop David Kecman kazivao mi je, da Mračnica nije imala svoga izvora u Mračaju, nego da je u podnožju brda Mračaja bilo korito i prorov njezin blizu površine brijega, i da se je provalio; u toj provaliji moglo se je viditi da rijeka teče. A kada bi bile povodnje, onda bi provalila i prešla korito, te bi poplavila i Bilajsko polje. Pa da ne bi prelazila tuda, onda da je jedan kralj zatrpao to mjesto.

Po tom moglo bi biti i vjerojatno.

Narod u polju bilajskom vrlo je zdrav, snažan i krepak. Hrana mu je najglavnija: Mlijeko (varenika), ječmen, ražen i pirov hljeb. Ta žita i najbolje rode tamo. Kukuruzova hljeba malo jedu. Od novijega vremena mnogo krumpira (krtole) sade.

Tamo nije čudo nikakovo, ako čovjek doživi stotinu godina, jer se to često nagje. I sad ima više krepkih staraca, koji imaju stotinu godina. Vračanje i čararanje vole; prije idu vračarici, nego doktoru; prije pisarima zapisa, nego u apoteku. Vjeruju u vještice, vukodlake, tmore, gjavole.

Pošto Bilajsko polje i okolina obiluje dobrim pašnjacima i livadama, narod drži mnogo sitne i krupne stoke, te mu je to i najveći imetak i proizvod, kojim podmiruje sve potrebe. Od varenike siri narod „cijeli sir“, koji svojim lijepim ukusom, mirisom i mrsnoćom nadmašuje mnogi drugi sir.

Samo je žaliti, što ga narod ne umije tako udesiti, da dugo stoji. Oni ga usire i metnu u četverouglasto tvorilo, osole i pritisnu daskom, da se utišti i ocijedi od sirutke — i s tim je gotov. No taj primitivni način nije dovoljan da ga sačuva od kisika, da ga ne pokvari.

Bilajci ne smatraju, da njihovo polje stoji u Bosni.

Oni Bosnom nazivaju prijedjele tamo ispod Banjeluke. Bošnjake poznaju kao slabe, grozničave i žute ljude. Ovi pako nazivaju Bilajce „Vr'vcima“ t. j. ljudima planinskim. Vide ih snažne i jake, kaki zbilja i jesu.

Nošnja im je starinska. Ženske predu i tkaju od konopljana i ketenova vlakna veoma valjano platno, a od vune veoma dobro sukno, od koga prave sebi toplo i tvrdo derko odijelo. Tkaju i vrlo lijepe ćilime; osobito u Bilaju i Petrovcu.

Boju sami priregjuju od različitih trava, korijenja, lista i kore. Boja im je stalna i ne izbljegjuje. Najmilije su im igre: bacanje kamena s ramena, skakanje skoka i letenje na biljegu. Na zboru igraju kolo, a tako i na drugijem veseljima, na dva načina: „Šetnje“ i „Skoka“. Uz šetnju pjevaju različite pjesne. Pjevanje junačkih srpskih pjesana uz gusle javorove najveće im je uživanje. Govore čisto južnim narječjem. Mjesto: došao, pošao, našao — upotrebljuju oblike: došâ, pošâ, našâ.[1])

Gledajući sad na ostatke iz prošlih vijekova, rekao bih: Bilajsko polje u starija vremena bilo je više poznato i naseljeno, nego danas, premda i danas ima četrnaest sela osim zaselaka i dvije varošice Petrovac i Bilaj.

Ima u tamošnjoj okolini dosta brda i dolina, obraslih velikom šumom; kad u tu šumu ugješ, vidjećeš sve razor do razora. Današnja pokoljenja ne znaju, ko je to orao i kad je orao. Po jednom rastiću računao sam, gdje ima takih razora, da je morao niknuti tu na tom mjestu prije 320 godina.

Bilajci Medeno polje i Smoljanu prestavljaju svojim Kanaanom, te otuda je ono valjda i prozvano „Medeno polje“. Da, pripovijedaju, da je u staro vrijeme s Medene glavice, koja stoji na sredini polja, tekao med i mlijeko. Ušlo je u poslovicu: „Ako sam ti prodao Medulju nijesam Medenoga polja“. Pa ne će biti s gorega, ako i naspomenem, kako je postala ta rečenica. Došao Bišćanin jednom Bilajcu na konak, pa je gledao kako domaćica od jedne krave umuze tri kralječe mlijeka. Bišćanin misleći, kad bi on imao takvu jednu kravu, ne bi mu trebalo ništa više; a mogao bi mljećariti cijelu porodicu. Smisli, da je kupi. Domaćin mu je proda po dobru cijenu i Bišćanin odvede kravu kući u Bišće. No u Bišću nije krava mogla davati ni oke mlijeka. Sad Bišćanin otigje natrag, kaže Bilajcu, da ga je prevario. A ovaj će mu: „Pobratime, ako sam ti prodao Medulju, nijesam Medenog polja“.

Od starina, kao i po drugijem prijedjelima naše kršne Herceg-Bosne, tako i po polju bilajskom vrve stari ostaci. Osobito se ističu razvaline starih gradova i crkvina. Dobro će biti da naspomenem neke radi toga, ako bi koji ljubopitljiv putnik i starinar došao u ove krajeve, da bar zna od prilike, gdje su ta mjesta. Nedaleko od Petrovca na južnu stranu, stoji stara razvalina Gradina. Danas samo vijenac od temelja njenoga pokazuje njenu ogromnu veličinu, kuda se je grad prostirao. Današnji naraštaj ne zna ništa o toj gradini; samo zamišljajem može vidjeti njene stanovnike i suplemenike kako vrve tamo i ovamo. Stalno je, da se tu kupila silna rpa naroda; ali kakvu pismenu spomeniku nigdje ni traga.

Sve što se o njoj zna iz naroda, samo je priča i bajka. Pa kao što rekoh: kad nema pismenih spomenika, a ono da spomenem narodno gatanje i pripovijedanje, premda to mnogo ne vrijedi. Veli narod, da na Gradini ima pećni. Vrata su joj od zemlje, obrasla travom, sama se otvaraju i zatvaraju. U pećini stoji kraljica i golubovi. Kraljicu golubovi pitaju. Kad golubovi ulaze i izlaze, vrata se sama otvaraju i zatvaraju. Kraljica sjedi u pećini za zlatnom tarom,

[1]) Biva kao Ličani (Ur.).

u koje su zlatne niti i brdila i tka zlatno platno. Tako će tkati uvijek, dok nestane rgjavih ljudi. A kada budu svi ljudi dobri, onda će i kraljica izići iz pećine i vladati svojim dobrim narodom, a zlatno platno, koje otka, prostrijeće po svojoj zemlji, kuda njen narod bude išao. — Ima ljudi tamo, u kojih se ta fantazija tako odomaćila i prešla u krv, da čak kazuju, kako su već gledali, gdje se vrata od pećine otvaraju golubovima i golubovi ulaze. — I šta se tu još ne pripovijeda? — Kazuju: U starija vremena počeli su graditi crkvu na Gradini; i što bi u danu sagradili, u noći bi to bilo preneseno na drugo suprotno brdo, gdje i sad crkva stoji. Sude da to mora tako biti, jer bi crkvi dolazilo i grješnika, a oni nijesu dostojni na Gradinu dolaziti.

To je lijepo slušati, kako se narod tamo kori tom Gradinom i kraljicom. Slušao sam jedan put dvojicu, gdje se prepiru, pa će jedan učiniti: „Bome moj brate, tako radeći i zločineći jedan drugom, nikada nam ne će izići kraljica iz Gradine; niti ćemo mi po njenom zlatnom platnu hoditi.“ —

Narod nagje više puta oko Gradine starih novaca, oružja i orugja.

Odmah od Gradine pol sata zapadno stoji na Žutoj glavici Gradić i blizu njega starinski bunar Žutinovac. Od Gradića četvrt je sata Kadinjača, opet stara razvalina. Malo podalje, tamo kod Ogragjenice, opet gradić, tako zvani Vrščić. Iza Vrščića u Vagancu opet Gradina. Sve te gradine i njihove sijede zidove obavila je živa bajka.

Jugo-istočno od Petrovca opet je razvalina Oštrelj, pokraj koga je prolazila rimska cesta, gdje joj se i danas dobro vide tragovi, obilježeni dosta velikim i visokim kamenitim miljarima, koje narod zove „Mramori“. Više Petrovca na šajnovačkijem brdima tri su stare razvaline sve jedna do druge.

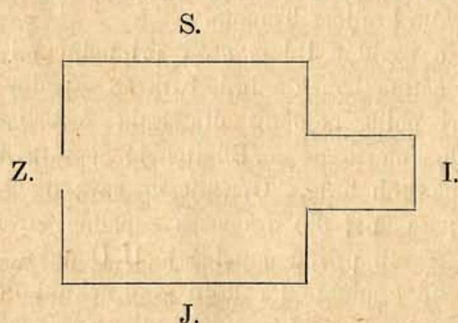
U jugozapadnom uglu bilajskog polja stoji stari i čuveni Bilaj, od koga je valjda i polje dobilo svoje ime, jer se s polja od sviju strana vidi i bijeli „bijeli grad“. To je onaj Bilaj, gdje se je godine 1461. odigrala ona čemerna tragična igra sa bosanskim kraljem Tomom.

Brdo, na kome je sazidan Bilaj, stoji pri polju bilajskom. Uvuklo se kao kakova ogromna plastina izmegju brda Srta sa zapadne strane, a sa južne Prvo (Osječenica). Pri polju najdonji dio brda zove se Busija, a najviši vrhunac Gradina. Brdo, na kome je Bilaj, golo je i ravno, te se kao jaje pomalja iznad drugih okolnih brda. Opasuje ga sa sviju strana ogromni prirodni šanac, — draga; te onaj dio drage sa zapadne strane ispod Srta zove se Ćojluk. Ćojluku je krasan prirodan položaj. U Ćojluku ima lijepo i zdravo vrelo Karaula odmah pod gradom. I sad tu stoji nekoliko ozidina starih kula. Tu se nahodi i starinsko groblje. Iznad Karaule, upravo ispod grada, vodila je starinska cesta — kraljev put, koji je išao onom stranom ispod Srta. I sad je obilježen starinskim miljarima, koji su udaljeni jedan od drugog po 40 koračaja. Dobro su sačuvani. Onaj dio dola sa istočne strane grada zove se Draga. I tu ima krasno vrelo uprav pod gradom, nazvano Madžarac. Na južnom kraju brda pod samim Srtom dubi bijeli Bilaj sa svojom grdnom zidinom i kulama. Kule su još cijele, a gradski su zidovi na mjestima porušeni, nešto valjda od starosti a nešto od žalosti. Na najvišem vrhuncu onog brda, na kome dubi Bilaj, stoje ostanci još starijeg grada, nego što je sam Bilaj, a zove se Gradina. Sa Gradine ili sa Bilaja lijep je pogled na Bilajsko polje

koje se prostire kao kaka velika izložba, s obiljem raznolikih stvari u najrazličitim bojama i šarama, a te sve harmonički sastavljaju divnu i krasnu sliku. Oko upravo ne zna, gdje će prvo zapeti i šta će prvo gledati: ili krasnu ubavu okolinu, il' ravna i pitoma polja, po kojima pasu bijela stada ovaca, ili brežuljke, koji su okićeni raznolikom šumom, ili snijezžnu visoku Osječenicu, koju je vulkanska erupcija podigla nebu pod oblake, ili na mrki Grmeč i Risovac, ili na lijepa i krasna seoca, koja su se načačkala ispod okomaka brdskih, ili na plavo nebo — — —. Sve te to očarava i zanosi, kad gledaš tu divnu prirodnu sliku od tisuće predmeta sastavljenu u jednu krasnu i ubavu cjelinu. A svježi zrak u toj okolini nagoni čovjeka da uzdahne: „E da mi je ovdje živjeti!“ I zbilja, da je to u Švajcarskoj, koliko bi putnika ljubitelja prirodnih krasota dojezdilo tamo? — A pokraj svega toga, kad pogledaš na opale i iznemogle kule i zidine bilajske, misao ti kao munja projuri u nedoglednu prošlost, pa te saleti neka tužna sjeta.

Pod brdom, na kome grad Bilaj stoji, baš nad Busijama, od grada na sjevernu stranu, na jednom zapatku provire najbolje i najzdravije vrelo, što ih tu i tamo oko grada ima, a zovu ga Gradina. Blizu vrela Gradine na jednoj lijepoj ravni stoji lijepa i znamenita uspomena, jedna stara crkva, za koju narod pripovijeda, da je podignuta na onom tužnom mjestu, gdje je poginuo pretposljednji kralj bosanski Toma. Narod je zove: „Bijela crkva.“ — Zidovi su joj prvobitni i zdravi. Još valjda od feta (osvojenja) pretvorila ju je porodica Ibrahim-Pašića (Volića) u kuću, te i danas stanuje u njoj. Na crkvenom zidu podignuta je čatma, te su tamo uredili kuću i sobe. Crkveni je zid podrum. Oltarski zid mnogo je viši od crkvenog (10 m. visok). Na zidu oltarskom podignut je čardak (teferič-kula).

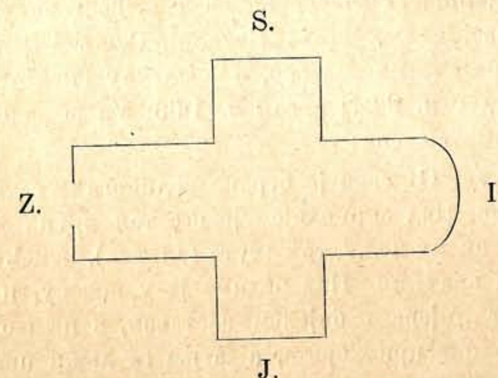
Oltar je okrenut istoku. Na crkvi su bila samo jedna vrata (zapadna), koja i danas kući služe. Temelj crkveni i oltarski oblika je ovakog:

O unutrašnjosti njenoj, kao i o spoljašnosti ne mogu ništa više reći, jer mi obzir na današnje prilike nije dopuštao, da u muhamedovsku kuću i avliju ugjem i da je razgledam potanko. Pripovijedahu mi seljaci, da je bio doskora krst nad oltarom i da se vidjelo tragova od fresko-slika. Čudnovato je to, a živa je istina: u tu kuću, kroz posljednih trideset godina, pucao je grom tri puta. Posljednji put, prije petnaest godina, pukao je grom u istu kuću i svojom strijelom ubio Mustaj-bega Ibrahim-pašića, gospodara kuće.

Od vrela Gradine vide se stari ostaci od tomruka, koji su vodili vodu iz vrela crkvi.

Četvrt sata od Gradine ili grada Bilaja na istočnu stranu u selu Ćimešama stoji jedna razvalina pod imenom manastirište. Kazuju, da je tu bio manastir. Prije okupacije narod je tu otkopao gromilu i ozidinu, te su našli zid od temelja, koji u duljinu mjeri 14 met., a u širinu 11 met. Oblik je tome temelju ovaki:

U toj ozidini mole se hrišćani Bogu i čine božiju službu. Kad su tu zidinu otkopavali, našli su jednu mramornu ploču, koja je po kazivanju bila u četvorini $^1/_2$ met. i bila je s jedne strane ispisana. Za cijelo je to bio natpis toga manastira. Tu ploču uzeo je Ilija Lončar i odnio svojoj kući, pa je metnuo u pčelinjak (uljište), te mu je kod pčela bila, dok se god nije zabunilo. Kada se je zabunilo, ostala je tamo i ne zna se kuda je dospjela. Molio sam, da pripaze, te ako bi je gdje našli, da mi je donesu. Dosad nema ništa. No ako bih je dobio, veselilo bi me, da je ustupim zemaljskom muzeju.

Narod pripovijeda i o pogibiji kralja Tome. Na bilajskom polju skupila se silna vojska, u kojoj je bio i kralj Toma. Jednoga dana u veče dogju dva čovjeka, obučena u svješteničko odijelo u vojsku i donesu pismo kralju, tobož od nekakova njegova vojvode, da oni vide grad Bilaj kakav je, i da je stajalo u pismu, da će taj vojvoda isto taki grad zidati. Kralj povede poslanike, i uz brdo idući gradu, na onom mjestu, gdje stoji „Bijela crkva“, ta dvojica udave kralja. Brzo se to čuje po vojsci. Vojnici uhvate ona dva popa, pod popovskijem haljinama nagju na njima tursko odijelo i uvide da su to bile turske uhode. Ubiju ih obojicu. U toj vojsci bili su i kraljevi sinovi, te Stefana izaberu za kralja. A na istom mjestu, gdje je poškropila krv kraljeva, pobožni narod napravi „Bijelu crkvu“.

Pripovijeda narod, da je i posljednji Tomašević pao u ruke Turcima u Bilaju. Kazuje narod, da se on očajnički borio i branio u Bilaju puna tri mjeseca sa trideset druga, i tek kad su Turci zidine bilajske provalili, onda se je predao. Seljak Ilija Rakić kazuje, da je prije bune našao jednu ploču u osutku gradskog zida, na kojoj je bilo napisano: Borili smo se junački tri mjeseca i preko kraljevih i naših mrtvih lešina dobiše grad Turci. Narod ništa ne zna da su kralja Tomu ubili brat mu i sin, nego tako priča, kako spomenuh.

Pripovijetka je klapnja a istina je istina. Bog zna, a ljudi ne znaju, pa istražuju; no klapnja katkad natrapa na istinu. Po što kupih, po to i prodah.

Родовник племића Овчаревића, старином Бошњака, а сада Гучетића (Gozze) у Дубровнику.

Приопћио **Вид Вулетић-Вукасовић.**

Родовник је племића Овчаревића сада у Трстеному (Cannosa) код Дубровника, те је својина г. Балда Базилић-Гучетића, огранка реченог славног рода. Родовник је на поставу, а у златну оквиру, те је правилно насликан. Оквир је дуг м. 2·24; висок м. 1·66. Уз родовно су стабло три штита, те су овако састављена:

1.) Округли штит. С десне је стране великога штита, на којему је у пољу одуљи натпис. Над округлијем је штитом круна са пет оштруља (љиљана). У плавом су му пољу три жута (златна), између се састављена брда, а оштри су им врхунци. Над брдима је у високу, на плаву пољу, јагње, окренуто пут лијеве, с бијелом заставом, а на њој црвени крст. Споменута је застава око црна крста, а јагње га држи преко десне ноге. Ово је старији штит споменуте породице.

2.) Округли штит. Над њим је златна круна са пет оштруља (љиљана). Поље је плаветно, а у дно поља три жута (златна) успоредна пâса (пречаге=sbarre). Овај се на лијевој страни састучује са штитом, т. ј. држи се штита. Око штита су, с десне и с лијеве, два бијела коња (leokorna), те су им окренуте главе са стране, а окрећу по једно коло.

Споменута су два штита уз големи бијели штит (таргу), исписан у пољу с врха до дна. И над овијем је штитом златна круна.

Родовник је, као храст, на хридинама, по свој прилици, древне Rause. Код стабла сједи на камену, те је окренут пут лијеве, а гледа с приједа, праотац речене породице по имену Вук. Обучен је по старобосанску, бива у модријем (плаветнијем), широкијем гаћама, а загрнут је црвенкастом кабаницом (струком). Вук је постар човјек, а гологлав, те неком побожношћу лијевом руком показује на оно стабло.

По хридинама пасе пет оваца, а чува их чобан. Обучен је у модријем гаћама, а на њему црвен корет. На глави му је клобук, а у руци штап.

Пастијер гледа на пространо поље, а на пољу као стада оваца. Између хридина је по гдјекоја травка. Сва ова површина изгледа као да је старобосанска некропола, а они штитови као да су старобосански стећци.

У свему је на деблу родовника тридесет прворођенаца, а на гранама је у огранцима голем број раздјелака с именима.

Овако почиње са дна родовник:

Lupus Pecoralis — огранак Milloslawus Radienoj.

Rhacusinæ Aristocratiæ Auctor 744. Obiit 815.

Други је члан породице, узбрдо на стаблу родовника:

Nicolaus т. ј. прворођени, — а он је имао ове синове као огранак: Radulus, Lubignas, Vuidosauus. Трећи је прворођени:

Vukosau са једанаест синова. Четврти је прворођенац Nicolaus, а с друге су му стране, т. ј. с лијеве родовника, као огранак два сина: Vukosauus, Petrus.

Онда су овако наведени по реду уз дебло прворођеници, т. ј. fidecomissi:

Vidosauus
Vukosauus
Vidosciuus
Vukosauus
Petrus
Vukosauus

Овдје су два огранка, т. ј. с лијеве је Petrus, а с десне Savinus. Иза Вукосава је прворођеник:

Stephanus
Vita
Clemens
Vita

Вита има два огранка, али на лијевом огранку није забиљежено име потомка.

Clemens
Vita
Marinus
Matheus
Marinus
Clemens
1280.

Овдје је ударен лијеви огранак.

Marinus de
Goccho 1310.

Овдје су наведена обадва огранка, т. ј. с десне и с лијеве родовника.

Raphael
1313
Marinus Aeg.s
1369
Raphael
Rocchus
Sigismundus
Dragoie
Franciscus
Mattheus
Nicolaus
Marinus

Не заслужује, да се бавим ни по дебелу с огранцима, а само сам навео доврх родовника прворођенике. Оно сам остало оставио, барем ја, да остане у заборави.

Родовник је насликан на поставу, па се је у друго вријеме онај одуљи натпис у великоме штиту био гдје-гдје покварио, те су га послије невјешти људи поначињали, т. ј. уметали су збрисане ријечи, а с тога

баш ту има погрјешака. Држим, да је овај родовник за повијест знаменито дјело, па ето му линеарнога пријеписа уз све оне неке недостатке.

У пољу су, т. ј. над великијем штитом, ова прва слова:

I C N F P F

1) Gentem Goccicam seu poti, ab origine Armentariam ac Pecoralem dictam præcipuam olim fuisse in eo tractu Illyrici, qua Culmensis Regio

2) Narone Fluvio alluitur multa veterum Annalia Monumenta testantur. Indeque primum notis sedibus. Duce seu Gentis Principe Lupo Pecorali vulgo

3) dicto Catrunar Vucceta Obciarovich qui pertifias (?) Radoslavi Reguli impotentiam, eo quod adductus, quam ex ope, Gentis, imperitabat Anno

4) Dni Septingesimo quadragesimo quarto cum magna Comitum Nobilium, ac collentium manu Pècore s præcipue Dives Rhagusium trecen-

5) tesimo post Vrbem conditam anno commigravit. Hospitio statim comiter, ac ultro communicata, Civitate a Rhagusianis exceptus, auctoritate apud

6) suos, gratia apud Primores Vrbis liberalitate apud Plebem ad eò valuit, ut altero post adventum ejus anno frequentissimis totius Civitatis comitiis

7) censor, ad ordinandum (?) statum Urbis Cunctorum piene suffragiis renunciatus fuerit. Recepto Ipse, Magistratu, postquam recensuit. Civium

8) capita universas Gentium familias trifariam discrevit, ac quidquid decorum genere, præclarum virtute, illustre opibus in Civitate repererat in

9) ordine seu nobilium Decuriæ cooptavit addito ut penes easdem familias perpetuo civitatis Regimen deponeretur. In secunda

10) Decuria assecta seu assentes Nobilium qui posthac precario Magistratum Ministeria obire possent sub Civium seu Paculanorum nomine

11) adlexit: Tertiæ Decuriæ quæ plerumque ex servitiis constabat gloria obsequii tantum relicta est. Sic composito Civitatis statu Reipublicæ formam

12) auspicatus est, qua nunc utimur, atque ex promiscuo Democratico Dominatu sub quo ab exordio Civitas coaluerat Aristocratico sive politiori optimatum

13) Regimini Civitatem legibus, quibus ipsimet optimates parerent devinxerat. Cumque ex tempestate non tantum ex Illyrica, ac Macedonia sed ex Italia

14) quoque prævalentibus undique Barbarorum opibus, ac tediæ externæ Dominationis præclarissimæ Familiæ. Rhagusium veluti ad nascentis Libertatis

15) Asylum appullissent, Rector fuit Patribus vetandi cum Plebe connubium ne decora Nobilium Familiarum polluerentur. Demum kastro condito, invocato

16) ad Tutelam Vrbis Patrono Sancto Sergio, Magistratum in publica Concione ejuravit; ac post plures annos, (jam plenus dierum) nam centessimum

17) atrigisse creditur A obiit, elatus ferali pompa a tribus Filijs quatuorque Nepotibus funus prosequente universa Civitate, attrati Patres pullati Cives;

18) sordida Plebes, hoc supremum præclaro, ac benemerito Civi officium præstitere. Ab excessu tanti viri universa ejus posteritas per quingentos ferme

19) annos Epicuralium nomine apellabatur quousque Anno Dni Millesimo Ducentesimo octogentesimo quarto, Marinus Epicuralis, Clementis

20) Filius ex eadem familia, voti reus sacram expeditionem secutus conscensa Venetorum Classe quæ crucis signatos in: Syriam tunc transvectura præsto laba-

21) tur, Sicum seu antiquam Ptolemaidem appulit; ibique per plures annos Fidei, ac Christiano Nomini in Crucis Signatorum Conturbernio fortem, ac

22) industrem operam novavit Ea nam tempestate haud procul Sievensi Urbe. Saracenorum vis clam munitissimum Castellum intercæperat. Annonæ.

23) carico in Christiano exercitu cum iude brevi secutura temeretur omnes Crucis signatorum Duces ad maturandum Castelli expugnationem exercitum

24) con(o)verat, quamquam in proximo ingens Saracenorum exercitus, locorum insuper angustiæ insuperabiles obsessit avdaciam muttuarentur; obsidentibus

25) in ipsa adversa adicta (?) etiam Estas intollerabiles calores ad eò ea Regione auxerat, ut expugnandi Castelli spes pæne in dies minueretur. Marinus

26) Epicuralis speculatus forte Rupes, et Crepininio quibus Castrum impositum erat, proprio commentu bellicam Machinam mirabili artificio.

27) R taruni spe per inacem, et invia loca transvetu ac mænibus pæne admoveri curavit ingenti prorsus operæ prætio; nam post paulos dies iude

28) firmata deditio in ipsoque procinctu a plaudentibus Commilitonibus Marinus Goccius a Machinamento appellari cæpit; mox ei appositum

29) ipsi a Ducibus in Gentilitia Parma ove prestante super tribus aureis Tumulis in cærulea pianicie (quod Epicuralium erat vulgatum

30) insigne) tres aureæ semifasciæ cum geminis Unicornibus Rotam prægestiantibus. Hoc monumentum reversus in Patriam virtutis, et

31) industriæ, suæ testem attulit, quod adhuc usque gestat, ac pro Epicurali, seu Obciarevich de Goccio, seu di Gozze nuncupari cæpit. Aec de Gentis nostri

32) origine ex vetustissimis annalibus seu Chronicis usque quaque trauxi, ac tumultuario pæne stylo huc congessi, ac tradidi eamente potissimum, ut

33) forte, si cui ex Posteris hæc mea qualiscumque Cura in manus obvenerit, composata et Avorum virtute, ac industria recenti cum corpore

34) nescio an dicam dessidia, tandem aliquando interin orticæ pæne. Nobilitati aliquo honesto ausu consultat suo enim avitæ virtutis memoria,

35) quas Paces suaeque potis est maxime reputandi, veram Nobilitatem non origine tantum, et Natura sed virtute quoque comparare

36) (sed de ijs servi videant stupeantque Nepotes, Unicuique decus suum Posteritas rependet) Matri vero in universam est manti pmo

37) Corolario gentilem Familiæ Dotem hæc tradere visum, neci quis obtrectator in hoc mihi insanitatem objiciat. Fiducia potius morum

38) jure merito, quam adrogaudia (?) censeatur. Supercilio persistere cum æqualibus, cum inferioribus comitatem propalam; ac pæne

39) ex æquo exercuisse, peculiare ac gentile bo(nitatis) nostra (g)entis semper fuit, nec laridem (?) hinc assequi quam pium, sed religiose

40) debitum reddere generi certum est; nec . . . . . vir . . . ec sinice (?) culta semper fuerit in Familia

41) ab ijs etiam qui cæteras exuerant, satis es . . . . consuete (?) . . . deque nutum vulgi adaquem: si superbum

42) hominem inter Goccios videris suppositi . . . hunc servum, seu spurium Matris ejus palam dicto

43) Maneant itaque hæc, ac majora profecto gentilis modestiæ, ac virtutis monimenta, ac diù inter Posteros

44) mansura crescant ex honesto certamine. Habes tuos Decios, si vis etiam Anales, etc. Tuberones in hoc Albo Poste-

45) ritas, ac reputa natura infirmitatis humanæ speciora ubique esse remedia quam mala, comparatumque esse

46) adeo, ut eadem Tellus, quæ generosas, et salubres stirpes gignere consueverit in proximo semper etiam pestiferi

47) aliquid, ac venenati alat optimas segetes lolium infestat, ac lætiores quosque Arbores Rubico non præterit

48) Itaque si quis Verres, seu Clodius, seu utrumque in tanto in tanto (?) magne bonorum cætu censoria virgula corrigendus

49) præmerat optimum equidem, ac frugiferum, veluti in speculo intueri. Quid sui quisque? Quidenis? Suæque

50) Reipublicæ? Sub alienis nominibus voluerit, aut noluerit Plura hic appingere non vacat et si

51) vacasset pudet jure merito, pigetque, sentio quid postica sanna (?) a tergo imminueret.

Свакако за Мавра Орбинија у Дубровнику и у другијем словинскијем странама развило се велико чезнуће за грбовима, те ето у XVI. и у XVII. в. око Сињега Мора и у најмањему граду на стотине грбова, па и родовника. Између родовника свакако заузимље мјесто описани родовник код госп. грофа Балда Базилић-Гучетића у Трстеному, те ако и није од најстаријих, без сумње му је црпљен материјал из древнијех обитељскијех успомена породице Овчаревића из Херцег-Босне. Грјехота само, да су речене успомене рђаво написане, те на доста мјеста храмље смисао, ал ипак ове су црте, особито за конституцију града Дубровника, од велике знаменитости.

Проф. Ј. Ђелчић у дјелу „Dello Sviluppo civile di Ragusa“ на стр. 4. по Cod. Francescana — Mattei II. е Makušev-Böheim: Mitth. der Centr. Comm. f. B. Dm. XV. p. CXXXIII. навађа утарака, те ове навотке овако прагматички прати: „Così nu anonimo, la cui cronica ragusea è ritenuta per il più antico documento di storia patria.“

На стр. 8. споменутога дјела г. Ј. Ђелчић вади одуљи утарак из споменуте кронике, те ради испоређивања навести ми га је по његовој књизи: — „E prezzo dell' opera riferire ciò che in proposito assevera la cronaca in discorso, anche perchè tra questi dati troviamo qualche allusione al primordiale ordinamento de' Ragusei: —

„689 — Vense assai giente in Raguxa con suo avere de Arbania e de parte de Bosna . . . .“

„695 — Vensero a Raguxa li homeni de Duchagini de terra ferma de Chastel Spilan e de Chastel Gradaz, e tuti homeni preseno sue abitationi in la custera perche li diti homeni forno de la stirpe de Epidauro ruinato per Saragini . . . . .“

„743 — Vensero assai giente de Bosna con gran auer, perche Re Radosavo era signor tirano, vivea a modo suo; et etiam vensero de Murlachi da baxo sopra Narenta, piu Catunari, fra li quali era uno capo sopra tuti, et venseno con grande multitudine de bestiame de diverse raxon; et a tali ano dato per pastura la montagna de Santo Sergio.“

„744 — In Raguxa se feze una division tra tuto populo de Raguxa . . . . Queli che erano più richi erano capi e governatori . . . . ogni fameglia teneva suo santo, chi santo Sergi, chi quelo, chi questo . . . . Et dopo che sono venuti homini de ogni Vulasi (Valachi o Murlachi inferiori) de quela hora comenzarno far modo de spartir ogni generacion per se: Perche parici Vulasi essendo richi de avere, de oro, de argento, bestiame et altre cose; fra li quali erano molti Chatunari, che ogni uno se stimava come conte, et ogni uno aveva soi naredbenizi (direttori). Chi era governator de Cavali, chi alo bestiame grande, chi alo menuto, chi servia a la ordinazion de la casa, chi stava a comandar ali diti subjeti. Pur era uno sopra tuti qual se chiamava Chatunar grande et era de stirpe Pecorale perche si chiamava cuxi per nobiltà, tanto erano richi de bestiame, maxime de pecore. Quali diti catunari fezeno fare uno Sboro (Consiglio o Parlamento) et per suo caso fezeno spartia de populacio in tre parti: in una parte Gentilomeni: in altra populani: in terza servidori; perchè tanti servidori erano venuti de Vulachia con bestiame, ch' erano gran quantità de homeni, et ad ogni uno pareva vila cosa esser chiamado come queli pastori. L' altra parte erano servidori come spenzatori, come queli che atendevano alla casa et ali chavali, et servidori della persona del suo signor, li quali eran pochi. La terza parte erano fati gentil homeni, perchè erano in prinzipio asai de homeni che erano venuti de ogni parte de mondo maxime de Arbania et de Bosna, perchè non erano scampati homeni di conto, queli, che sono stati o capitanj o conti, over qualcuni Signori Naredbenizi fati . . . . et erano de linea de homeni de conto . . . . et per tal caso ano spartito ogni generation da se per si cuxi come . . . . Gentilhomini chi erano fati tali erano governatori de la terra et altri offizi, et tuti gentilhomeni intravano in sbor over Consegl generale, et altri non. L' altra parte de populani, vol dir pol vilani (la mità del vilano), perchè quei vilani erano lori anche de baxa conditione, ma alcuni in case de' gentilhomini et per tal caxo son beneficiati, quali fazevano come guardiani . . . . Persone Chuezari over altri sotto obedientia dei gentilhomeni, perchè erano molti e molti gentilhomeni richi, et atendevano tali ali triunfi, ale chaze, et ogni uno teneva uno over duo famigli de la governation de sua persona, perchè uno gouernava cavallo, lo altro spalviero, e tali crescevano de quali ixivano poluvani, zoè di dir mezo vilano benefiziato per lo Signor, e de queli povulani ixivano homeni de ben . . . . „(Макушев. Из слиједованија).

Споменути утарак судара се на неколико мјеста с наведенијем родовником, а што је још боље, родовник Базилић-Гучетића изврсно попуњује кронику непознатa списатеља.

Може се донеклеући у траг Гучетићеву родовнику, а то по дјелу проф. С. Љубића „Dizionario Biografico degli uomini illustri и т. д." — Овако пише чувени Љубић на стр. 166.: „Gozze Ambrogio di Ragusa, domenicano, di famiglia patrizia, ai 15. giugno 1609 eletto da Paolo V. alla sede vescovile di Trebigne e di Mercana, morto nel 1632 vescovo di Stagno. Scrisse: Catalogus virorum ex familia praedicatorum in litteris insignium, Venezia 1605. in 8°. — Reformatio Calendarii perpetui, Bologna; — Opus de similitudinibus et exemplis. **Albetum familiae Gozzeae gentis** e varî altri scritti inediti, esistenti nella biblioteca del suo ordine."

Осим споменутога списатеља С. Љубић на стр. 167. о другому Гучетићу пише: „Gozze Ladislavo di Ragusa, scrisse un' erudita prefazione all' opera storica di Giunio Resti, una dissertazione intitolata: De recta senatorum electione, ed un componimento poetico: de casibus familiae et domus suae. Morì nel 1746."

Осим споменута два Гучетића С. Љубић у реченоме дјелу на стр. 296. пише о овоме повјестничару: „Tiburtini Giovanni Evangelista di Ragusa, raccolse ed ampliò le genealogie delle famiglie civiche della sua patria scritte da suoi predecessori in un grosso volume, da cui si ricavano le origini di que' casati, l'estesa del commercio raguseo in varî tempi, le epoche di floridezza e di decadenza, e si giungono a conoscere le gesta di varî personaggi distinti per sapere. Eccone il titolo: Origine e genealogie di tutte le famiglie dei Cittadini della città di Ragusa, quali successivamente sono uscite di tempo in tempo, cominciando da circa l'anno 1300 fino all' anno 1500, cominciate a descriversi da Bjeloslav di Gradoje Tiburtini fino all' anno 1400, e seguite da Evangelista di Brailo Tiburtini, nipote del detto Bjeloslavo fino all' anno 1450, e poi da Evangelista di Gabriele Tiburtini nipote di detto Evangelista fino all' anno 1500, ed ampliate per me Giovanni Evangelista. „Si distinsero in tale materia eziandio Matteo Danich, Ambrogio Gozze domenicano, e Luigi Bicich."

Ја држим, да је Гучетићев родовник без сумње саставио споменути Амброж Гучетић, а он се је у тому послу послужио добријем изворима, као н. п. наведенијем дјелима, а навластито биће употребио све породичне повеље, те се у нечему наслонио и на обитељску традицију. Родовник је знаменит за дубровачку повијест, а особито за босанску, тер га у то име и шаљем у свијет.

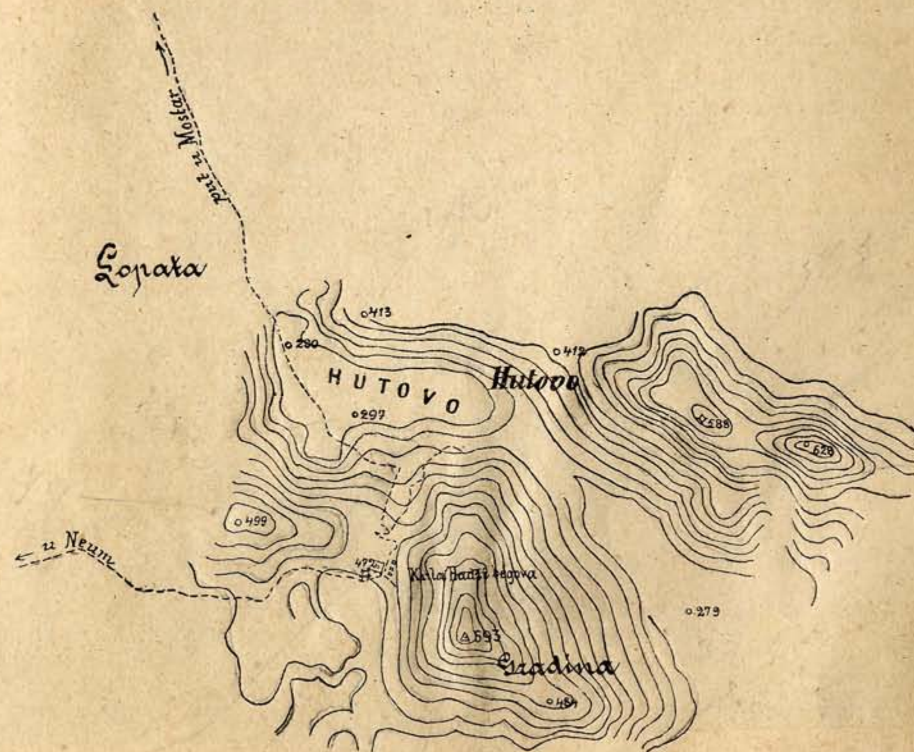
Hadži begova kula u Hutovu.

Piše Kosta Hörmann.

„Pocmilio Sava s Kolajana
U tavnici Hadži-kapetana;
On mu ište pola Kolajana —
Sava ne da pola Kolajana
Dok je njemu na dva râma glava!"

Kada te put zanese kršnom Hercegovinom, napose pak stolačkim kotarom, često ćeš čuti, gdje pripovijedaju o nekom Hadžibegu i njegovom gradu u Hutovu.

Biće tome skoro deset godina, što sam prvi put čuo za Hadžibega, kad mi je ono u Stócu vješt guslar pjevao slavu junaka Hercegovaca; tada zabilježih ono nekoliko stihova što ih stavih na čelo ovome članku. Zaželjeh da čujem narodno predanje o kuli

Slika 1.

Hadži-begovoj, kad mi ono u dobri čas stiže pismo, u kome mi g. Vid Vuletić-Vukasović o toj kuli javlja evo ovo: „Grad je na Hutovu ogradio čuveni koljenović iz Stóca, Hadži-beg Rizvanbegović. Hadži-beg je bio strašan za svoje doba putnicima i susjedima, biva vladao se po sebi kaono feudalna gospoda u srednjem vijeku, a njegov je grad bio kao zamak kakog njemačkog vitezazulumčara za doba Maksimilijana I^a, gdje je svaki vitez hotio, da bude carem ili samostalnijem gospodarem u svome kraju. Taki ti je bio početkom ovoga vijeka i Hadži-beg na Hutovu kod Popova polja. Evo situacije (slika 1.) i kratka opisa toga gnijezda teškog haračlije, kome se s neke ruke može kazati, da je pošljednji vitez, biva junak, koji se je vladao po običajima srednjega vijeka, te vladao topuzom i sablom u svoj toj okolici.

Grad je sazidan na oblik nepravilna višekuta i dosta je velik. Slika 2., načinjena po fotografiji, pokazuje nam grad, kaki je sada. Oko grada su prokopi uz same ogromne zidine. Prama jugu su vrata na svod, a uza njih druga pa treća bez čemera. Na okolo su kuće za momke, ima ih osam na broju.

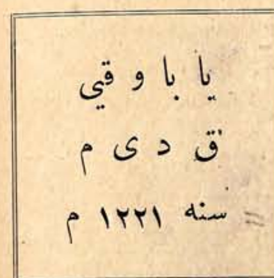
Na svakom je ćošku kao mala kula a ispod nje svodina ili izba, gdje je bila ledena tamnica. Na tamnici je u vrhu po mali otvor, od kuda je sužnju dopirala svjetlost. Tu je malena izba kao

Slika 2.

peć, da čovjek u njoj može jedva jedvice stati — kao ukopan. Usred grada ogromna je kula; u njoj je stanovao Hadži-beg, te je sa zatavnjaka razgledao pustu okolicu: raskršće i tri brdine, sve pusta krš i golovijet, gdje zmije pište a sirotinja zlopati. Kad pogješ mimo tančicu kulu prama sjeveru je kapija, upravo na protivnoj strani južne kapiji.“ —

Tlocrt grada predočuje nam slika 3. Vrijede, da se napomenu natpisi, što ih ima u hutovskom gradu. Moj vrijedni prijatelj gosp. kot. predstojnik Foglar u Mostaru imao je dobrotu, te mi je priopćio podatke o tim natpisima, na čemu neka mu bude ovdje izrečena srdačna hvala. Nad sjevernom je kapijom ploča, istesana od vapnenca, visoka po prilici 1 metar, široka 0·50 metar; na njoj je ovaj natpis (u tlocrtu označen brojkom 7):

يا با و قي
ق د ى م
سنه ١٢٢١ م

to jest: يا باقى قديم = „ja baki ve kadim“ (O vječni i jedini!)

Na sjevero-zapadnoj je kuli ploča, visoka i široka po 0·50 m, debela 0·25 m. sa ovim natpisom (4)

ت	ا	ح	ف
ح	ف	ت	ا
ف	ح	ا	ت
ا	ت	ف	ح

to jest: فتاح = فتاح = „fettah“ (Pobjednik).

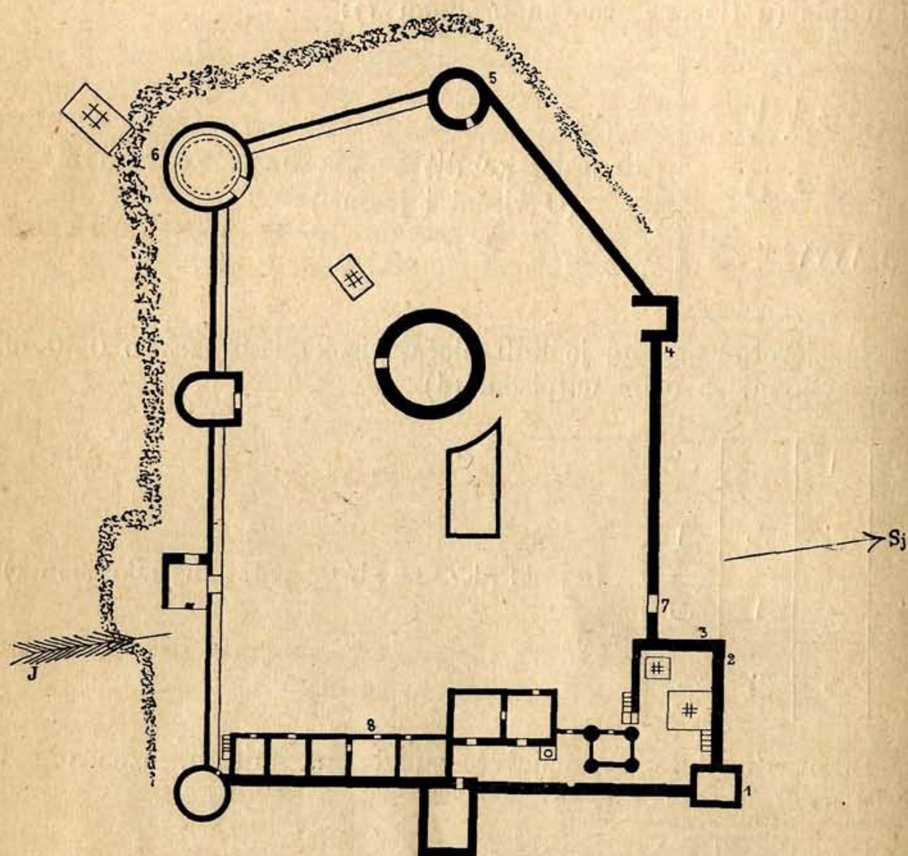
Takova je ploča i na sjevero-zapadu na mjestu, označenu u tlocrtu sa 5.

ف	ى	ظ	ح
ظ	ح	ف	ى
ح	ظ	ى	ف
ى	ف	ح	ظ

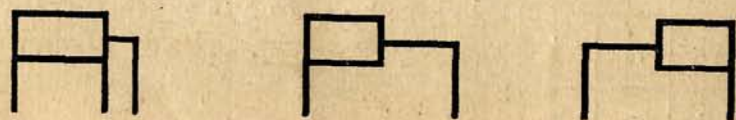
to jest: حفيظ = حفيظ = „hafiz“ (Svedržitelj).

Položaj
kule Hadži begove.

Mjerilo 1:500.

← put u Neum

Slika 3.

Na kuli s jugo-zapada ova je ploča (6) s natpisom:

ا	ق	ى	ب
ى	ب	ا	ق
ب	ى	ق	ا
ق	ا	ب	ى

t. j. باقى = باقٍ = „baki" (Vječni).

Druga je kula na jugo-zapadu bez natpisa, a tako i kula na jugo-istoku. Na sjevero-istočnoj je kuli ploča (sada leži na tlima), a na njoj ima ovaj natpis (1):

ر	م	ق	ت	د
ت	د	ر	م	ق
م	ق	ت	د	ر
د	ر	م	ق	ت
ق	ت	د	ر	م

to jest: مقتدر = مقتدر = „muktedir" (Svemogući).

Drugi natpis na ovoj kuli (2) ovaki je:

ع	ى	ن	م
ن	م	ع	ى
م	ن	ى	ع
ى	ع	م	ن

t. j. معين = معين = „mu'in" (Pomoćnik u svakoj zgodi).

Još je u gradu po tlima ploča sa ovim natpisom (3):

ح	د	ا
ا	ح	د
د	ا	ح

t. j. احد = احد = „ehad" (Jedini).

Konačno je u kulu uzidan natpis na mjestu, označenu brojkom 8, taj natpis glasi:

جمازى سنه ١٢١١ t. j.: „Džümazi 1211." (ime mjeseca, godine 1211. po Hedžri = 1796. po evropskom računanju).

Sve ove natpise lako je protumačiti. U njima se spominju imena Boga, kako ih koran u svemu nabraja 99; ta se imena kao skupina zovu „esma i husna", to jest „lijepa imena". Nema sumnje, da ovi natpisi idu u red mističkih formula, koje se upotrebljavahu kod zgrada u istu svrhu, kao kod ljudi hamajlije i zapisi („nushe"), dakle: da kuća bude očuvana od groma i požara, nadalje od zmija i jakrepa.

Kad se obazremo na godine, što ih pokazuju natpisi, u tlocrtu označeni sa brojkama 7 i 8, dakle ١٢٢١ (1221.) i ١٢١١ (1211.) po Hedžri, ili 1807. i 1796. po evropskom računanju, to grad ne bi bio osobito star. Narodno predanje govori ipak, da je taj grad antika, pa da ga je Hadži-beg samo dogradio i onda natpise u nj uzidao. To narodno predanje biće osnovano, jer da je Hadži-beg iznova podigao ovaj grad, to bi o tome bili sačuvani ma kakvi spomenici. U ostalom pokazuje grad u svom čitavom sastavu i u obliku zidova i pojedinih kula, da je gragjen prije Hadži-bega, kako ćemo to niže dolje opširnije razložiti. U narodu prevlagjuje mnijenje, da je velika kula u sredini grada najstarija.

Sad ću da progovorim o životu Hadži-bega. Kad sam dobavio vijesti o njegovu gradu, stadoh raspitivati o koljenu i životu Hadži-begovu, držeći se one stare: „Ko pita s puta ne zalazi". Uz mnoge crtice, što mi ih priposlaše gospoda kot. predstojnici: Foglar, Matasić i pl. Draganić, zatim okružni tumač g. Mustafa Sefić, spremio mi je moj neutrudivi suradnik gosp. Muhamed Eff. Šarić iz Stóca potanak opis o životu i djelima Hadži-bega.

Zulfikar Rizvanbegović, kapetan stolački, prozvan takogjer Hadži-kapetan, oženio se Babićkom iz Sarajeva, te rodi s ovom ženom sinove Mustaj-bega i Mehmed-bega, kašnje prozvanog Hadži-bega. Nakon smrti prve supruge oženi se Zulfikar drugi put sestrom prve supruge, te s njome rodi sinove Omeŕ-bega, Ali-agu i Halil-agu.

Mehmed-beg rogjen je u Stócu godine 1768. Pošto odraste i poče se pasati muškijem pasom, stade u brzo prkositi svojem ocu, te mu doskora postane sasvim nepokoran; to bijaše razlog, što ga je otac od sebe uklonio. Mehmed-beg pogje za tim glavom po svijetu, ko pčela po cvijetu, tražeći sreću. Znao je po čuvenju za glasovitog vezira Ahmed-pašu Gjezara[1]), koji je u ono vrijeme bio valija Sirije u Aziji. Mehmed-beg ode pravo u Aću u Siriji te se prikaže Ahmed-paši, moleći da ga primi u službu. Paša mu nije

[1]) Ahmed-paša Gjezar bio je Hercegovac, no nije nikome htio kazati, od koje je porodice; po kazivanju staraca bio je od koljena Pervana iz Fatnice kod Bileća.

vjerovao, da je rodom iz Stóca, ni da je iz porodice Rizvanbegovića, pa da se što bolje uvjeri, pitao je Mehmed-bega: Koliko ima u Stócu ćuprija i drugo nalik na ovo; najposlije pitao ga je, da li još postoji nekako veliko stablo šuplje višnje u Njivicama[1]).

Mehmed-beg na sva pitanja odgovori veziru i uvjeri tako Mehmed-pašu, na što ga vezir primi u službu. Nekoliko godina provede Mehmed-beg u službi kod Ahmed-paše, odakle je otišao u Meku te postao hadžija; od to doba prozove se: Hadži-beg. Pošto se povrati iz Meke, proveo je još neko vrijeme u Ahmed-paše. Videći ovaj paša, da tvrgjava Aće ne bi mogla odoljeti kakvu jaku napadaju, te u namjeri, da što bolje utvrdi Aću, naredi odličnim osobama, da svaka po svojem umu načini po jedan plan za popravak tvrgjave. Megju ostalim naredi i Hadži-begu, da načini onaki plan. Pošto su svi planovi predloženi veziru, odbaci ovaj sve, samo odobri nacrt Hadži-begov i pozove ovoga k sebi. Hadži-beg u nadi, da će ga vezir zbog plana odlikovati i nagraditi, stupi pred vezira, al mu ovaj reče: „Hadži-beže! moj plan i tvój plan tako su jednaki, da se megju njima ni malo razlike vidjeti ne može, dakle su i naše misli tako jednake. Ali ti više nijesi za moje službe, nego s te stope pogji kud hoćeš. Ako čujem za te, da si gdje blizu mene, znaj dobro, izgubićeš glavu". Uz ove riječi vezir daruje Hadži-begu lijepu svotu novaca. Hadži-beg ostavi Aću i ode pravo u Carigrad, gdje je ostao tri godine dana i potrošio ono, što je stekao u službi Ahmed-paše. Megju g. 1797. i 1798. ostavi Carigrad i vrati se ocu, kome se pokori.

Zulfikar-kapetan, čovjek star i razborit razmisli, da bi se iza njegove smrti njegovi sinovi mogli zavaditi zbog prava prvenstva na stolačku kapetaniju, te bi u ovakoj razmirici lasno kakva strana osoba ugrabila kapetaniju, a njegovi bi sinovi onda ostali lišene očeve časti. U namjeri, da zapriječi ovaki dogogjaj, Zulfikar-kapetan god. 1802. zahvali se na kapetaniji u korist dvojice starijih sinova Mustaj-bega i Hadži-bega i to, podijelivši stolačku kapetaniju na dva nejednaka dijela, te Mustaj-beg postane kapetan u Stócu sa većim dijelom okoline stolačke, a Hadži-beg bude kapetan u Hutovu, i to na onim selima, koja su u blizini Hutova. U Hutovu već je odavna bila velika kula, u kojoj su uvijek panduri sjedili kao krajiška straža. Hadži-beg, postavši kapetanom u Hutovu, podigne uz tu kulu još neke zgrade, a ovo sve sklopi u zid, te pretvori hutovsku kulu u malu tvrgjavu i tu se nastani.

Još dok je bio u dalekom svijetu, saznao je Hadži-beg za Napoleona I. i njegove slavne vojne. Pošto francuska vojska g. 1806. zauzme Dubrovnik, da ga brani od združene crnogorsko-ruske vojske, Hadži-beg nekako stupi u doticaj sa generalom Marmont-om, tadanjim francuskim zapovjednikom dubrovničkim. Kad je doskora došlo do čarkanja izmegju francuske vojske i njenih protivnika, te u jednom

[1]) Njivice, jedno malo selo, dva kilometra daleko od Stóca.

okršaju Francuzi mal da ne bijahu potučeni, Hadži-beg uhvati zgodu, priskoči svojom družinom Francuzima u pomoć i pribavi im pobjedu. Ovu prigodu javi dotični zapovjednik francuskog vojenog odjelenja generalu Marmontu, a ovaj spremi Hadži-begu laskavo pismo na francuskom jeziku. To je pismo sada u originalu u Sulejman-bega Rizvanbegovića, potomka Hadži-begova, koji u ovaj čas boravi u Carigradu. Na žalost nijesam mogao dobaviti prijepis ovog pisma.

Godine 1807. ruska vojska iz Boke uz poznate svoje okršaje sa Francuzima davaše pomoć Crnogorcima, kad su ovi mislili, da je došlo zgodno vrijeme za vojevanje protiv Turaka hercegovačkih. Te godine Crnogorci opsjednu Nikšić, Gacko i Korjenić te združeni s ruskom vojskom iz Boke Kotorske pogju i protiv Trebinja. Glasnici brzo dojave ovo kretanje neprijatelja po svoj Hercegovini, te se na te glasove Muhamedovci hercegovački dignu da brane svoju postojbinu. Megju prvima bijaše Hadži-beg sa 800 momaka iz svoje kapetanije, većinom katolika, s kojima krene iz Hutova u Ljubinje. Tamošnje žitelje, obvladane silnim strahom, ohrabri Hadži-beg, te se veći dio Ljubinjana pridruži Hadži-begu, koji pohiti u Bileće, gdje se u meterize utabori na brdu, koje se od tada do danas zove „Hadži-begovi meterizi“. Sada razdijeli svoju vojsku u dva dijela; jedan dio spremi pod zapovjedništvom svog bajraktara Hanića u Viluše (istočno od Trebinje, sada u Crnojgori), a drugi dio pod svojim vodstvom zaustavi u Bileću. Kad se oko Trebinja sakupiše i vojnici iz Mostara, Stóca, Počitelja i Ljubuškog pod vodstvom svojijeh kapetana, napanu Hercegovci na združenu rusko-crnogorsku vojsku; u najljućem boju stiže Hadži-beg sa oba odjela svoje čete iz Viluše, te za čas neprijatelj dade pleći i nagne bježati. Potjernici gonjahu Crnogorce do Bobove ulice, a Rusi, kao u tugjoj zemlji te nevješti onome kraju, većinom pobjegnu niz Klobučke ploče[1]) i tamo se polome.

Pripovijeda se, da je Hadži-beg prije ovog boja na vrijeme obavijestio francuskog generala u Dubrovniku o bojnim namjerama turske vojske, oko Trebinja sakupljene i da su tada dva bataljona francuske vojske iz Dubrovnika stigla u Grančarevo, te se ondj-utaborila, da budu Hadži-begu u pomoći. Te rezerve ipak nije trebalo i nije stupila u boj, već se poslije pobjede Turaka nad crnoe gorsko-ruskom vojskom vrati u Dubrovnik.

Hadži-beg vrati se u Hutovo, ali mu ne bijaše sugjeno da dugo miruje, jer i on i njegov brat Mustaj-beg, kapetan stolački, do skora se zavadiše s prvacima stolačkim, zbog čega dogje i do dugotrajnog boja. Mustaj-beg bijaše naime pošao u Carigrad, da u porte isposluje pripojenje onih sela stolačkome kotaru, koja su prije oduzeta Stócu i dodata Počitelju. Kad se je do malo vremena vratio iz Carigrada, odu mu prvaci stolački Ali-aga Šarić, Mehmed-aga

[1]) Ove se ploče otada zovu u narodu „Moskovske ploče“, a guslar Muhamedovac slavnu ovu bitku već je spjevao u lijepoj pjesmi, koja će do zgode izaći u mojoj zbirci. Pisac.

Mehmedbašić i Ahmed Eff. Žujo na hošgjeldiju[1]) i da čuju, šta je u porte izradio. Mustaj-beg, čovjek bez razbora, a neprijazan i ohol, ne htjede od oholije da dočeka svoje goste, jer bi trebao pred njima ustati na noge i takom ih časti primiti. Videći gdje ta trojica dolaze, otigje brže u haremluk u namjeri, da se odanle povrati, kad će gosti njegovi u konak doći i posjedati, pa da oni pred njim ustanu i na nogama stojeći da ga dočekaju.

Kad rečeni prvaci dogju i od sluge razumiju, da Mustaj-beg još nije izišao iz haremluka, dosjete se namjeri Mustaj-begovoj i jedan od njih opipa mjesto, gdje Mustaj-beg obično sjedi i nagje mu mjesto mlako; drugi pak puhne u Mustaj-begov čibuk, prislonjen u kutu, a iz pune lule zasvrdla dim, jer se vatra u luli još ne bijaše ugasila. Kad je Mustaj-beg došao svojim gostima, ovi ga hladno dočekaju te u brzo pogju govoreći, da se ovakovo ponašanje Mustaj-begovo već ne može trpjeti. Za tim učine vijeće i dokonaju, da će najprije zavaditi braću od dvije majke, to jest Omer-bega, Ali-agu i Halil-aga od jedne sa Mustaj-begom i Hadži-begom od druge majke, pak da onda Mustaj-bega svrgnu s kapetanije. Kako uglaviše tako i učiniše; brzo zavade braću i okrenuvši k sebi sav narod stolački s okolinom, ponude Omer-begu kapetaniju stolačku. Omer-beg rado primi ovu ponudu, a narod se digne na oružje. Opsjednu stolačku tvrgjavu, u kojoj bijaše Mustaj-beg, a jedan odjel opreme u Hutovo, te opsjednu Hadži-bega u njegovom gradu; sad nastane s obje strane puškaranje. U toj neprilici obrati se Hadži-beg francuskom generalu Marmontu u Dubrovniku, pitajući vojnu pomoć, na što dogje jedan odjel francuskih vojnika te Hadži-begove protivnike razbije u ljutom okršaju na „Previšu“. Poslije toga vrate se Francuzi natrag u Dubrovnik.

S ovim dogogjajem stajaće u svezi pismo, što ga je general Marmont iz Dubrovnika pisao Hadži-begu dana 2. jula 1808. Original nalazi se u Sulejman-bega Rizvanbegovića, unuka Hadži-begovog. Pismo glasi[2]):

[1]) Dobrodošlicu.

[2]) U prijevodu glasi ovo pismo:

Gospodinu Hadži-begu Rizvanbegoviću

u

Hutovu.

Primio sam Vaše pismo, te sam sa sažaljenjem doznao o tužnome položaju, u kojemu se nalazite, pa sam od duljeg vremena činio sve moguće, da poboljšam Vaše stanje. Pošto Vam je pomoć vrlo nužna, to ne zatežem da Vam je pružim, jer ste s nama uvijek držali dobro susjedstvo i iskreno prijateljstvo. Radosno sjećam se Vašeg čovjekoljubivog i pravednog postupanja prema Dubrovčanima, kad su ih ono Crnogorci bili istjerali iz njihovog doma. Pomoć, što Vam je sada dajem, pravedna je nagrada za Vaše usluge, koje ste njima (Dubrovčanima) ukazali.

Pomislio sam da će Vam biti osobito drago, ako Vam pružim pomoć preko generala Launay-a, koji je jedan od Vaših prijatelja. Predao sam mu zapovjedništvo nad vojskom, koja polazi u Hutovo (Otovo); on će Vam u moje ime predati zahiru (živež) i džebanu (municiju), kako ćete se moći i nadalje opirati Vašim neprijateljima.

Monsieur le Hadzi-Begue Rzvane Begovich

à

Houtovo.

J'ai reçu la lettre, que vous m'avez écrite; j'avais appris avec peine la situation fâcheuse, dans laquelle vous vous trouvez et depuis longtemps je faisais des efforts pour que vous eussiez un meilleur sort. Puisque vous avez un besoin pressant de secours je n'hésite pas à vous en donner parceque vous vous êtez toujours conduit avec nous en bon voisin et en véritable ami. Je me rapelle avec plaisir de votre procédé plein d'humanité et de justice envers les Ragousais, lorsqu'ils étaient chassés de leur propriétés par les Monténegriens, le secours que vous recevez aujourd'hui est le juste prix de vos bons soins pour eux.

J'ai pensé qu'il vous serait particulièrement agréable d'être secouru par le général Launay, qui est un de vos amis. Je l'ai chargé du commandement des troupes, qui se rendeut à Ottovo; il vous fera remettre de ma part des vivres et des munitions afin que vous puissiez résister à vos ennemis. Comme je désire qu'aucun Turc ne puisse supposer que j'ai d'autre motif, que celui de vous secourir, j'ai donné l'ordre au général Launay de rétrograder immediatement avec ses troupes, mais j'espère que l'assistance, que nous vous avons donnée, en imposera suffisamment à vos ennemis et les empêchera de rien tenter de nouveau contre vous et qu'enfin vous pourrez rétablir votre autorité comme par le passé.

Je charge monsieur Leiler un de mes aides de camp de vous porter lui-même cette lettre et de vous renouveller de vive tous mes sentiments d'estime et d'amitié.

J'écris à Travnik, ainsi qu'à Constantinople pour informer le pacha de Bosnie et la Sublime Porte de ce que c'est passé.

De mon quartier général à Raguse le 2 juillet 1808.

Marmont.

Pošto se Hadži-beg uz pomoć Francuza kurtarisao svojih protivnika, ostavi u Hutovu Selim-bega, sina Mustaj-begova, te noćno sa nekoliko društva upade u stolačku tvrgjavu i stane se zajedno s Mustaj-begom braniti. Opsada stolačke tvrgjave trajala je dvije

Želeći pak, da nijedan Turčin neposumnja, da su mi na umu kakvi drugi razlozi, već jedino da Vama pomognem, naredio sam generalu Launay-u, da se svojim vojničkim odjelom odmah natrag vrati; no ja se nadam, da je vojnička pomoć, koju smo Vam pružili, Vašim neprijateljima zadala dovoljna straha, i da oni iz nova protiv Vas ne će ništa pokušati, pa da ćete opet moći uspostaviti Vašu prijašnju snagu.

Naregjujem gosp. Leileru, jednome od mojih javera (adjutanta), da Vam sobom preda ovo pismo i da Vas na novo uvjeri o usrdnim ćuvstvima mojeg poštovanja i prijateljstva spram Vas.

Pišem ujedno u Travnik i Carigrad, da obavijestim pašu bosanskoga i visoku portu o onome što se je dogodilo.

Iz mog glavnog tabora u Dubrovniku 2. jula 1808.

Marmont, s. r.

godine i 3 mjeseca, pa kad se braća već ne mogoše dalje držati, ostave jedne noći tvrgjavu i pobjegnu u Trebinje. No Hadži-beg prije bjegstva namjesti u tvrgjavi nekoliko laguma, koji — kad su protivnici uljegli u tvrgjavu praskoše; mnogo je ljudi onda zaglavilo, a neki dopadoše grdnijeh rana.

U Trebinju probave Mustaj-beg i Hadži-beg neko vrijeme, pa onda krenu preko Dubrovnika u Hutovo. Megjutim njihov polubrat Omer-beg postane muselim stolački, a Hadži-bega ostave na miru u njegovom gradu Hutovu.

(Nastaviće se).

Борица — (Daphne Blagayana.)

Приопћио **Стеван Делић,** учитељ у Чајничу.

Док се други у прољеће диче и ките плавом кривовратом љубицом и другим прољетним цвијетом, ми се овдје у Чајничу поносимо миомиром китасто-бијела цвијетка борице. Борица је код нас овдје први и прави прољетни цвијет, који нам груди реси и миомиром нас напаја иза дуге мртве зиме. Чим се стане снијег топити, а земља копњити, ето ти на измаку марта, гдје дјеца трче по сокацима, продавајући у китицама борице по новчић. О „Цвијетима" већ је свака женска задјела за главу или на прса, а данас је већ и најмање дијете по пуну руковијет носи, јер му је више куће, а понегдје и у башчи процвала.

Добивши ја таки цвијет у руке, учини ми се та биљка позната, но мало је боље размотривши, учини ми се, да сам се преварио.

Иза тога до неколика дана додје ми у руку „Гласник зем. музеја" од г. 1889., књига II., гдје на сврани 56. угледам слику сличну оној борици. Одмах нађем један стручак борице, те прочитам опис г. Сеуника и сравнивши ову борицу с маслиницом госп. проф. Сеуника, дођем до тога, да је ово иста daphne, коју је он на брду Ормању, г. Благај на гори св. Ловринца у Крањској, а г. Панчић негдје у Србији нашао. Стога одлучим и ја потражити легло ове ријетке биљке и видјети, како расте.

Добро испитавши дјецу, гдје је беру, упутим се једне недјеље по подне изнад чајничких кућа уз стрми, омором зарасли Цицељ, који се од истока прама западу пружа и у високу Стражицу губи, с којом три читава мјесеца Чајничу сунце заклања.

Дошавши до половине Цицеља, клонем од умора пужући уз стрмине и верући се измеђ оморића, а борице ни за лијек. Сједнем за који часак, да се одморим и Чајниче разгледам са ове божије висине, које ми се сада учини као у шкрипу разбацане куће међу Цицељом, Стражицом, Чачком и Буковом-равни, стрмо се рушећи у провалију поточића Јањине.

Одморивши се малко, кренем опет уз Цицељ и тек што бијах на крају друге трећине, угледам између оморића гдјегдје по који бијели цвјетић, којега тако дуго тражих.

Овдје бијаше борица ријетка, оцвала, а и кржљава — једва до 10 центиметара висока гранчица. Чим сам се даље успињао, то је борица све

чешћа, бујнија, и до 30 цм. и више дуга грана. Овдје бијаше у цвијету, а чим сам даље ишао, то је све више биваше, те се истом гдјекоји цвијеци спремаху, да цвату, а неки још за дуго не мишљаху на то. Даље не могох ићи ради велике стрмине и густине оморића, но измијених прсте петама и у Чајниче.

За овога мога пењања на Цицељ могао сам опазити:

а) да се ова борица потпуно слаже с описом „маслинице" од госп. проф. Сеуника[1]), само да нијесу цвијеци — „бијело-жути", но сасвим „бијели", а жутим се причињају ради осам неједнако дугих, на цвијету пораслих прежутих прашника;

б) да чим се даље у висине пењеш, ње у већој множини има и бујније, али касније цвати;

в) да не расте баш под оморићима, него на равници окруженој оморићима, гдје малу лединицу она сама у друштву златоглавца испуњава;

г) да снијег и студен трпи, јер по гдјекоји цвијеци кроз омање комаде снијега, гдје још није могла сунчана зрака погодити и растопити га, пробије и разцвати се, да ти је тешко цвијетак од снијега, ван по жутим прашницима разпознати;

ђ) да се је од друге трећине Цицеља па до врха свагдје у наоколо у великој множини расплодила, а особито од текије, па страном до на врх, гдје је најгушћа омора у такозваним Струговима.

Борица је овдје омиљени цвијет, те је и најмање дијете познаје, а свак би је радо у своју башчу да посади, али се ријетко у кога прими. Па и у кога се омлади, не ће да цвати, но само листа, а цвијеци се заметну, па се и осуше у главичици. Само је једна кућа у цијелом Чајничу, у којој се борица примила, цвати и расплодила се. Ко је има у башчи или авлији, тај је мора често обасипати земљом, јер — како кажу — бјежи из земље. Осим овога имена, под другим овдје није позната, а народ држи, да борице више нигдје и нема, но на Цицељу, и то ради чудновата постанка њезина. Мислим да не ће бити сувишно, ако ту лијепу традицију народну о борици и у овај наш перивој пресадим, да за њу и други ко зна изван Чајнича.

Иза пошљедње куће чајничке, а не далеко од старе џаде пљеваљске на лијеву руку, у страни, уз обронак Цицеља пукла је прилично велика стрма равница с турским гробљем, а у крају наврх ње диже се четвероугласта даском покривена текија и пред њом стародревна висока липа. Усред текије налази се кубур-затх[2]) Мурад-Дедије, а око њега четири пустећије, те опкољен чирацима и кандиљима. Зидови текије како издвора, тако изнутра лијепо су ошербећени; патос чист и ометен, а зидови различитим стиховима из корана уријешени. У ћошету према кубуру стоји леген, ибрик — пун воде — и пешкир, што побожни мухамеданци сваког акшама доносе, јер ту воду затх (добри) преко ноћи сву потроши, гдје је у јутру у легену нађу и пролију, а пешкир мокар — осуше.

[1]) Види „Гласник зем. муз." год. 1889., књига II., стр. 55.
[2]) Затх, арап. ријеч, значи „добри".

Мурад-затх, кога су назвали Дедијом, јер је шејх био, живио је прије три стотине и више година у оној текији и богоугодан живот проводио, те је емером божијим многе хаире у околини чајничкој учинио. У многе хаире — којима ћу другом приликом наш „Гласник" окитити, ако буде мјеста — пада и борица.

Борица је — како ми ихтијар од 90 година, Ибрахим Тирак приповиједаше, што је од својих старих чуо и запамтио, а ови од шукундједâ му — постала од капља зноја, које су са чела Мурад-Дедина на земљу падале.

Један пут запали се текија и сва букњаше у пламену, кад ће нешто из оморића повикати: „Мурад-Дедија, изгорје ти темија, бјежи уза Стругове!"[1]) И бели се видје нека свјетлост, како одлетје уз Стругове, а сјутридан, како бијаше по гдјегдје снијега, могле су се опазити стопе, како је отишао из текије да не изгори. У Струговима је све дотле био, док се није текија поправила и кубур му начињен, а тада се опет врати, те је и сада ондје, гдје га побожни мухамеданци и мухамеданке облазе и ондје тефериче чине. Том се приликом, кажу, бели ознојио и гдје му је год капља зноја пала, ту је борица изникла и процвала.

Koleopteri u srednjoj Bosni.

Priopćio **P. Erich Brandis.**

Niže dolje priopćujem više stotina koleoptera, što sam ih sabrao skoro isključivo u najbližoj okolini Travnika. Rukovodila me je kod ovog posla namjera, da postepeno položim osnovu za lokalnu faunu ovog osobito zanimljivog predjela. S ovog razloga mislio sam da ne bi bilo dobro ograničiti se na pojedine partije; za to sam u prvom početku istraživao mjesta, gdje se nalaze karabidi, poslije sam upotrebljavao Reitter-ovo rešeto za istraživanje buba (Käfersieb) i vreću (Schleppsack). Mislio sam da će se iza mene koji stručnjak prihvatiti posla, da u planinama, šumama i pećinama nastavi traženje. Bila mi je prva briga, da sastavim herbar, koji će u svakom pravcu odgovarati zahtjevima ovog zavoda (gimnazije travničke). Mimo to preostalo mi je dosta vremena da se obazirem i na faunu, pa će sigurno svaki, koji se nalazio u sličnoj prilici, priznati da se botaničaru nameće interes takogjer za konhilije i koleoptere. Prilikom putovanja i većih ekskurzija često dolazi čovjek u neugodan položaj da mora čekati na bolje vrijeme, ili mu zbog čega drugog protiv svoje volje nije moguće baviti se odregjenim poslom. Evo ovako i samo zbog toga mogao sam započeti sabiranje buba, pa stoga molim zoologe, koji će čitati ovaj moj člančić, da u obzir uzmu istaknute okolnosti. Još mi valja pripomenuti, da ne raspolažem vremenom i sredstvima za temeljito obragjivanje faune, za me posve nove. Obraćao sam se na kolege u učiteljskom zvanju, te im izjavljujem najtopliju blagodarnost, što su mi drage volje pružali svaku pomoć. Prije svega valja mi spomenuti, kako me je g. R.

[1]) Стругови, најмилије боравиште Мурад-Дедино на Цицељу, а протеже се од текије. Једни тврде, да му још за живота поникла борица туда од зноја, који му се од врућине љети с чела циједио и на земљу капао.

Oberndorffer u Günzburgu kod Ulma od više godina amo podupirao. Godine 1887. imao sam pak čast upoznati g. Ganglbauera, pristava pri c. i kr. dvorskom muzeju; njegovom dobrotom došao sam u doticaj sa g. Reitter-om. Zemaljski muzej u Sarajevu opet pozvao me je najljubaznijim načinom, da za istovjetne cijelji sjedinimo naš rad.

Evo spiska koleoptera iz travničke okoline.

Cicindela sylvicola. Dej.
„ campestris. L.
„ germanica. L.
Cychrus attenuatus. F.
Procerus gigas. Creutz.
Procrustes coriaceus. L.
„ v. cor. banaticus. Krtz.
„ v. cor. imminutus. Krtz.
Carabus hortensis. L.
„ intricatus. L.
„ Pareyssi. Palld.
Nebria Dahli Duftsch.
Notiophilus palustris.
Elaphrus aureus. Müll.
Bembidion lampros. Hbs.
„ tenellum. Er.
„ elongatum.
„ dalmatinum.
„ ustulatum. L.
„ littorale Oliv.
„ obtusum. Serv.
„ biguttatum. F.
„ vulneratum. Dej.
Tachys bistriatus. Duft.
Trechus croaticus. Dej.
„ 4 striatus. Schik.
„ minutus. Fabr.
Clivina collaris. Hbst.
Dyschirius globosus. Herbst.
Callistus lunatus. Fabr.
Chlænius vestitus. Payk
„ Schrankii. Duft.
„ nigricornis. F.
Badister bipustulatus. Fabr.
Anisodactylus signatus Ill.
„ binotatus. Fab.
„ v. spurcaticornis. Dej.
„ nemorivagus. Duft.
Diachromus germanus. Linn.
Harpalus sabulicola. Panz.
Harpalus azureus. Fabr.
„ rupicola. Strm.
„ v. complanatus. Dej
„ honestus. Duft.
„ sulphuripes. Grm.
„ pygmæus. Dej.
„ distinguendus. Duft.
„ æneus. F.
„ psittacus.
„ semipunctatus. Dej.
„ smaragdinus. Dft.
„ rubripes. Duft.
„ latus. E.
„ rufimanus. Marsh
„ hirtipes. Panz.
„ semiviolaceus. Dej.
Bradycellus harpalinus. Serv.
Acupalpus flavicollis. Strm.
„ meridianus.
„ dorsalis F.
Zabrus gibbus. F.
Amara montivaga. Sturm.
„ communis. Panz.
„ curta. Dej.
„ trivialis. Gyll.
„ familiaris.
„ ingenua. Duft.
„ spectabilis. Schaum
„ aulica. Panz.
„ apricaria. Payk.
Abax carinata. Duft.
„ ovalis. Duft.
Molops simplex. Chd.
„ croaticus. Kraatz.
„ elatus. F.
„ ovipennis. Chd.
„ terricola. F.
Pterostichus melas. Creutz
„ melanarias. Ill.
„ nigritus. Fabr.

Pterostichus anthracinus. Ill.
„ strenuus. Panz.
Poicilus lepidus. Leske.
„ cupreus. L.
„ v. affinis. Sturm.
Lagarus vernalis. Panz.
Platyderus rufiollis. Marsh.
„ v. rufus. Duft.
Calathus cisteloides. Panz.
„ metallicus. Dej.
„ melanocephalus. L.
„ micropterus.
Platynus scrobiculatus. Dft.
„ junceus. Scop.
„ oblongus. T.
„ prasinus. Letzn.
Agonum Mülleri. Hbst.
„ viduum. Panz.
Agonum v. mœstum. Dft.
Clibanarius dorsalis. Pont.
Lebia chlorocephala. L.
„ crux minor. L.
„ marginata. Jour.
Cymindis axillaris. F.
Demetrias atricapillus. L.
„ unipunctatus. Germ.
Dromius agilis. Fabr.
„ nigriventris. Thoms.
„ melanocepalus. Dej.
Metabletus obscuroguttatus. Duft.
„ truncatellus. L.
Blechrus maurus. Sturm.
Aptinus mutilatus. T.
Brachynus crepitans. L.
„ explodens. Dft.
Haliplus ruficollis. Deyeer.
Laccophilus hyalinus. Dej.
„ minutus. Stm.
Hydroporus planus. J.
„ marginatus. Dft.
Hydrochus angustatus. v. Germ.
Helophorus nubilus. F.
„ aquaticus. L.
„ granularis. L.
„ v. obscurus. Mls.
Hydrobius Rottenbergi. Gerh.
Hydrobius globulus. Payk.
Chætarthria seminulum. Payk.
Limnobius crinifer. Rey.
Sphæridium scarabæoides. L.
Cyclonotum orbiculare. F.
Cercyon flavipes. F.
„ obsoletum. Gyll.
Megasternum boletophagum Marsh.
Cryptopleurum minutum. F.
„ atomarium. Oliv.
Limnichus sericeus. Steph.
Dryops striatopunctata Heer.
„ Ernesti.
Potaminus substriatus. Müll.
Elmis Maugei. Latr.
„ ænea. Müll.
Leptusa Reitteri. Eppelsh.
Homalota circellaris. Grav.
„ analis. Grav.
„ tenera. Sahl.
„ fungi. Grav.
Aleochara lateralis. Heer.
„ lanuginosa. Grav.
„ bilineata. Gyll.
„ nitida. Grav.
Myrmedonia canaliculata. F.
Falagria sulcata. Grav.
„ nigra. Grav.
„ obscura. Grav.
Thectura æquata. Er.
Oxypoda lividipennis. Thoms.
Gyrophæna nana. Payk.
Oligota pusillima. Grav.
„ pumilio. Kiesw.
„ inflata. Mannh.
Tachinus rufipes. L.
„ collaris. Grav.
Tachyporus obtusus. L.
„ solutus. Er.
„ chrysomelinus. L.
„ hypnorum. F.
„ atriceps. Steph.
„ ruficollis. Grav.
„ pusillus. Grav.
„ nitidulus. F.
Conurus pubescens. Payk.

Conurus pedicularius. Grav.
Bolitobius lunulatus. L.
„ pygmæus. F.
Mycetoporus brunneus. Marsh.
„ splendens. Marsh.
„ forticornis. Fauv.
Quedius fuliginosus. Grav.
„ picipes. Mannh.
„ umbrinus. Er.
„ rufipes. Grav.
„ boops. Grav.
Emus maxillosus. L.
Leïstotrophus murinus. L.
Staphylinus pubescens. Degeer.
„ fossor. Scop.
„ cæsareus. Cederh.
„ olens. Müller.
„ brunnipes F.
„ similis. F.
„ v. picipes Nordm.
„ picipennis. F.
„ cupreus. Rossi.
„ edentulus. Block.
Actobius cinerascens. Grav.
Philonthus sordidus. Grav.
„ debilis. Grav.
„ nigritulus. Grav.
„ splendidulus. Grav.
„ decorus. Grav.
„ politus. F.
„ fumarius. Grav.
„ micans. Grav.
„ fulvipes. T.
„ tenuis. F.
Xantholinus tricolor. T.
„ linearis. Oliv.
„ v. longiventris. Heer.
„ punctulatus. Payk.
„ ochraceus. Gyll.
Lathrobium geminum. Kr.
„ longulum. Grav.
„ quadratum. Payk.
„ terminatum. Grav.
„ spadiceum. Er.
Medon brunneus. Er.
„ fusculus. Mannh.

Medon melanocephalus. F.
Scopæus lævigatus. Gyll.
Domene aciculata. Hopffg.
Stilicus orbiculatus. Payk.
„ rufipes. Germ.
„ Erichsoni. Fauv.
Pæderus Baudii. Fairm.
„ gregarius. Scop.
„ littoralis. Grav.
„ riparius. L.
„ fuscipes. Curt.
„ limnophilus. Er.
„ v. gemellus. Kr.
„ longicornis. Aub.
Dianous cœrulescens. Gyll.
Stenus biguttatus. L.
„ bipunctatus. Er.
„ nanus. Steph.
„ circularis. Grav.
„ pumilio. Er.
„ humilis. Er.
„ bimaculatus. Gyll.
„ providus. Er.
„ sylvester. Er.
„ v. buphthalmus. Gyll.
„ nigritulus. Er.
„ latifrons. Er.
„ tarsalis. Ljung. L.
„ similis. Herbst.
„ cicindeloides. Schall.
„ pallipes. Grav.
„ montivagus. Heer.
Platystethus arenarius. Fourcr.
„ morsitans. Payk.
„ rugosus. Grav.
Oxytelus sculpturatus. Grav.
„ tetracarinatus. Block.
Trogophlolus corticinus. Grav.
Syntomium æneum. Müll.
Lesteva longelytrata. Gœze.
Amphichroum canaliculatum. Er.
Homalium cæcum. Grav.
„ concinnum. Mars.
„ florale. Payk.
Bryaxis Lefebvrei. Aub.
„ fossulata. Rchb

Bryaxis hæmatica. Rchb.
„ impressa. Panz.
„ sanguinea. L.
„ crassicornis. Mot.
Bythinus bulbifer. Rchb.
„ securiger. Rchb.
Tychus niger. Payk.
Euplectes signatus. Reichb.
Euconnus Motschulskyi. Strm.
„ Wetterhali. Gyll.
„ pubicollis. Müll.
Scydmænus oblongus. Sturm.
Eumicrus tarsatus. Müll.
Mastigus palpalis. Latz.
„ dalmatinus. Heyd.
Leptinus. testaceus. Müll.
Ptomaphagus sericeus. F.
„ Watsoni. Spence.
Silpha lævigata. F.
„ atrata. E.
„ opaca. L.
„ reticulata. F.
„ thoracica. L.
„ carinata. Ill.
„ v. nigrita. Creutz.
Necrophorus humator. Gœze.
„ vespillo. L.
Clambus armadillo. Deyeer.
„ pubescens. Rdtb.
Sericoderus lateralis. Gyll.
Scaphidium 4 maculatum. Ol.
Phalacrus corruscus. Payk.
Olibrus æneus. F.
„ affinis. Sturm.
Stilbus testaceus. Panz.
Dacne bipustulata. Thunb.
Combocerus glaber. Schall.
Alexia globosa. Sturm.
Telmatophilus Typhæ.
Cryptophagus pilosus. Gyll.
„ setulosus. Sturm.
„ acutangulus. Gyll.
„ scanicus. v. L.
Paramecosoma melanocephala. Hbst.
Atomaria fuscata. Sch.
„ guttata. Steph.

Atomaria apicalis. Er.
„ ruficornis. Marsh.
Ephistemus globulus. Payk.
„ dimidiatus. Sturm.
„ exiguus. Er.
Enicmus minutus. L.
„ transversus. Oliv.
Cartodera ruficollis. Marsh.
Dasycerus sulcatus. Brongn.
Corticaria fulva. Comolli.
„ elongata. Hummel.
Melanophthalma gibbosa. H.
„ transversalis. Gyll.
Tritoma variabilis. Hellw.
Micropeplus porcatus. F.
Brachypterus gravidus. Ill.
„ cinereus. Heer,
Epuraea æstiva. L.
„ longula. Er.
Meligethes rufipes. Gyll.
„ coracinus. Sturm.
„ brassicæ. Scop,
„ v. substrigosus. Er.
„ obscurus. Er.
„ umbrosus. Sturm.
„ picipes. Sturm.
„ flavipes. Sturm.
„ ochropus. Sturm.
„ difficilis. Heer.
„ morosus. Er.
„ bidentatus. Bris.
„ erythropus. Gyll.
Ips quadripustulatus. L.
Rhizophagus bipustulatus. F.
Cerylon histeroides. F.
Monotoma brevicollis. Aub.
Byturus fumatus. F.
Dermestes Frischi. Kugel.
„ laniarius. Illig.
„ lardarius. L.
Attagenus megatoma. F.
„ pellio. L.
Anthrenus scropulariæ. L.
„ v. signatus. Er.
„ museorum.
Nosodendron fasciculare. Ol.

Syncalypta setigera. Ill.
„ histrix. Baudi.
„ spinosa. Rossi.
Byrrhus gigas. F.
Cistela pilula. L.
Pedilophorus auratus. Dft.
Hister 4 notatus. Scrib.
„ ruficornis. Grim.
„ purpurascens. Hrbst.
„ stercorarius. Hoffm.
Saprinus nitidulus. Payk.
Plegaderus dissectus. Er.
Onthophilus striatus. Forster.
„ affinis. Rdtb.
Lucanus cervus. L.
Dorcus parallellipipedus. L.
Platycerus caraboides. L.
Ceruchus tenebrioides. F.
Sinodendron cylindricum. L.
Sisyphus Schæfferi. L.
Caccobius Schræberi. L.
Copris lunaris. L.
Onthophagus. v. nutans. F.
„ vacca. L.
„ fracticornis. Preys.
„ lemur. F.
„ ovatus. L.
Oniticellus flavipes F.
Aphodius erraticus. L.
„ rufipes. L.
„ luridus. Payk.
„ depressus. Kugel.
„ v. atramentarius. Er.
Oxyomus sylvestris. Scop.
Geotrupes stercorarius. L.
„ vernalis. L.
Trox scaber. L.
Hoplia farinosa. L.
„ graminicola. F.
Serica holoseriea. Scop.
Haplidia transversa. F.
Rhizotrogus solstitialis. L.
„ vernus. Germ.
Melolontha vulgaris. F.
Anisoplia Erichsoni.
„ lata. Er.

Phyllopertha horticola. L.
Anomala aurata. F.
Oryctes nasicornis. L.
Oxythyrea stictica. L.
Epicometis hirtella. L.
Cetonia metallica. F.
„ aurata. L.
Osmoderma eremita. Scop.
Trichius fasciatus. L.
Valgus hemipterus. L.
Capnodis tenebrionis. L.
Anthaxia 4-punctata. L.
Agrilus angustulus. Ill.
„ viridis. L.
Trachys minuta. L.
Trixagus elateroides. Heer.
Lacon murinus. L.
Drasterius bimaculatus. Rossi.
Elater cinnabarinus. Esch.
„ pomorum. Herbst.
„ elongatulus. F.
„ v. scrofa. Germ.
Cryptohypnus 4 notatus. Lap.
„ minutissimus. G.
Melanotus niger. F.
„ rufipes. Herbst.
Linonius pilosus. Leske.
„ minutus. L.
„ lythrodes. Germ.
Athous porcatus. Thoms.
„ alpinus. Rdtb.
„ haemorrhoidalis. F.
„ subfuscus. Müll.
„ circumscriptus. Cd.
Corymbites æruginosus. F.
„ insitivus. Germ.
„ æneus. L.
„ latus. F.
Agriotes pilosellus. Schb.
„ v. pilosus Panz.
„ ustulatus. Schaller.
„ lineatus. L.
„ picipennis. Bch.
Dolopius marginatus. L.
Synaptus filiformis. F.
Adrastus pallens. F.

Campylus linearis. L.
Dascillus cervinus. L.
Scirtes hemisphæricus. L.
Eros affinis. Payk.
Dictyoptera sanguinea. L.
Lampyris noctiluca. E
„ splendidula. L.
Luciola mingrelica. Mén.
„ v. mehadiensis. Fald.
Telephorus dispar. Fairm.
„ fuscus. L.
„ rusticus. Fall.
„ obscurus. L.
„ pulicarius. F.
„ pellucidus. F.
„ sudeticus. Letzn.
„ fulvicollis. F.
„ haemorrhordalis. F.
Armidia signata. Germ.
Rhagonycha fulva. Scop.
„ v. melanura. Oliv.
„ testacea. L.
„ atra. L.
Malachius viridis. F.
„ æneus. L.
„ marginellus. F.
„ geniculatus. Germ.
„ elegans. Oliv.
Ebaeus pedicularius. Schr.
Dasytes niger. L.
„ plumbeus. Müll.
Haplocnemus nigricornis. F.
Danacæa marginata. Küst.
Cleroides formicarius. L.
Clerus apiarius. L.
Corynetes cœruleus. Deyeer.
„ v. ruficornis. Strm.
Ptinus rufipes. F.
„ fur. L.
Trypopitys carpini. Herbst.
Xyletinus laticollis. Dftm.
Cis hispidus. Payk.
Blaps mortisaga. L.
Crypticus quisquilius. L.
Pedinus femoralis. L.
Opatrum sabulosum. L.

Tenebrio opacus. Dft.
„ obscurus. F.
„ molitor. L.
Laena Hopffgarteni. Weise.
Enoplopus caraboides. Setagna.
Nalassus quisquilius. F.
„ picipes. Küst.
Stenomax lanipes. L.
Cistelá murina. L.
Prionychus ater. F.
Podonta nigrita. L.
Omophlus lepturoides. Br.
„ longicornis. Bert.
Lagria hirta. L.
Notoxus cornutus. F.
Formicomus pedestris. Rossi
Anthicus antherinus. L.
Pyrochroa rubens. Schall.
Mordella fasciata. F.
„ aculeata. L.
„ humeralis. L.
Mordellistena brevicauda, Boh.
„ micans. Germ.
Anaspis frontalis. L.
„ pulicaria. Costa.
„ melanostoma. Costa.
„ rufilabris. Gyll.
Meloë proscarabaeus. L.
„ violaceus. Marsh.
„ hiemalis. Gredl.
Mylabris floralis. Pallas.
„ Fuesslini. Panz.
Hapalus bimaculatus. L.
Sparedrus testaceus. And.
Nacerdes rufiventris. Scop.
Oedemera fenestrata.
„ flavescens. L.
„ annulata. Germ.
Chrysanthia viridissima. L.
Mycterus curculionoides. F.
Otiorrhynchus consentaneus B.
„ v. salebrosus. Boh.
„ sensitivus. Scop.
„ bisulcatus. F.
„ truncatus. Stierl.
„ orbicularis. Hbst.

Otiorrhynchus gyraticollis. Stierl.
" plumipes. Grm.
" perdix. Olio.
" lithanthracinus. B.
" austriacus. F.
" tumidipes. Stierl.
" ligustici. L.
" pinastri. Herbst.
" ovatus. L.
Phyllobius maculicornis. G.
" betulae. F.
" argentatus. L.
" oblongus. L.
" pyri. L.
" viridicollis. F.
" brevis. Gyllth.
" virens.
" dispar. Rdtb.
Polydrusus undatus. F.
" planifrons. Gyll.
" v. flavovirens. Gyll.
" pterygomalis. Boh.
" cervinus. L.
" picus. F.
" micans. F.
" sericeus. Schall.
" thalassinus. Gyll.
Metallites mollis. Germ.
Sciaphilus muricatus. F.
" Reitteri.
" smaragdinus. B.
" ninguidus. Germ.
" barbatulus. Germ
Platytarsus hispidus. Rdt.
Strophosomus obesus. Marsh.
Sitones flavescens. Marsh.
" suturalis. Steph.
" sulcifrons. Thunb.
" tibialis. Herbst.
" crinitus. Oliv.
" lineatus. L.
" bicolor. Fahrs.
" humeralis. Steph.
Trachyphloeus aristatus. G.
Liophloeus lentus. Germ.
Tropiphorus ochraceosignatus. B.

Alophus triguttatus. F.
Hypera suspiciosa. Herbst.
Myorrhinus albolineatus. Boh.
Cleonus albidus. F.
" obliquus. F.
" roridus. Pallas.
" 4 punctatus. Schrank.
Lixus bicolor. Oliv.
" paraplecticus.
Larinus obtusus. Gyll.
Liparus germanus. L.
" carinærostris. Kst.
Stereus costatus. Fahrs.
Lepyrus capucinus. Schall.
" binotatus. F.
Hylobins fatuus. Rossi.
Erirrhinus acridulus. L.
" aterrimus. Hampe.
Dorytomus flavipes. Panz.
" filirostris. Gyll.
Smicronyx cicur. Gyll.
Anoplus plantaris. Naezen.
Acalles roboris. Curtis.
" turbatus. Bohem.
Magdalis cerasi. L.
" stygia. Gyllh.
" pruni. L.
Balaninus crux. F.
Balanobius pyrrhoceras. M.
Anthonomus rubi. Herbst.
" pedicularius. L.
" rectirostris. L.
" druparum. L.
Tychius venustus. F.
" tomentosus. Herbst.
" picirostris. F.
" cuprifer. Panz.
Gymnetron villosulum. G.
Miarus campanulae. L.
Cionus similis. Müll.
Nanophyes lythri. F.
Orchestes fagi. L.
" rusci. Herbst.
" populi. F.
" decoratus. Germ.
" foliorum. Müller.

Rhamphus flavicornis. Clairn.
Stenocerus cardui. Herbst.
Allodactylus geranii. Payk.
Coeliodes trifasciatus. Bach.
Cidnorrhinus 4 maculatus.
Coeliastes lamii. F.
Rhytidosomus globulus. Herbst.
Rhinoncus pericarpius. L.
" perpendicularis. R.
Phytobius comari. Herbst.
Orobitis cyaneus. L.
Ceutorrhynchidius floralis. Payk.
Ceutorrhynchus syrites. Germ.
" litura. F.
" asperifoliarum. G.
" marginatus. Payk.
" pleurostygma. M.
" erysimi. F.
Baris lepidii. Germ.
" T-album. L.
Apion craccæ. L.
" subulatum. Kirb.
" ochropus. Germ.
" onopordi. Kirb.
" fuscirostre. F.
" urticarium. Hbst.
" vernale. F.
" pubescens. Kirb.
" seniculum. Kirb.
" varipes. Germ.
" apricans. Herbst.
" assimile. Kirb.
" trifolii. L.
" flavipes. F.
" virens. Hrbst.
" filirostre. Kirb.
" minimum. Herbst.
" miniatum. Germ.
" violaceum. Kirb.
Rhynchites auratus. Scop.
" Bacchus. L.
" cupreus. L.
" conicus. Ill.
" betulae. L.
" populi. L.
Attebalus curculionoides. L,

Apoderes Coryli. L.
Spermophagus cardui. Bohem.
Bruchus bimaculatus. Oliv.
" pisorum. L.
" sertatus. Ill.
" seminarius. L.
" atomarius. L.
" ater. Marsh.
Hylastes trifolii. Müller.
Tomicus typographus. L.
Xyleborus dryographus. L.
Trypodendron lineatum. Ol.
Acmæops collaris. L.
Grammoptera ruficornis. F.
" livida. F.
Leptura tomentosa. F.
" cincta. F.
Strangalia maculata. Poda.
" armata. Herbst.
" melanura. L.
" 7-punctata. F.
Criocephalus rusticus. L.
Tetropium luridum. L.
Callidium alni. L.
" violaceum. L.
Hylotrupes bajulus. L.
Clytus arietis. L.
" ornatus. Herbst.
" mysticus. L.
Rosalia alpina. L.
Pogonochærus hispidus. Schrank.
Dorcadion pedestre. Poda.
" rufipes. F.
" arenarium. Scop.
Morimus tristis. F.
Lamia textor. L.
Monochamus sartor. F.
Mesosa curculionoides. L.
Polyopsia praeusta. L.
Donacia bicolora. Zschach.
" simplex. F.
" discolor. Panz.
" affinis. Kunz.
Lema melanopa. L.
Crioceris brunnea. F.
Labidostomis cyanicornis. Germ.

Lachnea longipes. T.
Clytra laeviuscula. Rtz.
Gynandrophthalma cyanea. T.
„ affinis. Hellw.
Coptocephala Scopolina. L.
Cryptocephalus coryli. L.
„ sexpunctatus. L.
„ bipunctatus. L.
„ sericeus. L.
„ hypochœridis. L.
„ violaceus. Laich.
„ nitidus. L.
„ flavipes. F.
„ ocellatus. Drap.
„ labiatus. L.
„ bilineatus. L.
„ strigosus. Germ.
„ connexus. Ol.
Pachybrachis hieroglyphicus. Laich.
Lamprosoma concolor. Sturm.
Chrysochus pretiosus. F.
Gastroidea polygoni. L.
Timarcha tenebricosa. F.
Chrysomela cœrulea. Ol.
„ purpurascens. G.
„ hemisphaerica. Grm.
„ hæmoptera. L.
„ rossia. Ill.
„ Gœttingensis. L.
„ staphylea. L.
„ limbata. F.
„ marginalis. Duft.
„ oricalcea. Müller.
„ Megerlei. F.
„ varians. Schaller.
„ fastuosa. L.
„ graminis. L.
„ menthastri. Suff.
„ polita. L.
„ pretiosa. Suff.
„ v. speciosa. F.
„ cacaliae. Schrank.
„ cœruleolineata.
„ speciosissima. Scp.
Phytodecta 6. punctata. Tnz.
„ 5 punctata. F.
Phytodecta pallida. L.
Phyllodecta vulgatissima. L.
„ vitellinae. L.
Prasocuris aucta. F.
„ junci. Brahm.
Plagiodera versicolora. Laich.
Phædon armoraciae. L.
Melasoma cupreum. F.
„ collare. L.
„ populi. L.
Agelastica halensis. L.
Luperus nigrofasciatus. Gœz.
„ xanthopoda. Schr.
„ flavipes. L.
Lochmæa capreæ. L.
Galerucella lineola. F.
Galeruca tanaceti. L.
Crepidodera rufipes. L.
„ corpulenta. Kutsch.
„ aurata. Marsh.
„ smaragdina. Foudr.
„ helxines v. jucunda. L.
„ cyanea. Marsh.
„ Modeeri. L.
„ ferruginea. Scop.
Orestia Hampei. Müll.
Epitrix pubescens. Koch.
Chætocnema concinna. Marsh.
„ aridula. Gyll.
„ hortensis. Four.
Psylliodes attenuata. Koch.
„ affinis. Payk.
Haltica oleracea. L.
„ mercurialis. F.
Batophila rubi. Payk.
Phyllotreta sinuata. Steph.
„ annulata. Kutsch.
„ nemorum. L.
„ vittula. Rdtb.
„ aterrima. Schrank.
„ cruciferae. Gœze.
Aphthona lutescens. Gyll.
„ venustula. Kutsch.
Longitarsus Linnei. Dft.
„ luridus. Scop.
„ brunneus. Duft.

Longitarsus lateripunctatus. Rosh.
„ lateralis. Ill.
„ melanocephalus. Deg.
„ lycopi. Toudr.
„ medicaginis. All.
„ pellucidus. Foud.
Dibolia cryptocephala. Koch.
Apteropoda globosa. Ill.
Cassida murraea. L.
„ vittata. Ahr.
„ vibex. L.
„ rubiginosa. Müll.
„ chloris. Suffr.
„ stigmatica. Suffr.
„ nobilis. L.
„ equestris. F.
Adalia bipunctata. L.
„ 4 pustulata. Scop.
Coccinella 7 punctata. L.
„ 14 pustulata. L.
„ 18 punctata. Scop.
„ 22 punctata. L.
Halyzia conglobata. L.
„ tesselata. Scop.
„ 14-gutata. L
Micraspis 17 punctata L.
Cynegetis impunctata. L.
Subcoccinella 24 punctata. L.
Epilachna globosa. Schneid.
Chilocorus bipustulatus. L.
Platynaspis luteorubra. Gœze.
Hyperaspis reppensis. Herbst.
Scymnus hæmerrhoidalis. H.
Scymnus capitatus. F.
„ suturalis. Thunb.
„ rubromaculatus G.
„ frontalis. F.
Cychrus caraboides v. elongatus Hoppe
„ semigranosus. Pall.
Carabus granulatus L.
„ convexus v. dilatatus Dej
Tachypus flavipes. Lim.
Bembidion inoptatum. Schaum.
„ guttula F.
„ 4. maculatum. L.
Leistus ferrugineus. L.
Trechus palpalis. Dej.
Oodes helopioides. F.
Panagaeus cux major. L.
Ophonus maculicornis. Duft.
„ azureus F.
„ brevicollis. Schv.
Pseudophonus ruficornis. T.
„ griseus. Tanz.
Harpalus ignavus. Dft.
Acupalpus exiguus. Dej.
Amara convexior Steph.
Molops austriacus Ganglb.
Pterostichus oblongopunctatus. F.
Calathus bosnicus. Gglb.
„ mollis. Marsh.
Agonum antennarium. Dft.
Cymindis coadunata. Dej.
Lionychus quadrillum. Dft.
Drypta dentata. Rossi.

———

Римски натписи у Босни и Херцеговини.

Приопћио др. Ћиро Трухелка.

Мали Мошуњ.

I.

Чита се: annorum XII. . . . . .
mius Bajo e(t) . . . . .
va parentes e(jus)
infilices sacrum
fecerunt.

У овом је натпису занимљив провинцијализам infilices, мјесто infelices.

II.

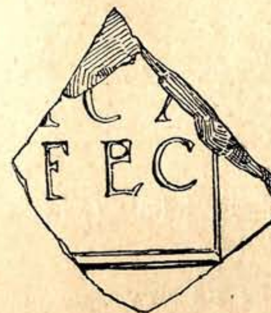
Чита се: Carullus, annorum 80 fecerunt filiae.

III.

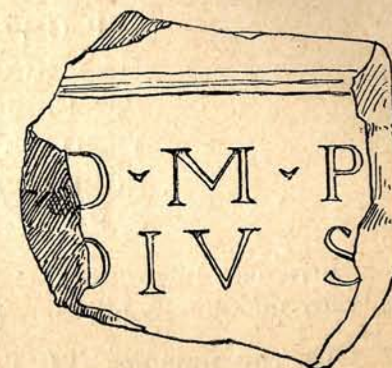
Чита се: (M)arin(us)
(c)onju(gi).

IV.

. . . .
. . . . fecit

V.

Dis Manibus .
Publini (Clau)dius . . .

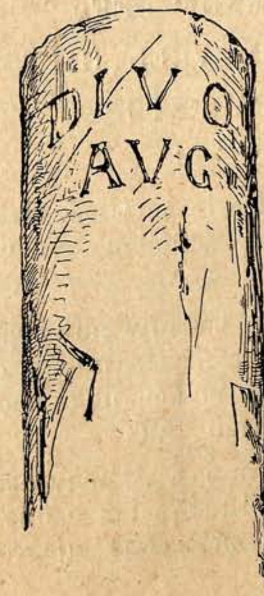
Ови су натписи и још два уломка нађени међу рушевинама римске колоније, која се налазила код М. Мошуња; сада су смјештени бригом посп. П. Хофера у катол. сјеменишту у Травнику.

VI.

I . . . . CAE
S . M . IVLI
O PHILIPP
OPF AVG

Чита се: Imperatore caesare Marco Julio Philippo pio felici Augusto.

VII.

Чита се: Divo Aug(usto).

VIII.

IMP C IVL
MAXIMINO
PIO FELICI FICIV
VERO MAXIMO
NOBILISSIMI
CAES · AVGG

Чита се: Imperatore Cajo Julio Maximino pio felici (ponti) fici vero maximo nobilissimi (o) caesare Augustorum.

Ова три натписа (VI. VII. и VIII.) налазе се на ступовима, који су облика округла, високи до 2 м., гори понешто сужени. Ови су ступци нађени, кад се је љетос градила жељезница преко Иван-планине код Коњица. По мом мнијењу биће то римски миљари (Meilensteine), којима се означавала цеста, која је водила из старе Бриндие (Коњица) у Станекли (Блажуј).

На четвртом ступу ове врсте натпис је одбијен. Ступови се чувају у музеју. —

IX.

D M
AVREL . GA^{L}
LVS . DEF . AN
LXV . Ɛ . AVREL
MADV^{S} DEFA/
L̈ AVREL . CAPTO
PARENTBVS
P P

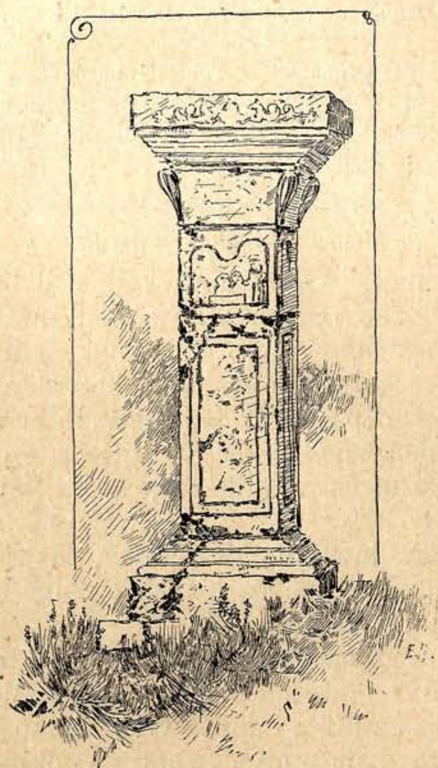
Чита се: Dis Manibus! Aurelius Gallus defunctus annorum 65 et Aurelius Madus (a) defuncta an. 60, Aurelius Capito parentibus posuit.

Натпис нађен је у котару вишеградском близу Дрине; камен је врло добро сачуван. Натпис је окружен лијепим уклесаним ћенаром вијугасте гране, под њим је уклесана посуда, а с обје јој стране по један лав.

Ваља припоменути, да је у 4. реду овог натписа, у умјетно сложеној кратици AURELIUS, под слово A једно слово R сувишно; на концу имало ли ваљда мјесто P P (posuerunt) стајати само P (posuit).

Налази се у земаљском музеју.

X.

У близини М. Гостиље нађени су останци стеле. Поједине јој саставине, подножје, ступ у два дијела и лијепо израђена главица леже разбацане. Ступ је био постављен на подножју, а састоји се од два дијела. Дôњи дио имао је на предњој страни натпис, који је данас посве избрисан, с лијеве и десне стране уклесан је по један геније. Горњи, коцкасти дио ступа урешен је с предње стране релиефима жене и до ње двоје дјеце, с лијеве пак стране је релиеф свећенице покрај жртвеника, а с десне младић на коњу.

Ступ завршује поширокнм, лијепо профилираним корнижем, (Gesims), те му је горњи ћенар урешен слабо на оскок уклесаними агритонима. Стела је израђена само са три стране, четврта је без украса, те би се стога могло рећи, да је с ове била прислоњена о зид зграде, којој се рушевине под шикаром на близу разабиру. И ако су поједини састојци овог ступа патили од кише и студени, ипак нам читава стела репрезентира један од најљепших римских споменика у Босни.

Crtice

o životu gmazova, koji žive u Bosni i Hercegovini,

od

Otona viteza Tomassini-a.

(Pisac sebi pridržava sva prava, naročito pravo prijevoda u strane jezike).

(Nastavak članaka u II., III. i IV. broju Glasnika, godište 1889).

Callopeltis leopardinus Bp. (Leopartka — vrsta guževa. Die Leoparden-Natter).

Uopće i o prebivalištu.

O prebivalištu najljepših guževa, koji u ovijem zemljama žive i koji evo neka slijede odmah poslije najkrasnijeg, pribrah na žalost samo malo iskustva, a to s razloga, što mi rijetko kada dogjoše ruku i što njegujući ih ne imadoh sreću. Ako mi te lijepe šarovite zmije s moje nepažnje ne pobjegoše ili ne uginuše, to ih, — dakako i opet s nepažnje njihovog gojitelja — proždera coelopeltis lacertina ili zamenis viridiflavus, zmija, njihovoj svojti isto tako opasna.

Callopeltis leopardinus rijetka je, biće da je slabo rasprostranjena i da je ima samo u južnim hercegovačkim krajevima. Bosanskoj fauni ona ne pripada.

Sudeći po nalazištima, mogu reći, da za mnogo ne prelazi apsolutnu visinu od tri stotine metara. Oko Mostara nagjoh ih samo dolinama i blizu njih, a i tamo vrlo rijetko. Najviše ih stigoh na zaravancima jedva dvije stotine metara visokim, koji se proviru uz obje obale Neretve. U proljeće se pojavljuje leopartka istom onda, kada je već dobro otoplilo i sve se potpuno razelenilo; jer ja je barem još nikada ne nagjoh u vrijeme, u kojem sam već mnogo ili sâm nahvatao ili od drugih dobio zamenis viridiflav. i coelopeltis lac. Docnije, kada je u opće teže vidjeti zmije, onda je tek teško dočepati se leopartke, budući da onda i ako joj je drago na sunčanom žaru, ipak radije skrivena leži u grmlju ili u drugim zakloništima, jer docnije i u njima nalazi dosta topline. Na golijem mjestima ne nagjoh leopartke nikada. I ako je nikada ne opazih megju granjem, to ipak moram vjerovati, da se može i tamo naći; jer zasužnjena veoma rado bira grmlje, te se po njemu vere i ako ne brzo, a ono lako i okretno. One, koje sam ja njegovao, mirovaše često po više dana i omotavši se oko grana megju lišćem grmlja tako se sakriše, da sam ih često puta morao pažljivo tražiti, ako sam ih hotio naći.

Nema sumnje, da i leopartkama treba vlage; moje su često puta dulje vremena ležale na vlažnim mjestima. Od njih četiri, koje metnuh u isto vrijeme u prostran kafez, nijesu sve u isto vrijeme tražile jednaka mjesta. Dok jednu ili dvije mogasmo gledati u grmu, moradosmo treću tražiti ispod ploče na dnu kade, koja stoji ispod kafeza, a četvrtu izmegju drvene kade i tutijine obloge, kamo se je silom zavukla.

Hrana.

Moje callopeltis leopar. dobivahu za običnu hranu miše. Mladi, još goli mišići i gološave ptičice, bijahu im mnogo milije, ali im ih dakako za običnu hranu ne mogoh davati. Guštera ne proždiraše kod mene ni jednog, premda ih je bilo u kafezu dosta i na izbor od svake veličine.

Da one ne ždеru gušterove, to sam znao već od dulje vremena i s toga združim na mjesec dana njih dvije — sa dva geka (vrsta gušterova) — ne bojeći se nimalo za njih — u jedan kafez.

Drugih zmija ne napadahu leopartke nikako. Naprotiv, moradoh se brinuti, da moje lijepe gojenke ostanu odlučene od takovih, kojima bi na njih mogle zazubice rasti.

U društvu sa mladim ili odraslim tarbophis vivax, aesculap, coluber elaphis, zamenis dahlii, bile lepartke mlade ili stare, ne imadoh za njih nikada brige; megju njima postojaše status quo sve dotlen, dok ga ja ne pobrkah. Kada bi se tarbophis viv. prohtjelo različitih gušterova, to bi leopartke ostale prema tom hladne i čekale štogodice tople krvi, makar to bilo i za dulje vrijeme. Ptičija jaja ne davah im nikada, pa s toga i ne znam, kako se vladaju prema njima. U slobodi valjda takogjer traže miše, jer jednom s večera nagjoh jednu na livadi, a drugi put opet jednu u isto doba na oranici.

Neprijatelji.

Naše lijepe leopartke držah već od prije odlučene od zamenis gemonensis i južno-tirolske carbonarius, kao od poznatih zmijožderaka, a i od coronelle laev., samo ako je za polovinu velika bila. No kasnije uvjeri me i coelopeltis lac., da i ona rado jede te lijepe zmije.

Moguće je, da su prve dvije neprijateljice, ti kurjaci zmijski, takogjer uzrokom, što su callopeltis leopard. tako rijetke.

Spoljašnost.

Uzmemo li u ruke leopartku, to ćemo osjetiti njezinu tjelesnu snagu. Svaki prst, oko kog se obavije, čvrsto stegne i mi osjetimo, kao da imamo oko prsta cijev od gume to jest, osjetimo, da joj je tijelo čvrsto, a ipak niti tvrdo niti ukočeno.

Kretanje ove krasne životinje sjeća nas na umjerenost; hitnju ne opazih nikada; brza je, kada dogje momenat u kome treba uhvatiti plijen. Plijen traži sasvim mirno. Lagano naprijed puza i vrhovima jezika pipa zemlju. Miš, koji je spazi, kako mu se primiče, skoči, a ona hitro za njim i držeći ga u čeljustima brzo skrene glavom na stranu ili dolje u krug i časkom je gotova lopta od miša i nje. Nijesmo li više puta posmatrali takav prizor, to ne možemo pravo ni pojma dobiti o njemu.

Coluber aesculapii (eskulapka — Die Aesculap-Natter).

Rasprostranjenje.

Leopartka je svojim vladanjem vrlo nalik na eskulapku, koja je mnogo više rasprostranjena u našim zemljama. U Bosni je nalazimo kao i u Hercegovini, a zadovoljna je svakim mjestom, koje joj samo pruža dovoljno skrovišta. Naći ćemo je kraj potoka dubokih dolina isto tako često, kao i visoko na bregovima Na Čemernom sedlu, visokom trinaest stotina metara, izmegju Bosne i Hercegovine, nije coluber aesculapii nikakova rijetkost, a u pet do šest stotina metara dubokim bosanskim dolinama bijaše mi takogjer obična pojava. Često ćeš je vidjeti u blizini starinskih toplih banja; no ne smije se ipak reći, da je nema na pojedinim mjestima i tamo, gdje nema starih toplih banja i da se na drugim mjestina ne pojavljuje bar katkad u većoj množini, kao naseljenik od davnine. Dakako da je u tolikom broju, koliko ih ima na jednom mjestu kod Bruka na Litavi, gdje mi sluga na malenom prostoru za jedno sat i po ulovi šest komada, megju kojima jednu 156 cm., ne nagjoh u ovim zemljama nigdje. U našim stranama — više, nego na drugim mjestima — nahvatah coluber aesculap blizu stare tople banje na Ilidži kod Sarajeva i kod one blizu Banjaluke. Budući su pak te banje — kako sam slušao — mogle biti poznate još starim Rimljanima, to bi taj razlog mogao biti više kao osnov za mnijenje, da su oni ove, bogu eskulapu posvećene zmije samo za to tamo donijeli, da povise ljekovitu moć banjama. Rimljanima i njihovom praznovjerju daklem imalo bi se pripisati, što se danas nalaze eskulapke u većem broju kod rečenih toplih banja. No ako se eskulapke nagju i na drugijem mjestima, a naročito i skoro na svijem takovijem, na kojima su otkriveni tragovi nekadanje rimske naseobine, to bi ipak bila prenagljena tvrdnja, da je i zmija eskulapka znak za nekadanje rimsko prebivalište I stoga razloga ne nagagjajmo, da svagdje ta no, gdje rimski kamen leži, mora biti i eskulapka, a niti obratno. U Hercegovini ne mogahu Rimljani imati puno sreće sa naseljivanjem; jer bi tamo bili morali prije svega osigurati eskulapkama prebivanje tim, što bi morali uništiti njezine neprijateljice coelopeltis lacertinu i zamenis viridiflav. S toga razloga nalaze se eskulapke u Hercegovini samo gdje-gdje, a nigdje nijesu prečeste, već na protiv — rijetke.

Spoljašnost.

Koliko dugačka naraste eskulapka u nas, to ne znam. No do sada ne nagjoh još ni jedne tako dugačke, kao što su one u južnoj Tirolskoj, gdje jednu dobih od 170 cm. Bojom i drugim spoljašnim znakovima, ne razlikuje se bosansko-hercegovačka eskulapka od onih u drugim zemljama naše monarhije. Ja ih nagjoh svijetlih, a i zagasitih; bijelo pjegavih, a i od jedne boje. Samo jedna jedincata, koju nagjoh kraj bare kod Metkovića, bijaše sasvim

crna sa sjajem više modrim, nego mrkim. Eskulapka voli vlagu i nikada ne izlazi na sunce za ljetne vrućine, a u kafezu, naročito za toplog vremena, traži najvlažnija mjesta.

Česti i opširni opisi osebina i načina življenja ove, za ljubitelja zaista krasne zmije, potpuno pristaju i za ove krajeve, pa s toga bi takav opis bio samo prosto ponavljanje onog, što je već odavna rečeno.

Parenje.

Parenje, koje se vrši po načinu opisanom kod elaphis, posmatrao sam u drugoj polovini mjeseca maja, a svršilo se je valjda oko polovine juna. Na 30. maja donese mi jedan mojih znanaca mužjaka, koji se je na njegove oči rastao sa ženkom, sa kojom je bio u spolnoj svezi. On ih nagje na obali sasvim blizu vode potoka Radobolje. Kada mi je pokazao dotično mjesto, spremi se, da mi uhvati zmiju, jer mišljaše, da ima samo jednu pred sobom. Primaknuvši se, začudi se, gledajući, kako ga zmija dočekuje sasvim bezbrižno. No kada je uhvati i sa zemlje diže, onda tek saznade za razlog mirnoći, jer onda tek opazi i drugu, koja prvoj za zadnjicu svezana bijaše. Kako je druga bila skrivena u rupi i tamo se čvrsto držala, to se je morala rastaviti s prvom, koju je uhvatio i sa zemlje digao.

Od polovine juna dalje, kada bi se mužjaci približavali ženkama, mahale bi ove svojom zadnjicom tako srdito, da bi mužjaci, prem svakako još požudni, izgubili volju upuštati se sa ksantipama, i kao nekim ponosom puštajući sve, prezirno bi okretali legja svojim glupavim krasoticama.

Nesenje jaja.

U kafezu nosile su ženke jaja koncem jula na bud kakovo sakriveno, mračno i ne mokro mjesto, a najradije na kamenitu ploču; u kakav za taj posao odregjen sud ne sniješe ih nikada. Broj jaja iznosi oko po duzine i ženke ih, ako samo mjesto dopušta, slože na hrpu.

Mladi.

U drugoj polovini mjeseca septembra izlegoše se mladi, ali ne svi. Dok svi mladi iz jaja izmiliše, progje osam i više dana Zmijuljci, koji istom iz jaja izagjoše, bijahu nečiste željezno-sive boje i imahu na legjima male okrugle, mrke pjegice, a dugački bijahu 12—14 centimetara. Ljuske jaja, iz kojih mladi izlaze, raspuknu se na različitim mjestima, baš onako, kao što to biva u elaphisa i u gušterova. Kada mladi kroz pukotinu izmile i ljusku ostave, onda je na njima često još pričvršćen kratak cjevast mjehurak.

Poslije kojeg vremena ove životinje dobivaju svoj živi šar, koji nam je već poznat u sasvim mladih, to ne mogoh posmatrati, jer ne imadoh prilike paziti, kako rastu mladi, koji se izlegoše kod mene.

Živa je istina, da izmegju svih živih stvorova, ove životinjice najmanje naslućuju prijatnu naklonost drugih, jer grizu na sve strane sva veća bića, koja im se samo približe.

Hrana.

Kako na dalje za mlada žive, to mi nije poznato. Sasvim mlade mišiće ne bi im baš bilo teško gutati, ali bi im bilo teško nahvatati ih, da se njima prehrane. Za starije zmije ove vrste mogu tvrditi, da se hrane samo toplokrvnim životinjama i da barem moje gojenice, nikada ne dirnuše niže životinje. Da li im i ptičija jaja prijaju, to ne znam, jer toliko jaja ne mogoh smagati, da bi bio mogao i na eskulapke pomišljati.

Jednom dobih neki kvantum slijepih miša, i ne znajući odmah, kuda ću s njima, to odlučih, da ih bar za vrijeme metnem u kafez, u kome bijahu u društvu eskulapke, pjeskuše i još druge zmije. No gle, kako se obradova moje beznogo društvo svojim krilatim drugovima iste sudbine. Jednog po jednog skidahu ih eskulapke sa grana, zidova, kamenja i sa drugih prijedmeta, te ih zadaviše. A sada je trebalo i moje pomoći, jer mnogom od njih moradoh makazama odrezati dugačke prednje udove, koji zmijama smetahe pri gutanju ostalog tijela. Na taj način pożderaše sve slijepe miše, koje god ne spasih. Pri naglom i neopreznom hvatanju dobiše od ljutica (zmija) često vrlo žestoke upeke, no ove niti im pokvariše volju za jelo, niti im zdravlju naudiše.

Zimski san.

Biće da i eskulapke ostavljaju svoje zimske stanove istom onda, kada ih može lišće grmlja bolje kriti od njihovih neprijatelja; jer niti kod samog Mostara ne dobih niti jedne prije konca marta.

Ponašanje.

Za mutnih, ljetnih dana, bijahu ove, uopće mirne zmije, mnogo življe, nego za vedra vremena. Na lov igjahu moje eskulapke odmah, čim bi ih na to sjetio želudac, pa bilo to ob dan ili ob noć. Ob dan ili se miš čuo ispod zemlje ili se vidio kako hitro bježi iz rupe, eto brzo eskulapke za njim. Lov na miševe noću bio je svakako napredniji na zemlji. Mora li biti, to je eskulapka vrlo hitra u lovu na te male glodavce. Moje eskulapke daviše sve, što živo uhvatiše, a žderaše i mrtve životinje.

Coronella laevis, austriaca etc. (Die Schling-Natter).

Nalazište.

Coronella laevis može se u Bosni naći na svim mjestima, koja je dosta zaštićuju. Ona obitava u toj zemlji na visinama, koje su nad morem 1.300, a možda i više metara Na takim bosanskim visovima hvatao sam u ponovljenim prilikama ovoga guža srednje

Evrope. U Hercegovini pak rasprostranjena je coronella skoro isključivo samo po visokim krajevima. Sa juga od Mostara iz neretvanske doline, a niti iz drugih dubljih dolina, ne dobih je nikada. Samo jednom za onog dvogodišnjeg boravka dobih jednu sa strmine brežuljaka, koji prate neretvansku dolinu uz vodu. To je mjesto daleko od Mostara kakovih 10 km, a visoko će biti po prilici 300 metara nad morem. Da se coronella laevis nalazi u hercegovačkim dolinama zaista vanredno rijetko i samo iznimno, zaključujem iz onoga što naprijed rekoh, i iz tog, što je eto dobih samo jedan jediti put iz okoline Mostara, a i taj put iz tugje ruke.

Koliko sam razumjeti mogao, coronella je vjeran prijatelj suncu, no budući da je ono u toplim hercegovačkim dolinama tima zmijama prijatno samo za kratko vrijeme, ostavlja ona s toga razloga doline i radije zauzima visine, na kojijem može po volji uživati ugodnost sunčanih zraka. Istom u nevesinjskom polju izmegju osam i devet stotina metara i u gatačkom polju, izmegju devet stotina i hiljadu metara nad morem, počinje izlaziti coronella laevis u većem broju na vidik. Najniže megje visina, na kojima se ona u Hercegovini još redovno naći može, jesu pet stotina metara visoke doline, a u još nižim, ona je samo rijetkost. Svakako će biti, da coronella živi više na mjestima vegetacijom obraslim.

Hrana.

Na temelju moga čestog opažanja, što se hrane tiče, mogu reći, da su coronelli valjda najslagja hrana gušterovi i šljepići; no kako ona nije u izboru hrane vrlo škrupulozna, to su joj, kao što gušterovi, isto tako dobre i druge životinje, koje stoje povrh gušterova, samo ako joj se puste uhvatiti. Jedna, jedva osam dana stara, ščepala je rep guštera i u namjeri da ovog udavi, omota se oko repa i tako morade gušter nositi na svom repu malu kvrgu; no ona mu baš toliko ne smetaše. Jednom bijah vrlo radostan, kada opazih u kafezu istu pohlepu za žderanjem kod jedne moje mlade zmijice, pa da mnogo ne uznemirujem, brzo joj odrežem makazama gušterov rep i tako pripomognem djetinastoj prostodušnosti, da je barem za nekoliko dana osigurala svoju budućnost. Time pak, što se umiješah u svjetski poredak, nijesam baš mnogo škodio gušteru. No pošto se nijesam mogao nadati od njezinih sestara, da će njezinom primjeru tako lako slijediti, pa kako ih ipak hotijah koliko moguće na to navratiti, to ih, oslanjajući se na stečeno iskustvo o njihovom kusu, zatvorim u malen kafez i bacah im, čim naslutih da su gladne, po nekoliko još živih gušterovih repova. Ovaj pokušaj imao je svoje dobre pošljedice, jer kasnije žderahu one repove gušterova i onda, kada više ne bijahu živi, to jest kada se više ne praćakahu, a na pošljetku bijahu im dobri i komadići mesa. Kako se iz tog primjera vidi, nije baš teško othraniti mlade coronelle laevis. U slobodi dakako ne narastu velike

samo od gonšterovih repova, no za to u isto vrijeme nalaze već dosta malenih mladih gušterića.

Jedna od mojih coronella požđera skoro isto tako veliku eskulapku, pa stoga držah tu proždrljivicu odlučenu od drugih reptilija, koji je svojom veličinom dosta ne nadkriljavahu. Kasnije združih mlade coronelle laevis s pjeskušama i rigjovkama u jedan kafez. Ali sada im ne bijaše više do žderanja zmija, jer se otrovnice svojim zubima žestoko branjahu i odbijahu svaki i ponovljeni napadaj prije, nego što bi pokušanim napadajem mogle biti udavljene. U društvu, kome sam, kao što kod eskulapke pripovjedih, pridružio nekoliko slijepih miša, bilo je i nekoliko coronella, no tako malenih, da ne mogahu pogibeljne biti eskulapkama. Pa gle, prionuše i one u društvu sa većim dijelom drugih gladnih zmija oko žderanja slijepih miša, što više, jedna htjede požderati i jedno krilo slijepog miša, koje sam odrezao, da olakšam zmiji gutanje.

Drugih kakih osebina, koje ne bi bile već dovoljno poznate, ne opazih u coronelle laevis.

Š a r.

Što se tiče šara, neka bude još rečeno, da se ovozemne coronelle prilično slažu sa dônjo-austrijskim i ugarskim, ali ne i sa južno-tirolskim, u kojih je zatiljna pjega samo zaokrajčena, a nikada u dva kraka produljena. A u bosanskih je, kao i u hercegovačkih uvijek zatiljna pjega lijepo razvijena i u dva dugačka kraka natrag produljena. I u ovim zemljama jesu coronelle različita šara, pa ipak od svih, što ih uhvatih ili dobih, ne bijaše ni jedna sasvim crvena, kao što bijaše mužjak te vrste, koga uhvatih kod Kalksburga u Dônjoj Austriji.

Zamensis viridiflavus (gemonensis). (Die Pfeil- oder Zorn-Natter).

Nalazište.

Izmegju zmija u Bosni i Hercegovini ili da bolje reknem, izmegju onih u Hercegovini, koje nijesu vezane na blizinu voda, najčešća je zamenis viridiflavus. I ako ova živahna zmija ne prelazi izvjesne klimatične megje, to joj ipak još prija klima, koja će biti prilično nalik na onu u Dônjoj-Austriji. Izmegju zmija, koje, — bar u Austriji — ne prelaze Alpe prema sjeveru, ova se zmija sa pjeskušom i ljuticom u izboru klime za svoje prebivalište pokazuje najmanje zabrinutom. Zamenis viridiflavus u dolinama je Neretve, Trebinjčice, Bregave, Krupe a i u drugim dolinama najčešća zmija; no ona takogjer ide iz dolina direktno i na bregove, za stalno do visine 900 metara nad morem, jer sam je u toj visini još nalazio, a možda ide i ako ne za mnogo, još i dalje.

Dosta sam je često nalazio na bregovima duž dolina u visini izmegju osam i devet stotina metara.

Spoljašnost.

Zamenis se u Hercegovini pojavljuje u obliku one varietete, koja je opisana pod imenom gemonensis, no ipak se vigja često i sa krasnim crveno-žutim i mutno-pjegavim trbuhom. Čini se, da ovdje zamenis ne naraste velika, jer ja ne dobih ni jedan komad, koji bi bio dulji od 120 cm. Daklen je očevidno zaostala iza svoje crne sestre, koju često nalažah u južnoj Tirolskoj.

Rasplogjivanje.

Što se rasplogjivanja tiče, posmatrah samo, kako je ženka iznijela u mjesecu julu od prilike duzinu jaja. U kafezu ne primjetih oplodnje.

Ponašanje.

U svome ponašanju nema zamenis baš ništa mila; hoćeš li je vrstati po konduiti, ubrojićemo je megju glupavice svoga roda. Kada u slobodi opazi, da joj se čovjek približuje, a ona ga baš smotana dočekuje, te joj odmatanje i bijeg traje samo jedan momenat. Kao što se tetik (pero) brzo opruži, kada ga smotana držimo, pa naglo pustimo, tako se brzo i zamenis opruži; ta živa špirala ili klupko vrlo hitro urone megju kamenje ili u grmlje, baš kao strijela, koju smo u vodu bacili. Zgrabimo li je od prilike po sredini tijela i dignemo sa zemlje, to gleda, da se što prije oslobodi ruke. Brzo krene glavom tamo, gdje je držimo, zubima trgne i ludo se počne bacati cijelim slobodnim dijelom tijela. Ne pomogne li to, onda još jednom zagrize, ali sada ne pusti odmah, nego žvače zahvaćeni dio ruke neko vrijeme, a često i tako dugo, dok joj usta ne otvorimo, baš onako, kao što to katkad čini i coronella laevis, ali samo još življe, jače i ustrajnije. Uhvatimo li je pak iza glave, onda se katkad čvrsto omota oko ruke, otvori usta i grize, ako joj se prilika pruži, a katkad opet trese cijelom snagom slobodan dio tijela valovito tamo amo. Isto se tako ponaša i u kafezu, samo ako je dosta prostran i tako udešen, da se može u njemu brzo sakriti pred čovjekom, koji joj se primiče. Ravnim načinom, kao i u slobodi, pobjegne kao jednim skokom u drugi ugao, često ludo odskoči na protivnu ogradu i tamo, što brže može, umakne u rupu, ako već do tamo nije kakvu našla. Ima li u kafezu vode, to često puta sukne i u njoj se sakrije. Vere se rado i brzo, ne pritišćući se uz grančice, već baš kao kakav elastičan prut, koji vodoravno trepti. U slobodi često sam našao ovu vrstu na grmlju, gdje se sunča. Sunce joj je drago i njegove zrake mnogo joj dulje prijaju, nego coelopeltis-u lacertina i zamenis-u dahlii, koje su joj u ponašanju srodne.

H r a n a.

Izbor hrane ne zadaje joj mnogo brige; ždere svašta, ali mnogo ne ulaže u lov. Ako je ne prisili glad, to ne će udariti na malo

jačeg zelenbaća. Najradije hvata zidne gušterove, od kojih požđere u jednoj minuti jedna jedincata valjda dvanaest komada.

Od nje nije nikoje sigurno od sisavaca, ptica i reptilija, samo za koje zna, da ga proždjerati može. Šta više, dr. Schreiber priopći mi jednom prilikom, da zamenis u nekojim krajevima (Istrija) osobito rado ždere i skakavce. No ako se i u Hercegovini takvom hranom zadovoljava, onda se može — kako i jest mnogobrojna — nazvati vrlo korisnom. Meni to ne bijaše poznato, pa za to s nemara propustih ponuditi im i takvu hranu. Svoj način pri obaranju plijena, primjenjuje zamenis viridiflavus prema snazi i otporu žrtve. Male gušterove i ptice prosto proguta, ne zadavivši ih prije. Ako je koji gušter zubima prihvati, to joj ništa ne smeta, ona ga dalje ogriza, a gušter napošljetku mora da pusti. Veće gušterove, miše i druge životinje brzo smota u svoje tjelesno klupko i kada se micati prestanu, proždere ih.

Jednom sam gledao, kako je zamenis hotjela udaviti eskulapku, no pošto se ova nastojala osloboditi svog dušmana tako, da se oko njeg omotala, to je zamenis morala pustiti svoju odabranu žrtvu, jer joj je veličinom jednaka bila. I ovom prilikom nastojaše zamenis osloboditi se svojom osobitom brzinom eskulapkinog strašnog stezanja i hitro pobjeći, kao zločinac iz opasnosti; no jer smišljenija i u svom ponašanju mudrija eskulapka ne postupaše kao zamenis, to je ovoj trebalo do slobode više vremena, nego obično. Ali sam takogjer gledao, gdje zamenis ne htjede eskulapku prije da zadavi, nego je odmah zgrabi za glavu i velikom brzinom proguta. U svem svom ponašanju i radu zamenis je živa i vanredno brza. Smotri li miša, to ga progoni i kao jednim skokom stigne, pa i kada pobjegne na grm megju grane, ipak ga uhvati i odmah brzo ždere, a ako za vrijeme žderanja smotri drugog, to se opet trgne, i ako nikako drukčije, a ona srne glavom za njim. Tim ponašanjem pak odaje žudnju, po kojoj bi i u času žderanja htjela da ščepa novu žrtvu. Pruži li joj se prilika za drugi plijen, kada joj od prijašnjeg viri iz usta još sav rep, to ga ne će propustiti. Kada sam htio da zamenis ne ždere zmije, onda sam je združio ili sa njezinim srodnicama, ili sam je metnuo sa coelopeltis lac. u jedan kafez. U tom slučaju ne bi zla, već bijaše mir i megju njima vladaše toliko megjusobno poštovanje, da jedna drugoj ne mogaše biti opasna. Sada počivahu zajednički na zgodnom mjestu kao i druge ravnodušne zmije. Coronella laevis i njezine smrdljive tetke i stričevi, mora da rgjavo prijaju, jer svaki put, kada bi zamenis jezikom dirnula kojeg člana te familije, to bi svaki put od njeg otišla ne pokazavši ni najmanje volje na njih. Kada žaba skače, ona digne glavu, a nije li joj to dosta da je prepozna, to pogje za njom; a kada je prepozna, onda se ponaša prema tom vodozemcu, kao i prema coronelli.

Ropstvo.

U kafezu, u kome se nalaze coelopeltis i zamenis, ponajviše je živo kretanje; jer ako ih ima dosta, onda zaista ima megju njima i takvih, koje traže hranu. Ako sada privedemo nekog kafezu da mu ih pokažemo, to će ga iznenaditi silan metež i prije, nego što se razabere o onom što pred sobom ima, već gleda prazan kafez i rupe, u koje je sve nestalo. No ako samo hoćemo, to se i divlja zamenis može tako pripitomiti, da se pusti uzeti u ruku, da iz ruke jede, a i za drugo što; samo je treba metnuti u takav kafez, u kome se ne može sakriti, kada joj tko pristupi. U takvom će se kafezu ona sprvine šetati i siktati, ali će se brzo i umiriti i — štono riječ — opametiti.

Zmijski čarobnjaci mogli bi zamenis bar u nekoliko na svoju korist upotrebiti, jer ona pazi na mig i kreće se prema njemu. Ona se dade prividno ražljutiti; podigne se, dakako samo za časak, i hoće da ugrize, a odmah za tim opet je kao janje skromna; položi glavu, kao od velike ugodnosti na podmetnut prst i uspuze na njeg, a čini i drugo štošta. I onda, kada se pričinja da je najljuća, možemo je onako, kako se je brzo smotala, s legjima dolje na dlan metnuti i nekomu ponuditi. Ovo isto možemo činiti i sa coronellom laevis, samo što ona pri tome postupku, a najviše od straha, usta otvori i jezik objesi.

Uzmemo li koji muzikalni inštrumenat za tobožnje kroćenje zmija, na primjer gajde za našu zamenis, to bi ih se — mislim i od naobraženijih — dosta našlo, koji bi zmijino ponašanje pripisali djelovanju muzike, a ja mislim, da zmijski čarobnjak, koji poznaje prirodu samo svojih zmija, ne bi uz gajde daleko došao sa zamenisom viridiflavom, baš kao što ne bi niti naš cipelar sa nepoznatim mu orugjem napravio valjane cipele.

Nalazišta u Bosni.

U Bosni, i to kod Banjaluke, daklen u sjevernoj Bosni, dobih ovu vrstu zamenisa samo jedan jediti put za mog jednogodišnjeg tamošnjeg boravka, a nikada za mog skoro dvogodišnjeg prebivanja u južnoj i srednjoj Bosni, makar da smo je i ja i drugi za mene marljivo tražili i tim marljivije, što mi je iz knjiga poznato bilo, da živi u Ugarskoj. Ona, koju dobih, kao što spomenuh, kod Banjaluke, pripadaše, koliko se još sjećam formi trabalisa. Uhvatio je nevješt seljak i s toga ju je k meni doneo tako, da joj je iza grkljana kroz prorezan vrat provukao kanaf i za štap je svezao. Pošto je to bila prva te vrste, koju dobih poslije tri četvrtine godine, želio sam da ozdravi. U tu svrhu odmah joj onečišćeno rasporeno mjesto operem i svilom zašijem, a sav ostali proces prepustim prirodi, metnuvši je u prije opisanu bolnicu. Od prilike za nedjelju dana rana zaraste, a poslije toga, docnije osam dana, nezahvalna bolesnica upotrijebi dobru priliku i pobježe, ostavivši meni praznu bolnicu.

Zamenis dahlii. (Die Schlank- oder Dünn-Natter).

Nalazište.

U cijelosti od svoje najbliže srodnice prilično različita, te valjda za to od nje kao rogjakinja toliko cijenjena, da je, ako joj se samo približi, odmah proždere, — nježna je i elegantna, ako i ne svojim ponašanjem vrlo privlačna — zamenis dahlii.

Ova za čudo lijepa zmija u žutoj livreji, sa sivo-modrom glavom i vratom i sa lijepim očnim pjegama na stranama vrata, jest prava južna domorotka.

Njezino je nalazište na svaki način odvisno i uzano spojeno sa najtoplijom hercegovačkom klimom. Ona se s toga uspinje samo na obronke, koji se uzdižu direktno iz dolina i kojijem klima stoji u tijesnoj svezi sa klimom dolina, a to je, do blizu 700 m. apsolutne visine.

U tolikoj visini nagjoh u vrućem ljetu samo jednu, a sve druge bijahu dolje mnogo niže; pa i ta jedna valjda je samo zabasala u toliku visinu. Ova nježna južnozemna zmija nije rijetka po dnu i blizu dna dubokih hercegovačkih dolina. Šta više, čini se, da se južno od Mostara pojavljuje prilično često, jer dolazi i megju iste zgrade tamošnje vojničke bolnice. Ja dobih tri komada, što ih uhvatiše megju ogradom bolničkog prostora Sasvim prosto gmižahu preko pjeskovitih puteva, a dolažahu tamo valjda radi mnogih zidnih i gušterova zelenih legja (Lacerta campestris i olivacea). Kao što su različita nalazišta drugih zmija, tako su različita i nalazišta zamenisa dahlii. Ja sam je nalazio svagdje tamo, gdje ima dosta gušterova i dosta skrovišta, u kojima može ova vrlo vitka zmija brzo zakloniti svoje dugačko i tanko tijelo

Grmljem na daleko pokriveni prostori krševitog gorja bili su isto tako dobra nalazišta, kao i trošni zidovi po vinogradima, a i skoro goli krš. Na strmim stijenama ne ćemo baš lako vidjeti ovu brzu zmiju, jer su takove površine za njezino brzo, a usprkos nježnosti tijela ipak nešto nespretno kretanje neudesne s razloga, što na njima ima samo malo mjesta za pouzdano prihvatanje.

Način življenja i ponašanje.

U vodu ide zamenis dahlii rijetko kada svojevoljno; ali je pije, kao i sve druge njezine srodnice i potrebuje — o tom sam se uvjerio u kafezu — vlage isto tako, kao i druge. Krš je samo s polja suh; ali ako idemo tamo, gdje zmije leglo traže, zaista ćemo naći vlage, ako ne mokrine. Niti za vrućeg ljeta nije ni u manjim dubljinama zemlja suha ispod kamenja, a na takvim mjestima zadržavaju se zmije.

I koliko se — barem ljubiteljima — čini prijatna ova, svojom spoljašnošću i ustrojstvom tijela gizdava i vitka zmija, kada je gledamo gdje leži, ili kada se lagano za plijenom kreće, toliko nam opet baš osobito ne ugagja svojim ostalim ponašanjem. Pa kada

ne bi bila tako vanrednog ustrojstva, to bi i nju ubrojio megju glupavice njezinog roda Njezino kretanje nema nikako one gracijozne vijugavosti, kao što je ima kretanje leopartke i eskulapke, pa nema ni onakve, kao što je ima prema njoj gigantna coluber elaphis. Njezino je kretanje usprkos finoći krasnog tijela neokretno, neuglagjemo ili — da popularno ali zgodno reknem — nespretno. I ona se brzo opruži, kao silom smotan tetik onako, kao što to čini njezina najbliža srodnica zamenis viridiflavus i kreće se brzim ali nespretnim, velikim vijuganjem, pa bez sumnje — takvo kretanje nije nikada tako lijepo, kao što je kretanje u sitnim valovitim linijama, pri kojem može svoje gipko tijelo pritisnuti uz svaki dolak i brežuljak, kao što mogu već spomenute zmije. U kafezu bježi ovaj okretni gmaz kao mahnit iz ugla u ugao i preko rupa, u koje bi se sakriti mogao; bježi barem tako dugo, dok se nesprijatelji sa pojavom čovječijom. Kao što sam već više puta opazio, ova zmija pobjegne, rekao bi, samo tako daleko, koliko je odnese onaj, skoku tetika slični opružaj i odmah mirno stane, ako je samo glavu u mrak sklonila, jer se već i u toj poziciji tobože osjeća zaklonjena.

Kad uhvatimo zamenis dahlii, grize nas i žvače ono mjesto, kao i njezine srodnice. Isto onako i tijelom trese, kada je čvrsto uhvatimo iza glave, a pri tom još razbacuje na sve strane nečist, koja je vrlo oštre duhe. Hitra ova zmija vere se takogjer vrlo brzo, moglo bi se reći, brzo poput strijele. Hitro prelazi preko grančica, pa i preko takvih, koje su razmaknute jedna od druge za dobru trećinu njezine duljine.

Ponašanje u kafezu.

Nikada ne opazih, da je zamenis dahlii u slobodi bivala megju granjem; a naprotiv je u kafezu vrlo rado upotrebljavala takva mjesta. Kada bi je poplašio, onda bi iz granja suknula dolje, kao kakav kroz granje bačen štap. U kom je pravcu najbolje bježati, to ne prosugjuje; ona zaštitu traži samo u hitrini. U kafezu se izgubi i pred očima uvježbana gajitelja, a da ovaj ne vidi, kuda. Jednom mi izmakoše dvije preko moje glave i dolje kraj mene, kada sam s kafeza snimio neki okvir, da u njemu ovršim neki posao, i ne mogoh ih zaustaviti, unatoč mojoj zaista izvježbanoj brzini i naviknutoj pažljivosti. A u drugim prilikama pošlo mi je uvijek za rukom, takav pokušani bijeg preprriječiti odmah u početku. One, kojima posluži sreća, očajnim jurišem prema meni umakoše na slobodu; prodrijevši kroz moje oprezne ruke, izgubiše se odmah bez traga, jer kafez stajaše u dvorištu, koje bijaše grmljem ogragjeno i trošnim zidom opasano

Toj svojoj brzini valjda zahvaljuje, što ne trpi toliko od zmijožderaka coelopeltis lacert. i zamenis viridiflav., koliko trpe leopartka, eskulapka i tarbophis vivax, ušljed čega je i ima mnogo više, nego od ove tri vrste.

Kada zamenis dahlii hoće da miruje, onda obično potraži najuzanija mjestanca. U kafezu se s tog razloga zatisne u uzane rupice žljebasta crijepa, koji svojom formom pregragjivaše na razdijelke onaj dônji prostor, koji je sačinjen od njega (crijepa) i drvenih ploča nad njima. Ti žljebasti crijepovi bijahu od vlažnog pijeska, na kojem ležahu, ili od drvenih ili zemljanih, mahovinom pokrivenih ploča nad njima, uvijek vlažni a nikada mokri, pa s toga im baš i ugagjahu takova mjesta. Gdjekad bi se u takve uzane rupice tako čvrsto za.ukle, da bi stajalo muke, dok bi ih se izvuklo. Povrh toga zahtijeva taj posao i veliku pažljivost, jer kako su te zmije plašljive, trgnu naglo natrag, ali odmah za tim i naprijed i tako pobjegnu.

Hrana.

Moje zamenis dahlii hranjahu se samo gušterovima; ali mogoh razumjeti (Dr. Schreiber) da žderu i skakavce. Guštera uhvate u potpunom bijegu i ne udavivši ga prije, žderu ga na prosto živa, a žderući ga brzo žvaću i čeljustima miču. Za jedan obrok požderala bi jedna najviše tri guštera.

Zimski san.

U proljeće ne nagjoh ovu zmiju prije, nego što callopellis leopardinus i coluber elaphis. Da li prije ostavlja svoj zimski stan, ne mogu reći, ali ne mislim. A poslije polovine mjeseca oktobra teško da bi se koja više našla. Kako je njezinim zimovanjem u kafezu, to nijesam iskusio, jer baš pred zimu ne imadoh nikada ni jedne.

Zamenis dahlii izmegju svih je hercegovačkih zmija jedina prava dnevna životinja. Za toplih dana poslije sunčanog zapada još se kreće neko vrijeme, pa i u vrućem ljetu ostavlja ona za dana svoja zaštitna skrovišta, a najviše pri izlasku i zalasku sunca. Koliko sam vidio, njezin rad prekida se s nastupom mraka, a to je u potpunom suglasju s njezinom hranom.

Veličina.

Izmegju zamenis dahlii, koje dobih i mjerih, bijaše samo jedna 105 cm. dugačka, pa to je valjda i najveća duljina, koju postići može. Srednja maksimalna mjera biće 80 cm. i preko toga jedva šta više. Izmegju kakvih 30 komada, koje sam u različito doba u svemu — što živih što mrtvih — mogao sabrati, bijaše samo jedna preko metra, druge ispod metra, a najviše ih je mjerilo jedva 80 cm. Najmanja, koju dobih, imaše samo 20 cm. Ova bijaše svjetlija od velikih, a u ostalom njima jednaka. A kako izgledaju sasvim mlade, ne mogu reći, jer mi ne pogje za rukom posmatrati njihovo rasplogjivanje.

Žilavost.

Izmegju svih domaćih zmija toga reda, najosjetljivija i najslabija je zamenis dahlii. Već slab pritisak na njezino nježno tijelo dovoljan je, da je polagano, ali zauhvano usmrti. One, koje sam dobivao od ljudi, ili su mrtve bile, ili su uginule već poslije kratkog vremena. Često puta iza nekoliko dana, kako mi ih doniješe, povratiše onu hranu, koju u tijelu imahu prije nego što su uhvaćene. Uzrok tomu biće bez sumje nespretno i surovo hvatanje, a ne njihova mržnja protiv ropstvu; jer pažljivo uhvaćene i nenagnječene zamenis dahlii uvijek jegjahu odmah.

Coelopeltis lacertina. (Die Eidechsen-Natter.)

Ova je svojim ponašanjem i načinom života više nalik na gore opisanu, nego na druge članove istoga reda, a različita je krupnoćom, razmjernom prema veličini i jakom sklopu tijela; za to ipak neka bude ovdje uvrštena divlja coelopeltis lacertina, i ako ovo susjedno mjesto ne odgovara naučnoj sistematici. U ostalom o kakovoj naučnoj sistematici i ne može uopće biti govora ovdje, gdje se više pribiraju podaci o životu ovo malo domaćih vrsta zmija.

Kada ubrajam zamenis viridiflavus radi njezinog ponašanja megju zmijske glupavice, onda po takovom sugjenju pada coelopeltis lac. megju furije. To je utjelovljeni gjavo, reče moj sluga o njoj. Kada bi veća narasla, bila bi sasvim udesan temelj strašnim slikarijama za romantične ćudi.

Hoćemo li je nešto nježnije i laskavije ocijeniti, onda je možemo takogjer sasvim dobro nazvati vatrenom jugozemkom; no držim, da je ona prva bezobzirna kvalifikacija udesnija.

Nalazište.

Gledeći na naše zemlje, coelopeltis lac. zaista je prava jugozemka (i ako i u drugom smislu), jer ona se tamam drži jugozemske klime. Ja je više ne nagjoh ni po prisojnim stranama u visini iznad 500 metara nad morem, pa mi je nitko od mojih pomoćnika i ne donese, premda od drugih ljudi dobih prilično dosta te vrste, koje potjecahu iz tolike visine. Gdje na visini pjeskuša pravo počinje, tamo coelopeltis prestaje; ili bolje da reknem obratno, pa da se na ovu drugu odnosi. Za vrijeme najvrućeg ljeta dobro joj je svako mjesto, koje je samo tako udešeno, da se može, kada je nužno, kao jednim skokom sakriti. U blizini sela, t. j. u obragjenim krajevima, nalazio sam coelopetis lac. češće, ali to ne će biti za to, što tamo radije žive iz ljubavi prema čovjeku, nego za to, što tamo nalazi mnogo više različitih žrtava.

Ova jugozemska zmija, baš kao ni pregjašnja, ne žive u Bosni, a u Hercegovini biće da se prva ne širi dalje od mora, nego samo donle, doklen još dopire vegetacija jugozemske morske obale.

Osim tropidonotusa jest coelopeltis lac. kraj zamenis viridiflav. prva, koja počinje ljetni život, a možda da još i prije od ove ostavlja svoje zimske rupe. Ja je već nagjoh prije, nego što sam mogao vidjeti koji listak na grmlju. U jesen opet i ako nije sasvim pošljednja, a ona je megju najpošljednjima, koje se vraćaju u zimske stanove. Prilikom lova na 23. novembra 1875., u okolini Mostara ubi moj susjedni lovac i jednu zmiju, koja se baš htjede sakriti u grm. Ja prepoznadoh u njoj coelopeltis lac. i uzmem je sa sobom, jer je bila ne povrijegjena. Taj dan bijaše mutan i ko jesenski dan, pa s toga ni zmija ne bijaše brza i bijesna, kao na toplom danu, koji joj mišiće živo razigrava.

Hrana.

Za hranu bira coelopeltis lac. iste onake životinje, kakve i zamenis viridiflavus i udara, osim na skakavce, koje po svoj prilici ne ždere, bez zatezanja i na najveće zelenbaće. Gledao sam, kako je jednom progonila vrlo jakog zelenbaća; no kada ga je u jednom uglu blokirala, otvori ovaj usta i tako dočeka svoju poznatu dušmanku, a u času, u kome će da ga ščepa, zahvati je zubima za vrat. Ali odlučnu napadaju i većoj zmijinoj snazi ne odolje očajna obrana zelenbaćeva, koji je na svaki način i sa svom snagom upotrebljavao svoje jake čeljusti. Već u najbližem momentu bude zelenbać smotan i zmija ga sada zgrabi za prednji dio tijela, koji je bio natrag presmotao, kako bi je gristi mogao. Coelopeltis lac. je u lovu plijena najžešća izmegju svih svojih srodnih vrsta. Ona je tako pohlepna, da često odmah, čim kakvu žrtvu vidi, otvori usta i sa na po otvorenim ustima već je žrtvi za legjima. Druge zmije čine to samo u rijetkim iznimnim prilikama. Sa snagom svoje žrtve ne vodi mnogo računa, jer ona zna, da je može slomiti svojom brzinom i žestinom, i zaista uspije. Druge zmije naziru u coelopeltis lac. opasnu dušmanku. Samo smrdljivi rod sa cjevčastim legjima nema nikakova razloga onako se plašiti i onako se razdraženo prenemagati kao što to čine, kad ih zajedno zatvorimo s kojom coelopeltis lac., jer ona postupa s tim njoj odurnim izrodom njezinog koljena, kao što postupa i zamenis viridiflavus. Kada sam na moju žalost saznao za rgjavo svojstvo coelopeltis lac. prema drugim zmijama, zatvorim dvije coluber elaphis i tri coluber natrix na više mjeseci u kafez, u kojem je bilo više od dvadeset coelopeltisa. Na taj način pustim ove, da dogju do dobra apetita prije, nego što dobiju drugu kakvu hranu; ali ni jedna ne učini ništa onim svojim odurnim drugaricama, osim što ih se jezikom dirnuše. Tom prilikom one sa cjevčastim legjima otresoše se straha, što ga prije imagjahu pred neobičnim ukućanima i počeše žderati svoje žabe i druge životinje i neosvrćući se ni malo na požudne grabljivice.

Pograbi li coelopeltis lac. zamenis viridiflavus-a, to se pakosno grizu prije, nego što do davljenja dogje. Ščepa li pri toj borbi coelopeltis lac. zamenis viridiflava, to je ova brže počne gristi i obadvije stanu cijelim tijelom čvrsto mlatiti; u tom coelopeltis lac. pusti, a zamenis viridiflav. pobjegne, kao podbodena.

S razloga, što je zamenis viridiflav. jedina zmija, kojoj radi njezine jake obrane ne može grabljiva coelopeltis lac. ništa da učini, češća je ona od svih drugih zmija, do kojih coelopeltis lac. doći može.

I coelopeltis ne davi ptice, nego ih, kada ih se dočepa, žive proždire; isto tako postupa i sa vrlo joj milim lacertinama.

Metar dugačka coelopeltis može da požđere za jedan obrok skoro do dvadeset takvih životinjica. I miše ždere ona isto tako, kao i one zmije, kojima su miši hrana; ali način, kojim ona lovi miše, različit je od onog leopartke i eskulapke, pa i od načina iste velike coluber elaphis, koja ponajviše oprezno napada kao da najprije predomšilja, kako će udariti, pa često, ma i gladna bila, navaljuje na te oštrozubne glodavce. Naprotiv coelopeltis lac. udara brzo, ponajviše sa nešto pridignutom glavom direktno na miša, kao i na svaku drugu žrtvu, makar se ova odlučila za očajnu obranu i bila ona u ne znam kako gnjevnoj poziciji. Samo jedan cik i kradljiva dušica već je u vjetru, a tjelešce malog kućnog ili poljskog miša u zmiji. Iznenadimo li tu grabljivicu baš pri davljenju, to ne će, kao što druge srodne vrste, koje misle na jeftin bijeg, svoj plijen ostaviti, nego ga ponese, ako to samo ikako može i zajedno s njim pobjegne na drugo mjesto.

Doklen god coelopeltis ima druge hrane, a naročito doklen ima dosta zidnih gušterova, koje najradije jede, čini se kao da joj dotlen manje prijaju žilave zmijske kože. Zaista prevari se i na zmije, ali ne redovito. No kada joj ponestane najmilije hrane, onda je dakako zlo i naopako po one drugarice istoga reda, ako ih zla sudbina dovede u opasnu blizinu krvnih srodnica.

Za mog četrnaestdnevnog odsustva od mojih zmijskih kafeza, ostavih s moje nepažnje u jednom nekoliko coelopeltis lac. sa drugim zmijama, ali s takovima, s kojima su se prije slagale. Pa što vidjeh pri povratku? To, da je mnogo manji broj onih zmija, koje slabije bijahu od ovih grabljivica, koje sam im pridružio. Ostavljene četiri do pet coelopeltis lacertine, koje ne bijahu gladne, već dobro nahranjene, koje su jele baš prije nego što će doći megju druge zmije u kafez, u kojem na njih i zaboravih, daklen njih tako malo poždera za to vrijeme jednu crnu i za to mi dragu eskulapku, dvije leopartke, četiri tarbophis vivax i tri zamenis dahl. Odsutne zaista nijesu pobjegle jer zadesih sasvim male vrste gušterova, koje ostavih sa još drugim zmijama u istom kafezu, u kom bijaše i mladih, još pjegavih blavora (Pseudopus apus). Drugi put metnuh jednu 35 cm. dugačku coelopeltis lac. i jednu skoro od po metra tarbophis vivax zajedno

u praznu, staklom zatvorenu kutiju, da ih zajedno nahranim malim gušterovima; udaljim se čistom sviješću, e megju njima ne može biti ništa drugo, nego što će nestati gušterova, kojih toliko bijaše, da im je moglo obadvjema dosta biti. Ali gle, kada se poslije jednoga sata povratih, nagjoh u kutiji još nekoliko gušterova, a megju njima mrtvu tarbophis vivax, koja je još polovinom virila iz usta maloj ubilici. No pošto joj bijaše predugačka, i u želucu već položen čvrst temelj od dva guštera, to je tim prije morade napola progutnutu natrag povratiti; gušterove pak zadrža, što obično ne biva, kada se zmije prežderu i bljuvati počnu.

Čini se, kao da coelopeltis lac. uopće ništa ne će blavorima, a to će biti valjda s toga, što im oni radi svog tvrdog oklopa ne mogu prijati za hranu; barem se kod mene nikada ne oboriše na te oklopnjake, pa i onda ne — baš kao iz prevelike ljubavi — kada bi joj takav mirni sadrug uzeo iz usta guštera, koga je upravo sama proždrijeti htjela. U takom slušaju ne preosta ništa drugo niti bijesnoj ceolopeltis lac., nego plijen ispustiti i ogledati se za kojim drugim, jer što već jednom onaj tvrdoglavac uhvati u svoje gvozdene čeljusti, to više ne dobije zmija.

A da ona svoj plijen dalje zagriza ispod njegovih čeljusti, kao što je prije rečeno da to rado čine, kada u takovoj prilici jedna na drugu naigje, ne bi joj bilo se moglo preporučiti, kada bi joj baš i pošlo za rukom.

Ponašanje prema otrovnicama.

Kako se coelopeltis lac. ponaša prema pjeskuši ili uopće prema otrovnicama, ne mogu reći, jer baš u ono doba, kada sam obadvije vrste držao zajedno u kafezu, coelopeltis lacertina preziraše svaku hranu i ne jegjaše ništa; a kasnije, kad joj dogje volja na hranu, onda opet ne imadoh otrovnica, niti ih hotjeh više držati radi mojih plašljivih susjeda. Svakako je čudnovata pojava, što pjeskuše i šarulje kao da i nema tamo, gdje se često nalazi coelopeltis lac., a gdje opet ova radi klime prestaje, da su tamo odmah one mnogobrojnije.

Ova činjenica, koju pažljivo pratih i svagdje nagjoh, potaknu u meni sumnju, da coelopeltis lac. možda progoni pjeskušu. Za rigjovku ne može to da vrijedi, jer se ona nigdje ne približuje prebivalištu coelopeltis lacertine.

Ponašanje i kretanje

Coelopeltis svojom je ćudi, bjesnoćom i surovošću nalik na zamenis viridifl., samo je nadmašuje svojom furijoznom ćudi. Na njenu licu nema mile, gipke glačine; ona je surova, neuglagjena, ili ako hoćemo da predstavimo njezino biće po spoljašnjoj svjetlosti poetičnije i površnije, onda ćemo reći, ona je plamenite živahnosti. Živahna, suviše koketna pokazuje nam se naša svakako lijepo ustrojena coelopeltis lac. već svojim običnim držanjem, a to joj potpomaže njezina lijepa glava, koju uvijek pridignuto drži, pa i njezine oči, koje radi toga, što duboko leže ispod vrlo izbočenih očnih štitova, izgledaju mudre i pažljive, a radi svoje veličine i krasne boje vrlo vatrene. Po tome će ljubitelj, koji po duševnim utiscima sudi više fantastično, nazivati ovu životinju mudrom, dostojanstvenom, elegantnom i nalik na ovo. Po onome, što sam ja o njoj iskusio, ima coelopeltis lac. izmegju svih svojih prividno lijepih svojstava samo jedno krasno, a to je elegancija, koja se opaža onda, kada pridignutom, u šiji lijepo savijenom glavom u vodoravnom položaju pregledava okolinu. Coelopeltis lac. vrlo je oprezna i pažljiva zmija i stoga se je teže njoj približiti, nego ikojoj drugoj zmiji.

Čim šta sumnjiva spazi da se miče, odmah brzo pridigne svoju, prividno smionu glavu za šestinu i čak i za sedminu svoje tjelesne duljine prema sumnjivoj strani. Makne li se neprijatelj sada, pa i najmanje, samo na svom mjestu, to je već u najbližem momentu ne stalo zmije. Naša coelopeltis kreće se isto onako, kao što je spomenuto kod zamenis viridiflav. samo nešto jače. I kada je uhvatimo, ponaša se kao i zamenis, samo što još jače grize.

Tijelo joj je takogjer mišičastije, nego u one. Kada je u grmu sakrivena, onda, — kao što je to poznato i u knjigama se spominje — ciči vrlo glasno i dugo, a to ponajviše onda, kada — to sam često iskusio — ne nagje rupe za svoj dalji bijeg ili kada se u svom skrovištu ne osjeća sasvim zaklonjena.

Ustrašena životinja, koja se uopće ne predomišlja, nego na sve nasrće, ili ako joj se šta opasno svidi, od svega slijepo bježi, takova životinja, kada na prosto ugleda kroz grm neprijatelja, gdje se miče i ne zna u svom osamljenom strahu ni za kakvo drugo sredstvo, nego za cičanje, a kada bi imala glas, onda bi ona, kao što to čine nesmišljene žene, kada se ustraše, vikala bez rasugjivanja, može li joj vika što koristiti, ili će joj ona možda više štetna nego korisna biti.

U ropstvu ponaša se ona isto tako, sve dok se ne prilagodi prilikama; jer baš u ropstvu ne može da nagje takvih skrovišta, u kojima bi se mogla osjećati zaklonjenom. Pa eto, baš s toga razloga proglasiše je, da je ljutita, pakosna i. t. d.

Coelopeltis lac. ciči u svom strahu još i onda, kada je već sigurna u svom skrovištu, baš kao što i poplašeno dijete još plače, kada je već u majčinom krilu.

Misao, da se mogu zmije ražljutiti, ne mogaše se kod mene dugo održati, pa niti za istu coelopeltis lac., koja se tako žestokom i pakosnom pričinja. Ja je bar nikada ne opazih u raspoloženju protiv druge zmije, gušteru, mišu ili ptici, koje bi se moglo nazvati srditošću, pa i onda ne opazih to, kada bi te životinje svojim drzovitim izazivanjem spriječile njezine najmilije namjere. Brzina, bjesnoća i surovost još nijesu srditost. Biće daklen, da se rasrdi samo na bića, u razmjeru od sebe veća i jača, kao što je to čovjek, ko-

jega joj pogled zadaje prije svega strah. Ali mi se ni to ne čini dovoljno opravdano, da zavrijedi bezuslovno vjerovanje, jer stvorenje, koje uopće dolazi u ljutino na druga bića, ne ljuti se samo na jedno jedito, a naročito onda ne, kada je to biće nadmoćnije, i kada ga je prvi put vidjelo u životu. Kada bi se jednom čovjek ražljutio na vraga, zaista bi došao u drugo raspoloženje onda, kada bi se vrag u tom momentu našao s njime lice u lice. Eto tako, kao što pred čovjekom vrag, tako čovjek, najsavršenije biće stvorenja, izgleda pred zmijom; teško da milije, povjerljivije i nježnije. Duševni život hercegovačke coelopeltis lac. biće da je isto tako primitivan, kao i onaj drugih srodnica.

Dnevni i noćni život.

Coelopeltis lac. osjeća veću potrebu sunčanih zraka, nego sve njezine srodnice u zemlji. Sunčane zrake gode joj baš tako dugo, koliko i gušterovima, koji se mogu dulje od zmija zadržavati u njihovoj žestokoj svjetlosti, ali ne u njihovom žaru, na kome su opet coelopeltis lac. istrajnije.

Kada se je radi vrućine već svaki gmizavac zavukao u hlad, onda sam često još dosta nalazio coelopeltis lac., gdje leže ili gmižu. Od vremena do vremena legla bi po koja mojih ropkinja i u vodu, ali bi to činile vrlo rijetko. Oko podne vrućeg ljeta, kada je sunce najžešće, onda bi najradije odgmizle u lisnatu krošnju grma, koji bijaše u njihovom kafezu. Donje prostorije kafeza tražile bi one samo u bijegu i u noći, ali ob noć ne redovito. U proljeće i u jesen takogjer bi se zavlačile u dônje prostorije. Ljeti pak ne sakrivahu se niti za mutnog vremena, nego lovljahu ili ležahu na suncu. Preko noći je coelopeltis lac. ponajviše besposlena, ali ipak grabljiva, ako joj se pruži prilika. Više puta, — kada sam, vrativši se kući, našao dosta hrane, što ju je sluga nabrao, uzeo bih, kada bi sasvim mračno bilo, lampe i nešto hrane metnuo u kafez. Kada sam jedne večeri nabrojao šesterima gladnih coelopeltisa četrdeset i dva zidna guštera, ne dogjoše sve na tu čast; ali one, koje taj put dogjoše, nagjoše se opet svaki drugi put zajedno. Kada sam pustio nekoliko miša u kafez, u kojem bijahu samo coelopeltis lac., to bih sjutradan rijetko još kojeg na životu našao. Ali unatoč svemu tome ipak se coelopeltis lac. može smatrati dnevnom životinjom, jer ona običava noću mirovati.

Rasplogjivanje.

O rasplogjivanju coelopeltis lac. znam iz vlastitog iskustva samo to, da ženke počnu nositi svoja jaja od polovine jula i da taj posao dovrše još u istom mesecu. U mjesecu oktobru nagjoh u slobodi prividno sasvim mlade. Ove bijahu svjetle sivo-smegje boje i lijepo mrko pjegave. S različitih neprilika ne mogoh se baviti tim, da se kod mene izlegu jaja. Parenje coelopeltis lac. ne

posmatrah niti u kafezu, a niti u slobodi. Uopće je rijedak slučaj u slobodi prisustvovati prizoru, u kojem se zmije oplogjuju; možda se to češće dešava samo kod šarulje. Biće, da moji kafezi, u kojima coelopeltisi sasvim slobodno igjahu na grabež i jelo, nijesu bili dosta raskošno udešeni tim pretenzioznim zmijama za čin našljednoga grijeha.

Spoljašnost.

U Hercegovini pojavljuje se coelopeltis lacertina kao pjegava i kao jednobojna opisana varijeteta coelopeltis Neumayeri. Jednobojna je dulja, a pjegave ne nagjoh dulje od 120 cm. Ova je po trbuhu vrlo lijepo marmorirana: bijelo, žuto i crveno, a i modro, osobito po grkljanu. I jednobojna je šarovitija oko grkljana, ali ipak uvijek zagasitija nego ona. Glava jednobojne ponajviše je žućkasta, maslinasto-sivo-zelene boje, često u vrlo svijetlom tonu. Na vratu, a i po stranama tijela vidi se u coelopeltis lac. — ne baš rijetko — tu i tamo čudnovata, kao krv crvena pjega.

Podnašanje ropstva.

Da coelopeltis lac. u ropstvu ne će da jede i nikada ne će da bude povjerljiva, to sam čitao, i u prvim godinama, kada sam tu zmiju u mojem kafezu držao, i sam iskusio; ali za to ipak nijesam napustio, da još jednom pokušam odvratiti to sablažnjivo stvorenje od rgjavog svojstva. U tu svrhu uzmem 1886. godine, daklen prve, u kojoj mogah odmah s proljeća uhvatiti veći broj coelopeltis lac. i metnem nekoliko tih divljakinja, ali ne u običan kafez za reptilije, u kojem radi providnih duvarova nijesu sigurne od strašila, nego ih metnem u velik i dubok sanduk, kojeg sam udesio za njih tako, da sam mu na dno metnuo vlažnog pjeska, a na pjesak naslagao do polovine — po metra — krupnog kamenja i to kamenje djelomice sa mahovinom pokrio. Na sredinu izmegju te hrpe kamenja još metnem i činu (tanjur) s vodom. Taj pokusni kafez metnem na takovo prisojno mjesto, na kojem je bio na miru od ljudi. Rezultat je bio taj, da su u tom sanduku brzo izginule sve životinje, koje su zmijama bile bačene za hranu. Sada spustim sanduk nešto niže, tako, da su mogle, kada bi se pomolile iz svog izbušenog brežuljka, ljude vidjeti, ali se odmah pred njima i sakriti u svoje nutarnje, njima prividno prirodno mračne prostorije. Kada bi im pristupili to bi u istom času od jednom sve uronile i to tim brže. što bi već od navike svoje rupe isti čas našle. Vrlo bismo rijetko kada čuli, gdje koja ciči u sanduku, samo bi vidjeli kako je nestane. Od tog vremena bilo je coelopeltisima lac. na ovom mjestu sasvim lijepo i udobno, pa kad nikakvog zla ne slućahu, sasvim bi uredno jele urednu dobivanu hranu. Sada sam sve češće i češće dopuštao pristup ljudima i zmije se obikoše neopasnim gledaocima tako, da se napošljetku jedva i onda sakrivahu,

kada bi spazile kakvu sumnjivu kretnju. Tako za nevolju pripitomljene prenesem u pravi kafez, ali i taj do nekle udesim tako, da se mogu u mrak sakriti one, koje izmegju njih još nijesu navikle smatrati čovjeka sasvim bezopasnim bićem. I u novom kafezu one su jele. Već druge godine zabacio sam sanduk i coelopeltise metao odmah u pravi kafez, koji je bio prema ćudi i njihovim zahtjevima dobro udešen. Sva mi se briga sastojala samo u tome, da im svaki put pribavim toliko hrane, koliko zahtjevaše njihov vrlo dobar apetit.

Da coelopeltisi lacertini u ropstvu ne postaju sladokusne izbiračice, to sam iskusio prilikom posjete Dr. Schreibera.

Предисторијски налази на Собунару код Сарајева.

Пише **Фрањо Фиала.**

Има гдјекојих локалних традиција, које надовезајући на древну давнину, ономе, који то пажљиво испитује, показују мјеста староредревне културе.

Кад већ ниједан камечак, нијелан комадић рушевине од каког зида не показује мјесто, гдје је у непамћено доба било културног живота ма и најпримитивније руке, а оно ипак су остала имена, можда и скаске, које ће предисторичару показати траг до онога мјеста, гдје земља крије оставке такоме животу.

Имена, као Градац, Стари Град, Градина, Храдиште, Грод, Городиште, Накло и др. у словјенским земљама обично крију предисторички темељ; градски бедеми, градине, погански брегови, поганска селишта и погански метеризи у Њемачкој и Аустрији ријетко су кад на странпутицу завели мотику испитачеву.

Како ли су така мјеста дошла до карактеристичких имена и до традиције?

Народи, који су друге подјармили и они, који су за њима навалили, већином нијесу населили обиталишта освојених или струјам себе народа захваћених житеља, јер су их обично нашли разорене; они су наравски одабирали плодне низине и долове, па су себи ондје градили, какав је народ већ био по ћуди мање или више утврђена заклоништа. А она древна орловска гнијезда по брдинама добивала су ваљда своја имена од утврда, јер Град, Храдиште и т. д. све су ознаке за опкопано, ограђено мјесто.

Мјеста опустјеше, развалише се, свијет их по мало заборавио, а анатемом, коју су свештеници каснијих хришћанских народа ударили на старе поганске градине и светишта поганска, учинише се хришћанима проклетим мјестима, гдје свакојаки бијесни дуси и хавети своје коло играју. Остаде бајка, и постаде варљивим свјетлилом за поћне копаче блага, али и поможе културноме историчару, да понегдје расвијетли тмину.

Така је бајка показала траг, по коме је нађено предисторичко селиште код Сарајева на „Златишту".

Аналогон, а можда и удаљени дио те насеобине нашао се, како је јављено у једном извјештају у „Гласнику" год. 1889., на сјеверном обронку Требевића изнад пашњака Собунара.

Та се насеобина простире, колико досад могох утврдити, на неких 4000 четворних метара; између себе спојене су насеобине Собунар и Златиште читавим низом мањих налазишта.

Јужну страну насеобине омеђашује низ осовних стијена и литица, гдје под некојим партијама, које су се надвисиле, нађох нијобилатије културне слојеве. По ситуацији уопће ти се чини, као да су житељи тих насеобина баш тражили заклона под таким надвишеним стијенама или у литичавим увалама, да ондје смјесте своја огњишта. Такве су аналогије у осталом доста познате; једна од најгласовитијих је наткровна хридина код Bruniquel-а у Француској.

Што се тиче слоја с културним останцима, њега мјестимице покрила тако танка ледина, те готово можеш рећи да је откривен; у другу руку морадох готово метар рушевине откопати, док до слоја дођох. Уопће да рекнем, може се тај слој наћи у просјечној дубљини од подругог метра. Занимљиве поуке даде ми једно налазиште, сасвим заклоњено под стијеном, која се је изнад њега надвела, а препознаћеш је већ из далека по томе, што је с доње стране сасвим поцртела од дима, јер чобани ондје обичавају ватру ложити. Испод 4 дециметра дебелог тавана од пруда наиђох на дебео слој пепела, у коме је помијешано гласираних утарака и средовјечног жељезног оруђа. Прстен од слабог сребра и мален маџарски новац шеснаестога вијека, једино је од неке вриједности у ономе, што овђе нађох. Пепео је овдје наслаган до три дециметра. Под тим пепелом опет је било на три дециметра пруда, за којим је тек слиједило право предисторичко налазиште у дубљини од једног метра.

Било је ту утарака од иловастог посуђа, костију, неколико цијелих посуда, творбине од кости и камена. Мјестимице били су слојеви црвене, печене земље помијешани с мноштвом комадића угљена — знак, да је ту кроз дуље вријеме горјела ватра.

Други знаци уз веома стрму клисуру наведоше ме, те нађох траг другим слојевима. Под тавaном ледине и земље црнице од 30 центиметара нађох мноштво троске и као једини артефакт жељезну фибулу на лук; онда је без јасне међе слиједио даљи слој с пепелом, иловастим цреповљем, бронцом, каменитим оруђем, док у дубљини од једног метра не дођох опет до литице.

Судећи по раскопаним мјестима, којих има више нег двадесет, мислим да смо ту наишли на обиталиште предисторичког човјека, али не на предисторичко гробиште.

Нигдје нема трага паљењу лешине и људских костију, артефакти су без реда разбацани, слојеви пепела нијесу омеђашени и на далеко се простиру, а по свему томе слиједи, да ту није могло бити гробиште.

Иловасто посуђе.

Иловастог цреповља има толико, да културни слој мјестимице чини једино спечена маса таког цреповља. Материјал, од кога су ти останци,

јест размуљена врло вапновита иловача, промијешана зрњем од вапна бјелутка. Све је посуђе рађено простом руком и печено при отвореној ватри. Површина је обично углађена и само у већих, сировиих утарака храпава. Ријеђе сам примијетио графитом поцрњених утарака. Што се тиче облика посуда, могу се по прилици разликовати ови главни типи:

1. Више или мање плоснасте здјеле с усправним, узврнутим или увијеним рубом;
2. посуде на облик урна, трбушасте, с малим дном и врло суженим грлцем;
3. лонци већега дна и осовним боковима, при отвору нешто проширени;
4. здјелице са два дршка с горњим дијелом нешто суженим.

На посудама има држака свакојаког облика, тако, да би се по овим налазима могла штудирати читава повијест развитка држака. Ту има просто испупчених квржица, избочака, квачица пробушених и непробушених; глатки, десинирани и канелирани облици заступани су у свима величинама и варијацијама. Те различите посуде држе од $^1/_{50}$ до 10 литара.

Што се тиче украса на посудама, ваља ми ово примијетити. Најједноставнији и најчешћи су мотив декорацији више или мање симетрички поредани отисци прста (Tüpfelornament). Напредак се већ показује у низовима успоредних, кратких цртица, које или концентрички или нарегано окружују посуде и рубове. Ријеђе не налазе у ланац повезани трокути, који су паралелно шрафирани.

Крива црта врло је ријетко употребљена, само сам нашао два фрагмента, који су показивали трагове концентричким круговима. Изразитије се приказује декорација, кад рукотворац поједина ребарца и рубове пластички истакне, па онда поља између њих оживи орнаментима од простих цртица, или кад обратно истакне декорирана ребарца и избочине. Осим графита ничим другим нијесу шарали.

Врло се ријетко јављају канелиране форме; дршци су чешће тим начином украшени.

Хотећи сада, да истакнем неке типе тих посуда, који заслужују особиту пажњу, ваља ми у првом реду изнијети неку врсту здјелица, на којима су по два симетричка дршка (сл. 1.), које у свом више дотјераном облику сјећају на неке налазе по гробиштима сјеверне Италије.

Једна посуда, слична свјетиљки, на жалост слабо очувана, са три дршка, обилато украшена орнаментом од цртица, особито ми је ударила у очи због свог врло суженог грла, које излази у три кљуна за истакање. Мноштво маљушних посудица, за које не бих умио рећи, јесу ни служиле при обредима, или су биле играчка дјеци, обликом посве наликују на веће посуде, што су биле за потребу (сл. 2., 3, 4). Од иловаче још нађох комаде једног решета, поклопаца (сл. 5. и 6.) и још једну сурово моделирану животињску подобу.

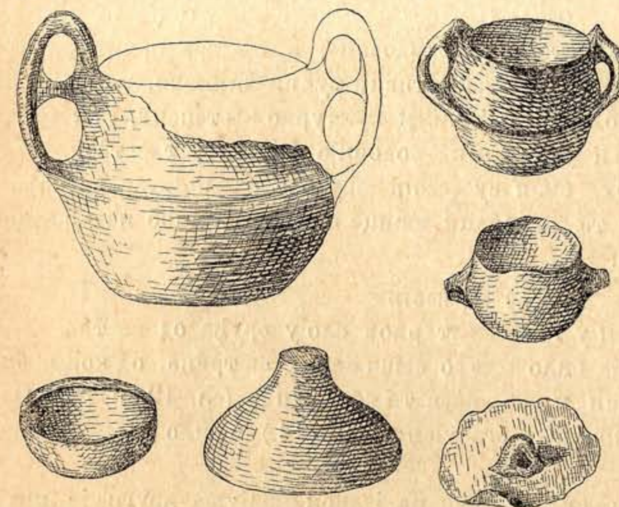
Облици оруђа за прело (Wirtel), кога има мноштво, врло су различити; најобичнији сличан је крњастом чуњу с увијеним темељем (слика 7); али

има и таких, који су налик на двоструке чуњеве, колутове и котуре (сл. 8). Ниједан од зркова, којих је нађено преко 100 комада, не показује ни трага орнаментици.

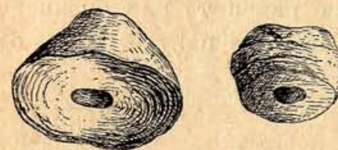
Ја бих рекао, да су ти пробушени иловасти комади употребљавани само да вретено буде теже и да се лан не би спузнуо низ вретено. И данас још у Босни употребљују такве од дрвета или од кости изрезане зркове.

Иловаста зрна и плојке, каквих се мноштво нађе, служили су ваљда за накит.

По мноштву нађеног иловастог суђа, по томе, што га доста има недовршена и при печењу покварена, по големим иловастим слојевима у близини уз лијеву обалу Миљацке, може се с разлогом судити, да су становници те насеобине те посуде сами на ономе мјесту градили и свој умјетнички дар показивали у декорирању ових примитивних објеката. Међу осталим нађено је и подоста неуприличених, печених комада иловаче, у којима има знатна примјеса угљена, чекиња од оморике, сламе и житне пљеве, па најпослије и комада иловаче, којом су колибе биле примитивно ожбукане, како је то већ нађено код сличних предисторичких насеобина, н. пр. како је нашао др. Мух код Штилфрида на Мархи и на Манхартовим брдима у Доњој Аустрији.

Слика 1—6.

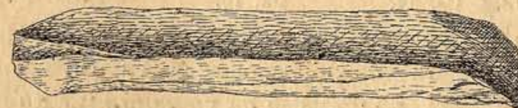

Слика 7 и 8.

Рукотворине од камена.

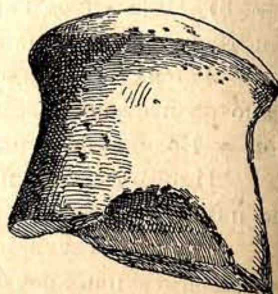
Најближа околина прилично је оскудна материјалом за ту сврху, пак се је према томе нашло и доста мало таког оруђа. Нашло се више ножева, начињених од дресве (Hornstein) и од кремена, за које су грађу узимали из шљунка, што га је Миљацка доплавила. Много комада од јасписа, кремена и дресве, на којима се виде уломци одбијених оштрица, као и оштобридо иверје, које је отпало од таког каменитог оруђа, свједочи, да су тај занат насељеници сами радили.

Да је било и трговине замјењивањем, то свједоче три нађена комада обсидијана; тога минерала нема у Босни, те је дакле добављен са стране, можебит из Угарске. Особито лијеп нож од дресве показује слика 9.

Слика 9.

Комадић улаштеног чекића од камена, пробушен (сл. 10.) начињен од шкриљца, брус с пробушеном јамицом за вјешање (сл. 11.), као и плојка од пјешчењака, очевидно украсни предмет за вјешање, сви ти комади увјеравају нас, да су ти људи умјели вртјети камен и полирати га.

Нашло се је и више жрвања, конкавно избрушених плоха, обично од конгломерата,

Слика 11. Слика 10.

као пест велики, неукусно истесаним бридовима, а на оба краја сплоштени, којима су дробили жито. Ти примитивни ручни млинови, какових и данас још налазимо у народа на најнижем културном степену, показују, да су се ти древни житељи Собунарске колоније бавили ратарством.

Што иначе још нађох, били су разни брусови од најразноврснијег материјала и неке дугуљасте, на облик жлице или стругалице издубљене справе од триашког креча.

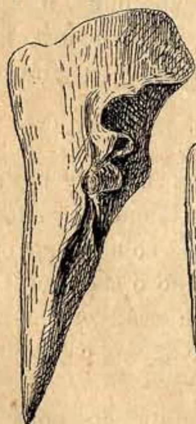
Оруђе од кости.

Пуно више нашао сам у томе културном слоју оруђа од кости.

По облику највише је било оштро зашиљених оштрица, од којих би некоје по њиховој величини могао назвати бодежима (сл. 12. и 13). Од лисичијих ребара начињене игле без ушица (сл. 14.) нашло се је у приличном броју.

Игле и бодежи зашиљени су само на једном крају, а други је крај заокружен, да га лакше буде држати у руци, или је само просто задјелан.

Слике 15. и 16. показују двије ручице за каменито или бронцано оруђе, једна је издубљена, а друга пробушена. Често се нађу парошци од

Сл. 12. Сл. 21. Сл. 13. Сл. 14. Сл. 15. Сл. 16.

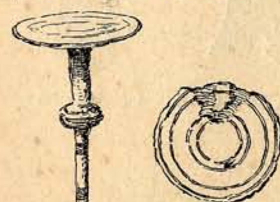
срне или јелена, као и рогови од козе с различитим урезима и издубинама. Сл. 17. показује врх јеленова рога уоколо изровашен, сл. 18. који рог, коме су урези били тако дубоки, да се је распао на урезаним мјестима кад га се вадило из влажне земље.

Чини се, као да су највољели кратко одрезане јеленове рогове зашиљавати, ваљда за стрјелице (сл. 19).

Ребарца од говечета чешће су успоредно нарован͡шена (сл. 20.) па од њих начињаху и стругалице. Један комад нађох на најдебљем мјесту округло удјелан са избрушеним бридовима, коме се познаје, да је интензивно употребљавано. Занимљив је и мален један шиљчић, коме је други крај пробушен (сл. 21). Од накитних предмета коштаних нађох једино пробушен вепров зуб и коштано зрно, израђено од срнећег рога и пробушено. На големим вепровим зубима виде се често трагови употребљавања по томе, што су им бридови избрушени а површина лијепо улаштена. У најновије вријеме бијах сретне руке и нађох укусну иглу с ушицом.

Бронцане ствари.

У прво вријеме судио сам, да ће у собунарској насеобини слабо бити бронца, но послије сам нашао, да је бронц и ту имао замишније поље. Нађено је наиме и предмета за свагдашњу потребу, као и накита од бронца. Међу оруђем нађох двије шиваће игле с ушицама (сл. 22: 2, и 23: 3), начињене тамам по облику коштане, длијето (сл. 24: 4) и преломљену једнобриду оштрицу од ножа (сл. 25). Између оружја нашао је др. Трухелка на близом Златишту мале, укусно израђене стрјелице (сл. 26). Од нађених накита најљепши је комад укусно израђена игла за косу. Плоснати дио (сл. 27: 1 и 28.) украшен је гравираним концентричним колутима, горњи крај и главица игле орнаментирани су жљебастим кружницама. Прстен, од троструких шпи-

Сл. 27. и 28. Сл. 22., 23. и 24.

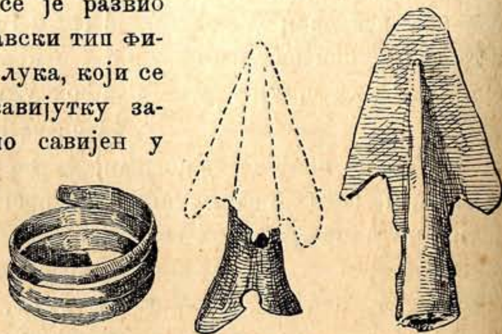

Сл 18. Сл. 19. и 20. Сл. 17.

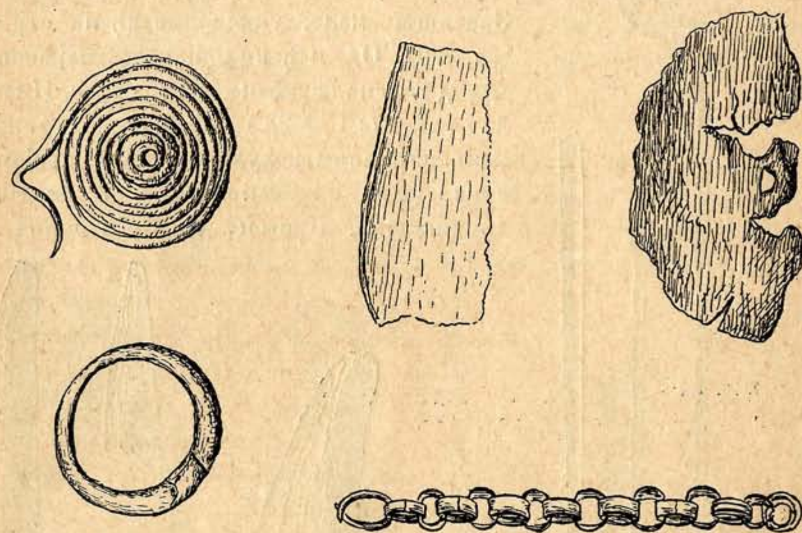
рала начињен од пружнвог бронцаног тенећета, лијепо, готово тамномодро патиниран, очевидно се је носио на прсту (сл. 29). Скоро овамо нађох два готово једнака, али на жалост поломљена прстена, који са спољашне стране имају гравиране линеарне орнаменте. Један тутулус, плоснат прстен (сл. 30.), један ланчић незаливених кука (сл. 31.) и фрагменат пробушене плојке (сл. 32.) ваљда су се о што вјешали. Слика 33. показује плоснату шпиралу од бронцане жице, која је ваљда припадала једној угарској фибули.

Угарска сапињача, из које се је развио сјевероевропски, нарочито скандинавски тип фибула, састојала је од врло танког лука, који се је на једном крају по кратком савијутку завршио у иглу, а на другом био савијен у хоризонталну плоснату шпиралу, на коју се је наслањао рт од игле.

Игла, нађена на Златишту, показује округлу фибулу староиталског типа. Овдје натукнута класификација фибула изведена је по ономе принципу, по коме их Монтелиус дијели.

Сл. 29. Сл. 26. Стријелице са Златишта.

Сл. 30. и 33. Сл. 25. Сл. 31. Сл. 32.

Нађох такођер једну масивну, бронцану шпиралу; не умијем ништа да рекнем, на што се употребљавала. За гривну је рупа премалена; можда ту видимо комад колутастог новца.

Животињски останци.

Предисторичару те останке с двојаког разлога ваља помњиво проматрати и разабирати. У једну руку може да отуда распозна културни степен и сталност или несталност обитавања у дотичног народа, а у другу му се руку ту показује фауна древних времена.

Међу различитим останцима од кости могао сам стално утврдити, да је туда бивала коза, овца и говече неке краткороге пасмине. Од звјеради, на коју се лов лови, нађох мноштво останака од срнећих рогова, од јелена обиља костију, чељусти и големе зубове од дивље свиње, чељусти од лисице, дераче (зубове) од мрког међеда и вука и три доње чељусти од куне. Коњу и псу нађох само врло сумњивих трагова.

Можда ће нас компетентни испитачи, којима сам послао уломке од чељусти, да их опредијеле, о томе поучити.

Пошто је у културном слоју, о коме овдје говорим, нађено костију од оваца, коза и говеда, то онда морамо допустити, да су житељи те насеобине гојили речене животиње. По многим останцима од звјеради видимо опет, да су се људи онога времена највише занимали и хранили ловом. Јелен је једина звијерка онога времена, која је подавно у Босни изумрла.

На костима, нарочито од ногу речених животиња, види се често гдје су пресјечене и други знаци (на силу преломљене у зглавцима), по чему се види, да су људи у оно прастаро доба највољели јести мождину.

На многим костима могао сам јасно разабрати трагове, да су их глодале дивље звијери.

И ако ствари, нађене у Сôбунару не импонују ни својом множином ни изванредношћу, то по њима, како нам у својој цијелости приказују кућни прибор тадашњег човјека, ипак можемо да добијемо слику неког извјесног културног живота.

Праживи у толико су се разумјели у керамику, што су без калупа умјели једноставним декорацијама израђивати најразличитије посуде и справе.

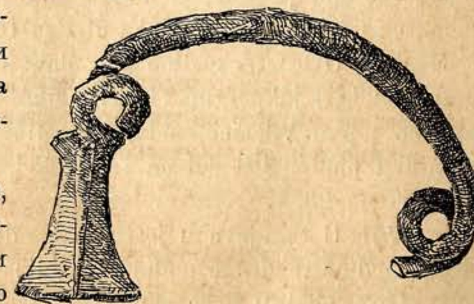
А што има она сила зрвкова и примитивних ручних млинова, по томе се види, да се је сијао лан и неке врсте жита и да је тај свијет већ донекле стално сједио у једноме крају. По нађеним костима животињским разабире се, да су коза, овца и говече већ биле домаће животиње и да је уз то лов био знатан извор за прехрану.

Камените и коштане справе такођер показују неки степен кућне индустрије, док уломци обсида и бронцани прибор свједоче, да је и трговине било. И ако уз каменито и коштано оруђе налазимо и бронцано, чини се, да је оно прво доминирало у кућном употребљавању.

Колико сам могао разматрати зарезе и усјекотине по костима, све то показује, да се је употребљавало каменито оруђе.

Накит, који је састојао од иловастих зрна, пробушених костију и зуба, и оно мало бронца, што је са стране добављено, све је то врло примитивно.

А што се тиче гвоздене фибуле, која је споменута на почетку и приказана у слици 34., то је морам пренијети и касније вријеме, пошто сам је нашао уз гвоздену троску над

Слика 34.

реченим културним слојем и близу површине, као што и није искључено, да су они хридови и каснијем поколењу служили за обитавање.

Земљиште је добро заклоњено и за обрану врло згодно. Диван поглед у равницу, близина воде, од издашног слоја иловаче неудаљена ни 500 метара, проломи и пукотине у стијенама, који дају добар заклон од вјетра и душманина, пак онда доминирање онога мјеста над равницом, све то морало се је учинити врло згодним пристаништем за народ онако примитивне културе, коме култура дојако показује за Босну најстарији тип.

Izvadak

iz ljetopisa fra Nikole Lašvanina,
(Priopćio dr. Ćiro Truhelka).
(Nastavak, vidi III. i IV. knjigu od god. 1889.).

1740. Aprila na 14. ode Alipaša s Bosne. Istoga miseca na 22. dojde u Sarajevo novi tevterdar Mostaranin (Azul Smail-aga Fočanin) i donese nove teskere. Iste godine na 10. maja dojde Ibraim Čeaja, muselim i kajmakam Avdulah Pašić. Na 2. Jula dojde Avdulah Paša treći put na Bosnu. Ove iste godine u Banjaluki pade težka krupa i nahodi jih se od sedam okah i pol i učini mlogo štete u svemu i po svemu. U istom mistu rodi bula dite, komu su oči na vrh glave, usta na zatioku, ruke do lakta i onde nikoliko prstah i posli tri dni izišav pred materom i grohotom se nasmija i kad čuje pivci di pivaju muči se i mami. U istom mistu rodi bula glavu ditinju, koja sasne i dite. Iste godine u Travniku rodi Turkinja četvero dice. Iste godine na Kuprisu najdoše ljudi pol čeljusti čovičije i to teži osam oka i pol. Iste godine u Sarajevu na Vratniku miseca jula rodi Turkinja dite od tri oka, od tri uha i usta mu na zatioku. — Iste godine izidoše Nimci iz Biograda a Turci sasvim unidoše s velikom pogrdom od svega kršćanluka.

1741. Na 16. aprila dojde u Sarajevo Saroš Paša Mehmed za pašu Bosanskoga, a bi mazul Avdulah-paša, koji ode u Vidin za pašu. Iste godine istoga miseca odoše Turci na hudut k Savi. Godine prošaste kakogod je počeo rat za izkazati nevolje i potribe koje podnese po Bosni siromaš, hotilo bi se mlogo vrimena, tko bi htio svaka izkazati. Lani bi sina oka po tri dinara; desetak prohe po 100 jasprih; oka pšenice po 120 jas.; mesa ovčijega po 40 jasprih, a govićega po 24 jasprih; jedan ovan po 1200 jaspr. a janje po 600 jasprih; jedno jaje po 6 jasprih; oka loja pritopljena po 120 jas.; junga masla po 240 jaspr; oka ulja za 160 jasprih — i to sve kako gdi: skuplje i jeftinije. Ove iste godine prvi dan svibnja pade veliki snig a u prvo toga munja meta i jako grmi. U Travniku na očigled od mlogo ljudih puče nešto kakono top u Vilenici i odalen se diže vitar jaki i ode prema Vlašiću, velikoj planini i ponese list sobom i što god na zemlji lagano najde i to bi miseca Travnja na 23.

1741. U Sarajevu u jesen poče drugi put kuga morit i neustavi se do druge godine, a druge godine to jest:

1742. ob litu poče moriti na mlogo mista u Visokom, oko Sutinske, oko Vareša, u Kreševu, u Fojnici, u Travniku, u Zenici, u Neretvi, u Crnom Vrhu,

gdi pomori veliku obitel Helezovića. Iste godine prominu se Saroš Mehmed-paša a dojde Ćumrut Mehmed-paša na 27 oktobra u Travnik i ovi je bio vezirom i ovi zadade golem strah (kako unide u Bosnu) Bosanskoj gospodi, u Sarajevu u malo osta veliki mulah da ga ne zatvori mehter Osmana velikog tevterdara; iz Busovaće odvede u papuči busovačkog imama i sina mu Emina fojničkoga i imama lužkoga a po druge posla mubašire.

1743. Januara na 27. ozgor rečenog paše dojde u Fojnicu tevtiš i ne najde ništa u manastiru, da kadija usiči, pak drugi dan hode u manastir drugi put i nenajde ništa. Medjuto kadija nekti fratrom prisudit, zato ode pet fratara i nekoliko čeljadi paši u Travnik, a dva fratra ostaše zatvorena u Fojnici. Kad biše u Travniku čekajući divane al isti mubašir, Jamak Tufekčić ona dva vodi i s njima vikara kreševskoga, koji nose od kadije Ilam dobar, koga nektiše kazati pašinu haznadaru, da ga ne skrije, zašto njegov poso biše nagovoren od Vilića Teskeredžije, zato haznadar hode paši i vrže fratre u apst. Njih zatvoriše a ostali s pukom preko Luke pod pašin ćošak. Ugleda jih paša i posla svoga silivtara i jednoga ćohadara, koji odnesoše paši arzoan, a još ne biše počeo divan, a kad poče izajdoše četiri i peti fratar osta i ovi ponesoše svaki u ruki razlike oprave. Kad se prošti Ilam nama dobar, u isto vrime dade tertišilam po nas, za koga je dao isti kadija Alićatić iz Fojnice; tad se srdnuv paša reče: vodite i ta četiri zatvorite, a ja ću poslat nek se opet izvidi i ako se najde iznova i jedna čivija priko fermana, nek se obori. I tako posla za muvelu travanjskoga kadiju i svoga bašagu i bešlagu i onoga prvoga tevtiša i ponesoše tovar sindžira, koje će metnuti i voditi u Travnik tko god od džematlija za fratra dobro progovori izvan fratrah, koje mišljahu opet voditi u Travnik. I ovi kad dojdoše u Fojnicu i dovedoše sobom fratre iz Travnika, koje biše po putu, opet jih zatvoriše u Fojnici i sutradan diže se sve u manastir, primetaše vas dugi dan tražeći što god iz nova i dovedoše sobom sužnje. Medjuto biaše izišo prisv. gos. biskup Dragičević i njegov sekretar fra Mato Lašvanin, koji biahu iznili oprave, s kojimi se manastir pokrio i oni s ostalim braniše se. Tu Turci drugo ne najdoše premda gledaše po svemu manastiru, pasijaku i štali, zato okrenuše musevedu govoreći: „kamo vam tevter od cela i ostalih prigradakah i od njih širina, visina, i duljina, kako no od crkve ima mira?“ Mi rekosmo: Mi nemoremo biti brez celah i ostalih prigradakah, a to se u ferman ne meće, nego samo da nije zid od manastira širi i viši, a evo rekosmo ferman, s kojim morete vazda u nutri gdi stojimo učinit, što je od potribe; a evo džemata, upitajte! I tu od džemata nikoga ništa neupitaše izvan s prva muvela upita dva imama, koji nekoliko riči progovoriše nama u pomoć, a drugi nepitaše, a neupitan nitko nesmide reć riči. A kad bi prid samu noć povedoše u apst sve fratre i biskupa i njegova sekretara, a to biahu i gvardian Fojnički o. p. fra Pavo Lozić, gvar. sutinski o. p. fra. Andrija Ćatić, vikar kreševski o. fr. Jovo Ivić, o. p. fr. Nikola Lašvanin agregat, o. p. fra Mato Kmetović, o fr. Bono iz Rame meštar i o fr. Antun Ćurić iz Lašve; i ostaše zatvoreni posli toga pet dana, dok u Travnik ulaci trkaše i dojde naredba, da se fratri puste, ali crn obraz jaspram; i tu se smiriše sve tri manastira i paša dade svoje oprave dobre, takodjer kadija travanjski, koga paša biaše učinio muvećom. Iste godine u Fojnici Antun Sedić

diak profeš u manastiru na 2. augusta od kuge umri *(i t. d. pripovjeda, kako se kuga u manastiru širi i nabraja žrtve. . .).*

1744. Odma po Božiću izajde zvizda repatica i izlazi do pol korizme u večer, nikoliko puta u jutro, potom toga nestade je.

. . . . na 8 . . . . mazul Ćumruk Mehmed-paša, a na njegovo misto vrgoše Alipašu Ećimovića drugi put i ovaj je obranio Banjaluku i dojde u Sarajevo. Muselim-paša zvornički, koji vrže u zindan o. fra Pavla Lozića gvardijana fojničkoga, o. fra Antuna Nedimovića kapelana sarajevskog i o. fra Miju Aljinovića vikara sutinskog isčući džuluza, a oni se odpriše nedat ga do paše; medjuto dojde drugi muselim veliki kajmekam, koji nekti jih pušćat dok neuze 1000 groša od svi manastira džuluza i tevtišilame i dade veliku buruntiju i obeća da kad paša dojde, neće uzet ništa od manastira i pušća fratre iz zindana nakon deset dana. Isti odredi da ide mubašir tevtišit manastire i tu gvardijani opet dadoše jaspre, da ne šalje; potom toga Vilić-Teskerdžija diže mubašire na manastire zarad vinarine i tu se gvardijani odpriše njemu ništa ne dadoše, al dadoše što komu po kapiji. Napokon kajmekam za učiniti Viliću po volji posla svoga čovika i vizita sve tri manastire na ti način da kadija visočki biše dao ilam da je u Sutinskoj nešto iznova bilo fabrikano, a tako bog hoti da nam mubašir neučini zla niti šta sebi uze nego momkom; i usilova kadiju visočkog da odilami protiva onomu, što je bio prvo napanjko. Tako fojnički učini u Fojnici i u Kreševu; al to drugi ne učini nego Bog i bl. d. Marija i ostali sveti i molitva od pravovirnih, zašto smo činili procesione više danah.

1745. Na 8. Januara isti kajmekam obisi u Travniku vlaškoga popa iz Čajnice. Krivicu mu najdoše, da je na Turčina sablju potego za obraniti svoga gospodara bega; i pod njim triput puca ličina, pak i greda se od dućana izstavi i svak reče, da je bio prav; i bi pokopan u Derventi pod Travnikom kraj velikoga puta od kršćanah, kojim plati Jovo Sarajlija kruhar.

1745. Na 7 Aprila dojde u Sarajevo gori rečeni Alipaša Ećimović i poče vladat Bosnom i učini mlogo zla namečući na vilajet trojstruke tasile i niki kadiluci odmah dadoše a niki se opreše, al u zao čas po se, zašto posla paša Vlainjića delibašu, koji oglobi vilajet i obćinu i na pose.

Kad to vidi narod, skupi se nikoliko kadiluka i odoše u Sarajevo; izidoše na Goricu, gdi kad jih paša ugleda, reče: Nek dojde nekoliko ljudi, koji znadu besidit. A kad odoše vezir učini ih ufatit i vrže jih u grad i ostali utekoše. Prozorski kadiluk se bijaše uzapro i Alipašića Derviš pašu kamenjem u malo na mistu ne ubiše. I tu mloge siromaške žene dohodiše u Travnik k paši, da bi jih pomilovo; i učini fintu da će jih pomilovati, ali posla delibašu, koji oglobi vilajet nigda crnje i gore. Oprše se takodjer gornji Hercegovci, ali bi mlogo zla, zašto ubiše paše hercegovačkoga brata i još nike, koji kad to vidi s delibašom Vlahinjićem poće sići i one, koji jurve biahu u sindžiru njihovu i druge koje fataju izsikoše, nikoji rekoše 40, nikoji 60, nikoji 70 ljudih i okrenuše izvan čeljadi sve u roblje. U isto vrime oglobi sve kapetane i age; to se sve u Carigradu ču i dojde kapidžija i diže ga 6 8-bra iste godine,

1746 na 24. jula za istoga paše dojde od Sarajeva muselim mubašir i zovnu na mešćemu u Fojnici gvardiana o. fra Antuna Vučevića i vikara o.

fr. Nikolu Pavlovića i prošti buruntiju; posli podni uzašav na Rupnovac (a prvo toga zatvori obadva) zarad križa od kamena, usadjena na grobu o. p. fra Mije Kumića. *(Pripovijeda se parnica, koja se iz toga razvila i da je gvardijan sa više fratara bio dulje vremena u Travniku zatvoren).*

U isto vrime udri paša sinu Kresoevića prošastoga ćaušlar-ćehaje po tabanih i po debelom kraju 1200 štapa i odnesoše ga na pol mrtva i rekoše mu da je umart; a on se srdnu: brže reče, ako je umro obisite ga mrtva, ako je živ isto učinite. I učinio bi, da gospoda ne biahu milost izprosila. Krivica je bila ova: otac mu načinio mlin na Lašvi, gdi nije dosad bio, od koga jaz čini kvar jedne bule bašći i drugim kućam, i zato bula iznese arzoan, i on joj odgovori: Poslat ću moje ljude, nek se vidi. Ako ti ne bude štete bacit ću te u vrići u vodu, ako li bude, njemu ću doskočit. I naredi kadiji travanjskomu i Osman begu . . . da vide, koji nisu vidili. Medjuto bula opet iznese arzoan i tu se paša razljutio i nesamo izbio rečenog, nego poslao čovika, da gdi god stigne i najde Osman-bega obisi, al ga ne mogo nać.

Iste godine na 4 7-bra dojde pašin tevtiš u Visoki, što je po svemu pašaluku bosanskomu tevtišio kazane i crkve i zatvori o. fra Bonu Benića sutinskoga vikara, komu biše u pomoć Visočani i ne ode mu nego u sve i po sve 140 groša, a kad dojde u Fojnicu zatvori o. fr. An. Vuč. fojničkog i otca fra Franu Tomića kreševskog gvardiana, i negleda crkavah, ali ode njemu samu 500 grošah. — Domalo danah zovnuše opet sve tri gvardiana u Travnik i uzeše džuluz od tri manastira samu paši 1000 groša. Reče ćehaja: „znademo da ste štetovali i bilo Vam je dosta harča, al dajte to sada (premda je prvo vrimena) zašto paša potribu ima odpraviti kapidžiju, koji mu je donio potvrdjenje, a veće (reče) ne dajte nikomu ništa, a ja ću vas odsele paziti kako sinove."

1746. Na 24. Febra dojde u Travnik kajmekam (onaj zli što nam je do sad dosta zla učinio) Ali-paša Ećimović, a mazul Suleiman-paša, koji se dili iz Travnika na 7. Januara 1747. Ovi prvo neg se dili, na 2. Januara bi topuzom dva Alipašića Malkoč-Alajbega i Sulejman-Alajbega svojom rukom tako žestoko, da Sulejman umri, a drugi s mukom živ osta. Ozgori rečeni kajmekam uze od manastira džuluza 1000 groša samu paši osim tevtišame i dade lipe oprave, i reče da će nas paziti i priporučit kad dojde Ali-paša i da se više ne brinemo džuluzom do godine. Dojde gori rečeni Ali paša u Sarajevo na 13. Aprila, gdi ga dočekaše fratri i pridadoše običnu čast, na kojoj zafali i dade lipu buruntiju i neuze džuluza, kako je obećao kajmekam, koji se ondi sgodi.

Iste godine i miseca na nikoliko dana prvo paše u Sarajevo dojde iz Carigrada veliki kapidžija s fermanom da opet nametne na vilajet tasile, kako no i lani, al ga Sarajlije otiraše s kamenjem i osta u malu da ga ne ubiše, a kad dojde paša reče Sarajlijam: Zlo ste učinili, gdi mene niste dočekali, pak bi kapidžiji dali putbinu i u isto vrime lipo odgovorili a tako će bit goleme smutnje, a to se more još učinit, zato nek se vrati kapidžija. Što Sarajlije nektiše ni pošto da se vrati i kad se srdnu paša i odredi udilj poć u Travnik a prvo biše odredio u Sarajevo stat misec danah. Dili se paša na 26. Aprila (isto jutro izgori čifutana u Sarajevu) i dojde u Travnik na 28. istoga. Isti paša uze od manastira miseca augusta džuluz on sam kao pod-

muče i nedade nikomu ništa od korte kako je običaj. Isti paša iste godine miseca septembra sazva sve age sarajevske, poglavare, mulu hasenja(?) i barjaktare i lipo ih dočeka, ali s velikim načinom mudrim smače dvi age i dva bajraktara sarajevska, Abib-kadiju iz Sarajeva drža vazdan svezana, a kad u noću posla ga u grad a odanle u surgun u Vranduk. U isto vrime zovnu kapetana, koji kad dojde u Jajce susrite ga ćohadar i pašina buruntija u kojoj mu zapovida, da se vrati u Novi, zašto će, veli, tamo paša doći. On se vrati, al ga stiže u Jezeru drugi ćohadar govori mu: poziva te kartanči-baša pašin i veli da ga počekaš ter ćete zajedno poć. Pričeka a ide 20 konjanika; tu jih lipo dočeka kapetan i ispeče kavu i govori mu aga: ajde da popijemo kavu na čardaku! Gdi odoše i sidoše a staše oko njih ćohadari. Čini zlamen aga ćohadarom, da ulože ruke na kapetana, oni ne smiju ući. Uze aga ibrik kao da će poć u halu, medjuto reče ćohadarom: udrite iz pušakah! I udriše sedam pušakah, a kod njega sidjaše zahirečija jezerski, koji skoči da ga pritisne. Osvisti se ranjen Ćerić i uze zahirećiju poda se. Ele skočiv odrizaše kapetanu glavu svrhu zahirećije; a doljnjemu bi dosta, da non plus ultra! I rekoše, da su ga mrtva u Jajce donili; i da se bude štogod od oružja dokopao, načinio bi dosta posla oko sebe. I rekoše da su mu to pripravila gospoda kraine bosanske s kraljicom madžarskom Marijom Therezijom kod cara.

1748 miseca Januara u Mostaru veliki temim budući se vratio iz Carigrada i donio ulefu kako rekao, da se umirio s Mostarani posla ga Alipaša, da je podili, a kad poče dilit neferom, skočiše baše, govoreći: Kamo nam ulefa? I tu se učini kavga. Temim budući sa svojim u kući kapetana Vučjakovića tvrdi kuću i kulu, to videći baše da mu nemogu ništa, skočiše se i osvojiše topove, koje s grada okrenuše protiva rečenim, i toliko bi učinjeno, da najposli poginu Temim i drugi s obe strane oko deset, a toliko ranjeni. Malo posli udriše sarajske baše na kuću muselima Jusufbegovića, koji uteče, al učiniše dosta kvara po kućah, obiše zindan, pustiše sužnje, izsikoše na sitne komade sve mindere i prostirke i ništa ne odnesoše, budući taki običaj od onog nitko ništa ne nosit, kako od prokleta, zašto inako (vele) učinio, svak bi mogo reči, da se čini za otet i grabit tudju muku, a nije nego što je u zlom stečeno, t. j siromaška muka oteta, nek sa zlom i ide. Malo posli učiniše visočke baše u Visokom od tri poglavita dvora, dviju kadija i jednog zajana i još gore, zašto su siromaške suze jili, koji su otišli paši se potužiti i odgovorio jim je: da vam ne budu tako učinili vrgo bi vas u grad, budući svaki je udrio u nemir. Prvo toga bjaše paša poslao mubašire na Vareš na stari razlike i tu s njima najde se kadija i srdar visočki, protiva kojim ustaše baše i rastiraše jih na ti način, da se od njih ni jedan ne vrati putem, kojim je došo, a srdar bižeći, ostavi gdi ćurak, gdi kabanicu, onde oružje, onde sedlo zašto pukoše i kuskuni i nada Najposli bižeći na golu konju vrlo dobru, koji pod njim crče.

Prvo Božića posla paša svoje teške mubašire 28 konjanika u Neretvu, gdi učiniše mlogo zla i porobiše i oglobiše one, na koje sumljaju da su protiva paši i u pomoć siromaši i da se nedadu taksili. U Skoplje posla Vlainjića svoga delibašu i 70 konjanika, koji smakoše Ponjavića i glavu mu poslaše paši u Travnik, a kuće mu razkopaše i zgubiše još jednoga, koji je bio od strane siromaške kako i Ponjavić. I tu odbašiše sve, koji se biahu zabašili

i teško jim uzeše blago. Odanle odoše u Livno isto učiniv, odoše u Duvno gdi odbašiše sve baše i oglobiše i uzeše od bašah 6000 groša a 1000 groša od raje i tirajući bašu Vukovića, stiraše u Rakitno, koji braneći se, ubi Huskovića iz Županjca nefera, koji biše obećo delibaši, da će mu živa dovest Vukovića, i tako on osta mrtav, a ufati delibaša Skrobu žestokoga bašu (poturčenika) i zadavi ga. Vrati se delibaša iz Duvna i povede na Kupris o. fra Pavla Lozića kapelana duvanjskoga, koga obmetnuše, da je sinovku pridao u kaure, koju je oteo za sina niki Hrnjak nekršćanin koja je bila zaručena i navištena u Duvnu za Tomasovića, i ona ne ktijući ostati s Hrnjakovićem uteče u principovu zemlju. A dok se Lozić pusti iz tavnice ode mu blizu 300 groša, a bratu mu 70. I tu oglobi delibaša Kuprišane baše, gdi jih malo biše, al dosta jasprih dadoše. U Prozor delibaša ne ode, i to il mu primet poslaše, il se poboja sarajevski baša, koji biahu pošli i došli do Neretve na pomoć prozorskim bašam, koji ostaše zdravi s čalmom na glavi.

Два старобосанска натписа у Влаховићима.

Приопћио **Матија Бијелић,** канцелиста.

У селу Влаховићима, које је до 3 сата од Љубиња удаљено, има једна стародревна источно-православна црква.

У овој су цркви два гроба, од којих је један пред олтаром, и то пред самим царским дверима, а други одмах при улазу у цркву.

Обадва гроба покривају камене плоче, на којима се виде још сасвим читљиви натписи.

Плоча, која је на гробници пред царским дверима, вјерно је приказана у овој слици.

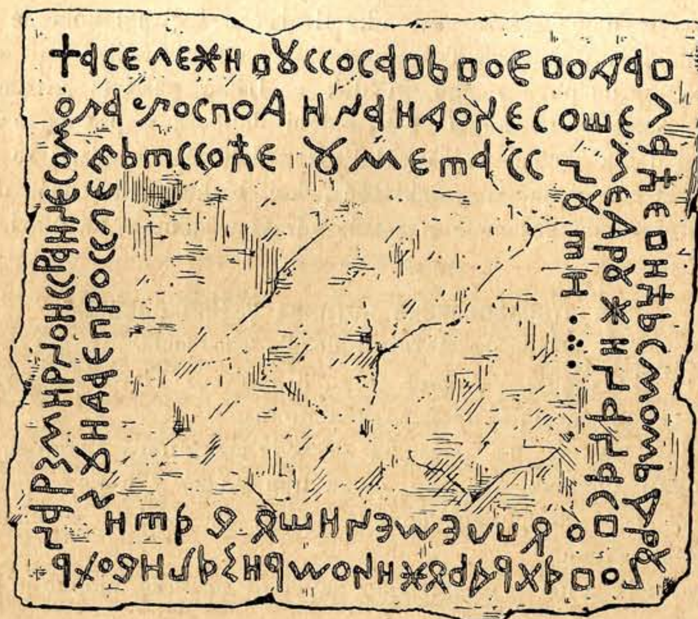

Натпис гласи: ✠ а се лежи кнезь Влаћь Биелићь 8 свои црькви 8 светомь лазар8. чловѣече тако да ниеси проклеть, нетикан 8 ме.

Ова је надгробна плоча 1.90 мтр. дуга, а 1.21 мтр. широка.

Вјероватно је да је Влаћ ову цркву посветио Воскресенију Лазареву; јер судим да је томе најбољи доказ, што се је храм ове цркве на воскресеније Лазарево све до задње буне славно — и тек је у то вријеме на Видовдан пренесен.

Натпис плоче на гробници при улазу у цркву показује друга слика.

Тај натпис гласи: ✚ а се лежи вѹкосавь воевода влаћевићь смомь (?) дрѹговахь дрѹжиномь. и загибохь на р(а?)змирнои краине со (?) мога господина. и донесоше ме дрѹжина на своѹ племенитѹ баштинѹ. и да е проклеть тко ће ѹ ме такнѹти.

Плоча је дугачка 2.14 мтр. а широка 1.90 мтр.

Слова обију натписа велика су 6—6½ мтр. и почињу од крста па иду према олтару те даље около плоче, и то код прве у једном реду, а ко̂д друге у два и три реда, т. ј. по три су ретка на сјеверној и источној страни.

Колико је свака ова плоча дебела, то се без откопавања око њих установити не може, — но људи причају, да су по прилици до листова (35 цмрт.) дубоко око њих земљу откопали, кад су послије задње буне цркву плочили, али да нијесу још сву дебљину нашли.

На Вукосављевој плочи попријеко су исјечене насјекотине, које су по прилици пред 30—40 година људи са чекићима учинили за то, јер је врло клиска била и јер су многи улазећи у цркву и прелазећи преко ње у вријеме кишовито, па и зимних дана падали. Причају, да је овому највише то дало повода, јер да се никако нијесу могле извидати озлиједе, нанесене падом на ову плочу.

Црква, у којој су, ова два гроба, направљена је дијелом по Влаћу а дијелом по Вукосаву. По Влаћу саграђени дио сачињава с олтаром 7.73 мтр., а онај по Вукосаву саграђени дијел 4.64 мтр. дуљине. И данас се још види на дувару доклен је Влаћев дио допирао, и одаклен је Вукосављев продужен.

Парох Лазар Шаренац, муктар Махмуд Зечић и Шћепан Чолић, као и некоји други приповједаху ми, да је слуга Вукосављев, овог из бојног поља смртно рањена довео до Влаховића, до такозване Плоче. Дошавши овдје, наредио је Вукосав своме слуги, нека иде у војвоткиње и нека, за војну потребу новаца затражи, не казујући јој, да је смртно рањен и у каким је приликама.

Кад му је слуга новце донио, Вукосав му заповједи, да очеву т. ј. Влаћеву цркву за толико продужи, колико ће његов и његових погинулих другова гроб заузимати, и да га тамо скупа са погинулим друговима сахрани. Одмах иза овијех ријечи Вукосав испусти душу.

Вријеме, кад су Влаћ и Вукосав у данашњим Влаховићима живјели, и по томе кад је црква, — како онај дио по Влаћу тако и онај по Вукосаву — саграђена, тешко би било тачно установити.

Потражи ли се пак то по приповиједању речених људи, који веле, да је Влаћ са браћом Радом и Вуком у оно вријеме из Србије у Херцеговину пребјегао, кад су властела, један против другог војевала; даље ако се узме, да су пребјегли одмах послије пада на Косовом пољу, као што некоји веле, пошто је све то од године 1370—1389 бивало; и рачунајући на пошљетку још и то, да је Влаћ одмах при својем доласку онај по њему сграђени дио цркве подигао; то би онда томе дијељу данас било около 500 година.

Као што нам натпис на Вукосављевој надгробној плочи показује, може се узети, да је Вукосав био син Влаћа, и за то се Влаћевић назвао,

Приповједаху ми, да је Влаћ са своја горе речена два брата дошао на брдо, које се данас зове Радимље (откуда се не само данашње село Влаховић добро видјети, већ цијела облизња околица прегледати може), те кад су цијелу околицу са истог брда прегледали, да им се је сасвиме свидјела и да су одмах одлучили, да се ту населе. Влаћ се је по томе населио у мјесту, које се по његовом имену Влаховић назва, Раде у оно по њему названо Радић, а Вук се настани у ономе, које се по њему прозва Вуковић.

Ова су три мјеста по прилици један сат хода једно од другог удаљена, а сачињавају данас свако за се засебну махалу, које све потпадају опћини Влаховић. Махала Влаховић готово је средина цијеле општине, којој осим поменутих припада још више махала.

Од Влаћевих потомака потекли су, како народ прича, Кнежевићи и Зечићи; потоњи су мухамеданске вјере, коју су наслиједили по Зеку, Влаћеву унуку, јер да је овај због некакове завадње са браћом примио мухамеданску вјеру. Оба ова племена живе још и данас у махали Влаховићима.

Од Рада су потекли Дангубићи, а од Вука Чолићи, који и данас и то први у Радићима, а други у Вуковићима живе.

Чудновато је, да су натписи на обје надгробне плоче све до сада читави остали; то је тим зачудније, што је црква уз задњу буну сасвим похарана и до зида порушена. Зечићи, и ако су мухамеданске вјере, чували су ове гробове, те и данас дају достојну пошту овијем гробовима својијех предака.

Примјетити ми је, да осим ова два описана гроба још много повећих и помањих гробова има дијелом у црквеном дворишту, а већим дијелом пзван њега.

На једној од ових надгробних плоча, која је десно тик врата од прквеног дворишта, био је подуљи натпис, од којег је данас добро читљиво само: **а се лежи вꙋкаць вꙋлиниће**, док је остало кроз вијекове нешто киша испрала, а нешто и тиме излизано, што се је прије преко самог гроба у црквепо двориште улазило.

На једном надгробном камену, који је мало подаље од дворишних врата, нашао сам на страни прама западу насликану фигуру човјека, којем на сваком рамену по један голуб стоји.

На једном другом таквом камену мало подаље од овог, налази се лик коњаника, који десном руком држи узде, а у лијевој руци стријелу. Пред коњаником стоји један други човјек, који под коњаником коња лијевом руком држи за узде, а у десној руци дугачко копље. Овај је или момак овог коњаника, или нападач.

Допусти ли ми вријеме гледаћу кад било, да ове гробове и још некоје друге онуда проучим и опишем.

Lov sa sokolovima.

Priopćio **Kosta Hörmann.**

„Čovjek učit nikad ne prestaje". Ova mi poslovica pade na um, kada sam razumio, da u Bosni još i danas love sokolovima, kako je to do pod konac prošlog vijeka bio običaj po srednjoj Evropi na ugodnu zabavicu plemstvu, a naročito gospogjama visokog roda.

Ovaj način lova nekoć bijaše omiljela zabava i bosanskim i hercegovačkim plemićima, pa je tako prešao i na begovske porodice, kako nam to svjedoče nebrojene pjesne, u kojima se u slikovitim stihovima spominje soko ne samo zbog toga, što u opće, osobito pak južni Slovjeni, ovu pticu veoma cijene radi njezine srčanosti i ljepote, već i zbog toga, što su njome lovili prepelicu, goluba i utvu zlatokrilu. Od mnogijeh pjesana, u kojima se spominje soko kao lovac, navešću neke primjere iz narodnih pjesana, koje sam u ovim zemljama sabrao, no koje dosad nijesu štampane. Prva pjesna govori o tugovanju Mustaj-bega za jauklijom[1]):

„Gospoda se u lov podignula,
Svaki nosi s o k o l a na ruci
Beg Mustaj-beg ruku na srdašcu.

[1]) Jauklija, t. r. = zaručnica.

Pitali ga njegovi jarani[1]):
„„Što je tebi, beže Mustaj-beže,
Što ne nosiš s o k o l a na ruci
Već ti nosiš na srdašcu ruku?"" . . . .

U drugoj pjesni pita vjerna ljuba Ibrahim-ćehaju[2]), koji joj bolestan počiva na krilu:

„Da ti umreš, Ibrahim-ćehaja,
Šta li tebi najžalije bilo?
Al ti žališ ostarjele majke,
Al ti žališ dvora i ahara[3]),
Al ti žališ sela i timara[4]),
Ali svojih ata[5]) nejahatih,
Al ti žališ hrta i zagara,
Ali svojih sivih s o k o l o v a,
Ali svoje vijernice ljube?" . . .

Treća pak pjesna pripovijeda o svagji braće i počinje ovako:

„Dv'je su kule uporedo bile,
U njima se do dva brata djele —
Hasan-aga s bratom Muhamedom.
Sve su oni l'jepo pod'jelili,
Ne mogoše čifluk na Zagorju
I debela konja u aharu,
Ni s o k o l a u žutoj naranči." —

Do prije kakih 15—20 godina lovili su sokolovima begovi u bosanskoj Krajini i Posavini; sada se ovijem lovom, kako sam mogao za stalno utvrditi, zabavljaju samo još begovi iz starih plemićkih porodica Uzeirbegovića u Maglaju i Širbegovića i Smailbegovića u Tešnju. Još koja godina, pa će nestati i tog običaja. Za to upravo mislim o njemu progovoriti u ovaj čas, gdje se lov sa sokolovima — rekao bih — već u samrtnoj trzavici nalazi.

Gospodin Ewald Arndt, slikar iz Njemačke, koji je na moj poziv o tom lovu raspitivao po Maglaju i u priloženim slikama predočio glavne momente ovog lova, priopćio mi je podatke, što ih je sabrao dobrotom gospode kot. predstojnika Jordana i šumarskog upravitelja Elledera.

Begovi, koji još danas love sokolovima, uvjeravaju, da je taj način lova unesen u ove zemlje tek poslije kako su Bosna i Hercegovina pale pod Osmanlije. Svoju tvrdnju potkrepljuju time, što su u azijatskoj Turskoj pa i u Misiru velikaši muslomani još u davnoj prošlosti pitomili sokola za lov. Ja bih ipak rekao, da su lov sa sokolovima bosanski plemići poznavali još za doba domaćih kraljeva i da je unesen u ove zemlje iz država u zapadnoj Evropi, valjda uslijed doticaja, koji je tada postojao megju bosanskom vlastelom sa plemstvom u drugim evropskim državama.

[1]) Jaran, p. r. = prijatelj.
[2]) Ćehaja, p. r. = nadzornik.
[3]) Ahar, t. r. = soba za goste, takogjer štala za plemenite konje.
[4]) Timar, t. r. = vojnički stalež; takogjer posjed, darovan u nagradu vojničkih zasluga (Lehen).
[5]) At, t. r. = konj, u Bosni konj arapske krvi.

Od godine do godine biva sve to mučnije dobaviti sokolove za lov, te ih uvježbati za taj posao. Danas skoro bez iznimke ne će uspjeti da sačuvaju uvježbana sokola u životu preko zime, valjda zbog toga, što se ne zna, koja mu hrana prija i od čega se mora čuvati.

Nekoć se lovila samo ona vrsta sokola, koja se zove falco peregrinus (Wanderfalke); danas skoro bez izuzetka love samo vrstu, kojoj je ime „atmadža". Kad i kad love, no samo od nužde, običnog kopca (Sperber), ali od njega ima slabe koristi. Ponajviše lovili su Maglajci sokola u okolini Trbuka, ali od nekog vremena nestalo ga je sa trbuških stijena; možda ga je protjeralo zviždanje željeznice, koja od 1879. godine ovamo juri pokraj tih stijena, a možda se i dosjetio, da mu tamo od čovjeka prijeti pogibija. Često love mlade sokolove u Blizni, jednom predjelu Vran-planine u južno-istočnom pravcu od Maglaja.

Sokola love mrežom; dvije mreže, od prilike po dva metra visoke i široke, vrlo se slabo utaknu u zemlju u šiljastom kutu, kako to predočuje slika 1. Sa spoljašne strane prikriju se mreže sitnim grančicama i zelenim trnjem. Sred mreža priveže se živa čavka a lovac sakrije se vješto u kakom grmu u blizini. Čavka, da se oslobodi ropstva, počinje se vrpoljiti i krieštati, što će mlada sokola, obično godišnjaka i stoga dosta ne smotrena primaniti, da se obori na plijen. Ali čavka u smrtnome strahu zametne ljuti boj sa napadačem, koji će opet lamanjem krila udariti o mreže te ih oboriti na se. Lovac brzo pritrči, uhvati sokola i nosi ga kući.

Slika 1.

Za lov radije se služe ženkom, nego slabijim i sitnijim sokolom — mužjakom.

Svaka atmadža ne da se jednako dobro pripitomiti i uvježbati za lov. S obzirom na ovu sposobnost razlikuju ih po gnijezdima, u kojima se izlegoše. U nekim gnijezdima ragjaju se najbolje atmadže, koje će loviti ne samo na prepelice, nego i na jarebice i vodene šljuke. Iz drugih gnijezda su atmadže dosta trome, no ipak se mogu uvježbati, ali će samo loviti prepelice. Treća pak vrsta nikako nije prikladna za lov radi divlje svoje ćudi; zovu ih „ljute atmadže".

Ljubitelji lova sa sokolovima tačno razlikuju gnijezda ove ptice i znadu pouzdano ona legla, u kojima se ragjaju najbolje atmadže. U šumi „Ozren" ima kakovih 20 mjesta, gdje se nalaze gnijezda sokola, ali se samo na tri mjesta legu one najbolje atmadže.

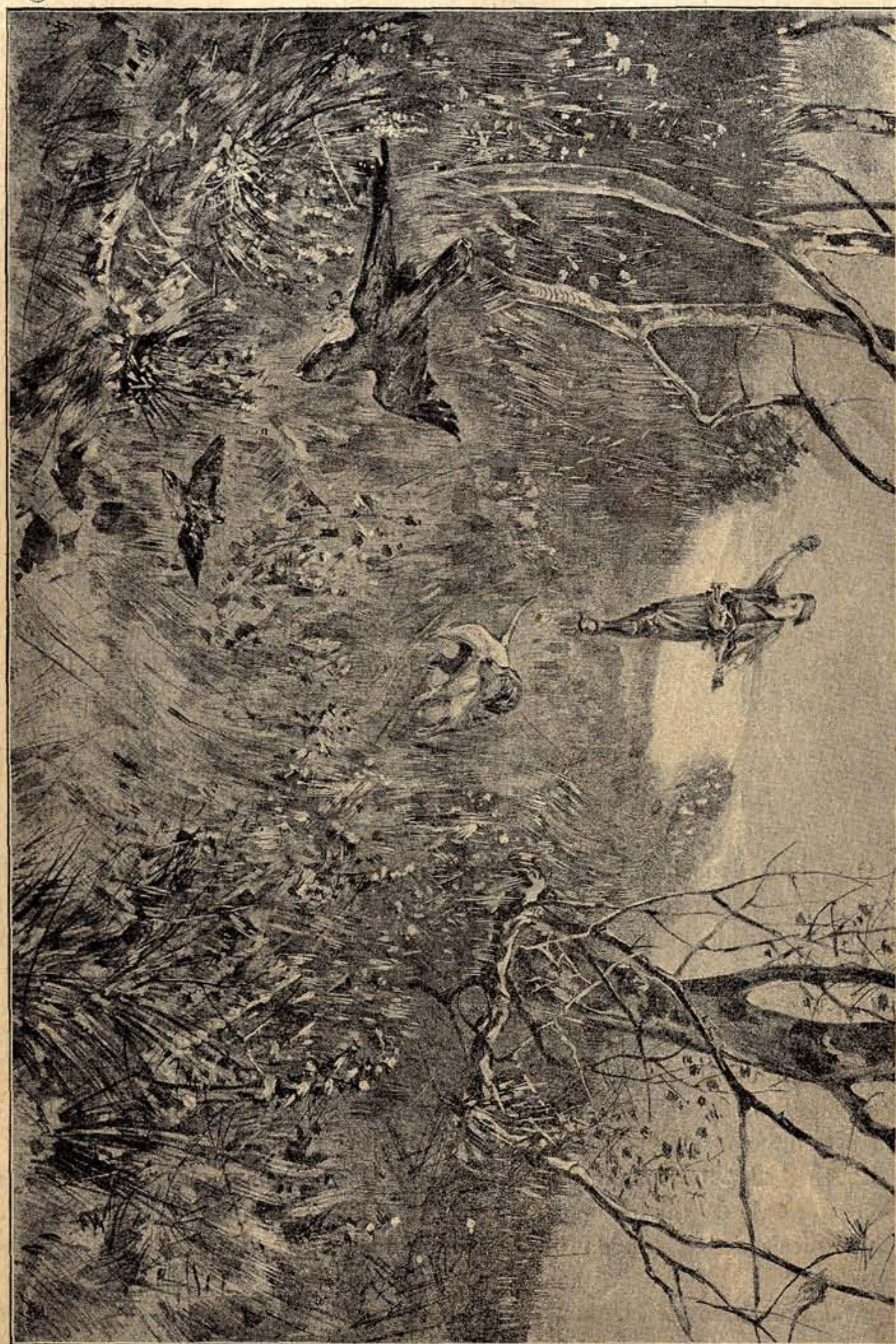
Kad u mrežama pohvataju mlade sokolove, onda tek nastaje teška rabota; ponajprije valja priučiti sokola, da strpljivo nosi kajiš na nogi. Kad se je tome privikao, počinje prava nauka: sjedalo, na kojemu počiva, treba neprestano da se njiše, povrh toga mora se soko češće poprskati vodom da ne spava. Sad ga treba naučiti, da mirno sjedi na ruci lovčevoj, koju od oštrih kandža sokolovih čuva narukvica, sašivena od debele ovčije kože (Slika 2.). Ovaj je posao svršen za 15—30 dana. Sad će lovac sa uvježbenim sokolom u polje na prepelice, koje će lovački pas tražiti u žitu i travi te ih potjerati. Čim jadna prepelica ispred psa prhne, baciće lovac sokola u pravcu, kojim se je digla prepelica, a soko munjevitom brzinom baci se na nju, te je uhvati kandžama, iz kojih se jadna ptica više izbaviti ne može (Slika 3.).

Slika 2.

Dobro uvježbani soko u rukama vješta lovca uhvatiće u jedan dan 10 do 15 prepelica. U jesen, kada prepelice polaze u toplije predjele na zimovanje (narod veli: kada je prh), može dobro uvježbani soko u jedan dan 60 do 80, dapače 100 prepelica uloviti.

Ovaj opis današnjeg lova sa sokolovima u Bosni svjedoči nam, da sada više ne umiju upotrebljavati sokola za lov onako vješto, kako su to činili pradjedovi današnje generacije; vještine oko izučanja sokola već je nestalo. Da to pokažem nužno je da navedem podatke iz prijašnjeg doba. Lov sa sokolovima bio je poznat već u drevnoj davnini, ali se ne može stalno utvrditi vrijeme njegova postanka. Prvi put spominje se taj lov u jednome djelu, koje je napisao Julius Maternus Firmicus oko godine 345. poslije Isusa, ali se zna prilično sigurno, da su ovaj lov poznavali Jndi nekoliko vijeka prije Isusa. Skoro sve države imadu svoju literaturu o lovu sa sokolovima: Francuska ima 22, Engleska 9, Španjolska 4, Portugal 1, Nizozemska 2 znatnija djela. Na istoku pisali su takogjer stručnjaci o tom lovu: Hammer — Purgstall nabraja tri neštampana takova djela (jedno iz zapadnog dijela Turske i jedno vizantijsko).

Nije zadaća ovog članka, da se bavi opisivanjem racijonalnog lova sa sokolovima; ko se o tome želi obavijestiti, tome preporučujemo zanimljivo djelo Ernesta pl. Dombrovskoga: Allgemeine Geschichte der Beizjagd (Opća povijest lova sa sokolovima). Ovdje bih samo naveo, da je nekoć taj lov bio omiljen na vladalačkim dvorovima i da je počeo opadati u 18. vijeku. Za

Slika 3.

nesretnog ugarskog kralja Ljudevita II. vele, da je za jednog sokola dao 40.000 dukata. Car Fridrik II., putujući istokom, vidio je ondje, kako sokolu za lov uvježbanu zatvaraju oči nekom kapicom, koju bi skinuli tek u času, kada ga htjedoše pustiti da se obori na prepelicu ili drugu koju životinju. Onda su sokola pitomili i za lov uvježbavali naročiti majstori, pri čemu je od velike važnosti bilo dražilo (Federspiel, Luder), načinjeno od golubijih krila u obliku ptičijega tijela (slika 4), da se tako soko priuči oboriti se na pticu, kad ga gospodar ispusti s ruke. Nijesam mogao razumjeti, da bi se prije i u Bosni upotrebljavalo ovakovo dražilo i gore spomenuta kapica, no možda će ovaj člančić potaknuti kojeg od mojih suradnika, da o tome raspitiva, pa da mi priopći, što je saznao.

Slika 4.

Književnost. — Књижевност.

Сборникъ за народни ꙋмотворениꙗ и книжнина. Издава Министерството на Народното Просвѣщение. Софиꙗ, Държавна Печатница 1889. Книга I (Зборник народних умотворина и књижевности. Издаје га бугарско министарство за народну просвјету. Софија. Државна штампарија 1889. књига I.) 8-а стр. X + 330 + 268 + 167 и 5 таблица и једна карта. —

Пред нама је издање бугарског министарства просвјете, које нас и по садржини и по цијељи, којој је најмијењено, подједнако у великој мјери занима. Министарство је наиме лани у својој публикацији: „Времени правила за научни книжовни придприятия“ издало наредбе о начину, како треба да се сабирају подаци етнографички, хисторички, географички и археологички. Услијед тога приспјело је министарству толико ваљаних прилога, да је оно нашло за цјелисходно, да их свеколике објелодани у периодичном часопису „Зборнику“. Настојање министарства заслужује свако признање и жељети му је, да у томе потпуно успије.

Зборник имаде три одјелења: научно, књижевно и једно за народне умотворине. У првом су потпуна саопштења, у другом књижевне објаве, рецензије и критике, а треће је искључиво етнографији намијењено. Овај зборник излази свака 3 мјесеца у обиму од 40—50 печатаних табака.

У I. књизи пред нама је послије кратка предговора чланак Шишманова с насловом: „Значење и задатак наше етнографије“ стр. 1—65. У првом краћем дијелу својега чланка (стр. 1—18) говори писац у опште о етнографији, о постанку њезину, за тијем разлаже теорије Андрева и Ланга, миграционалне теорије Бајфуса, дјеловање антрополога јевропских држава и стање садашње антрополошке науке у Јевропи. И у Бугарској су већ увидјели значај ствари, те само министарство предњачи добријем примјером. Први је био Вук Караџић, који је саопштио неколике бугарске пјесме и Зборнук му изриче лијепо признање на томе. „Срби се могу

правом поносити својом богатом народном епском поезијом" вели се ондје „а још више Буком." Сакупљање материјала иде веома споро, јер нема правог путовође за тај посао. Прво је упутсво израдио Раковски а сви бугарски етнографичари су његови ученици. Осим њега штампали су посебна упутства Дринов, Јиречек, Бобчев и Георгијев. Ова студија имаде особита значења по Бугарску како у књижевном тако и у политичком обзиру. У књижевном обзиру с тога, што производи народне поезије осим језикословног становишта важе и као књижевни споменици. У политичком обзиру опет с тога, што ће се том марљивом студијом доћи дотле, да се одлучи питање о томе, еда си су становници Македоније Срби или Бугари. И други чланак спада у етнографију. Наслов звони некако чудновато: „Жртвовање рођене дјеце у славенским причама" од Драгоманова. Послије кратког прегледа о међународном елементу у народној литератури, спомињу се три групе приповијести, у којима се спомињу жртве дјечије и то 1. једна руска прича, 2. једна даља украјинска прича, каквих сличних имаде у српској, бугарској и бретонској народној поезији, најзад 3. једна славенска прича о храму, какву познаје и грузијска и старофраначка књижевност. За тијем хоће да докаже, да све ове приче потичу из арапске, турске и хиндуске литературе (стр. 65—97).

Чланак Константинова спада више у филологију и доноси неколике прилоге за проучавање родопског нарјечја, који су повађени из рукописа предика од 1860 и 1865 г., не бивши писац сам ондје (стр. 133—156).

Илијев разлаже у чланку бугарску нумизматику (стр. 97—133) што ће бити свакако први покушај на том пољу. Павле Шафарик је писао 1837 у једном дјелу свом, да се о новцима бугарских царева и краљева не знаде ништа. Из преписке Априлова види се, да је он у 40 годинама живо агитовао у интересу сабирања старих бугарских новаца, но није успио у свом труду. У Гласницима „Српског ученог друштва" од 1848—50. (III.—IX.) имаде опширна нумизматичка расправа од дра Јанка Шафарика. Ондје се описују и разлажу осим српских новаца, 10 босанских и 14 бугарских новаца и тијем полаже темељ бугарској нумизматици, вели Илијев. У новије вријеме написао је хрватски научењак проф. Шиме Љубић расправу, гдје се опширније и исцрпљиво расправља овај предмет. Иста гласи: „Opis jugoslavenskih novaca (Zagreb 1875). У том дјелу писац разлаже 224 бугарска новца, међу којима 1 златан, 211 сребрених у 12 бакрених; описује им облик, материјал од којега су ковани, написе итд., а за овијем поједине новце из времена разнијех владара, почето од Арсена I. (1186—95). Старији новчани споменици нарочито из времена изврсних владара Симеуна и Самујла нијесу досад познати.

Остали чланци спадају у природне науке. Георгијев упознаје ондје читаоце с југославенском (тракијском) флором (191—255. стр.). Лазаров пише о корисним и отровним биљкама (255—291. стр.). Бучеваров и Вацов саопштавају метеорологичке радове а Славов пише о простору Бугарске (312—316 стр.). Из тог чланка црпимо ове податке: површина Бугарске чини 99.276 □ km., дакле један постотак од цијеле површине Јевропе. Међу

балканскијем државама долази по простору одмах иза Румуније, административно је раздијељена на 23 округа, од којих је округ Варне са 8378 □ km. највећи, а округ Севлија са 1898 □ најмањи. Највише котара или среза (6) имаде трновски и пловдивски округ; свега имаде 84 среза.

Врло су занимљива два писма Венелина Априлову (186—191. стр.), у којима се веома исцрпљиво описују тадашње прилике. Ред овијех радова закључује „Научна хроника" у којој су ситне вијести. То је у кратко садржај п р в о г одјелења.

У д р у г о м су одјелењу један роман и три критике. Писац романа је Вазов, наслов му је „Под игото" а сиже (sujet) му је узет из живота бугарског народа на прагу ослобођења његова. Критике су ове: о дјелима Стојанова, у којима имаде животопис пјесника Ботева, који је активно судјеловао у дјелу ослобођења, суди Стеван Зајмов повољно. Неповољно се изражава Михајловски о пријеводу Иразова романа Виктора Ига „Lés Misérables", у колико преводник није ни наслова тачно провео. Трећа критика се тиче наставних књига, што су намијењене 3. разреду бугарских основних школа. Тијем завршује друго одјелење, које је према расправљеним предметима сухопарније од првог. Добро је, што је ово одјелење краће од првог (265 стр.) и што у њему имаде и пјесничких покушаја.

III. одјелење је најважније и садржи искључиво етнографичке радове. Дошло је на потоње мјесто с тога, да би се олакшало евентуално сабирање дотичних података, јер може ласно да се одвоји од осталијех. У овом су дијелу двије главе: у првој (стр. 1—70) су производи нар. поезије у стиховима, а другој (стр. 71—158) у прози.

Стихови су раздијељени на 5 одјелења. У I. су вјерске пјесме, у II. и III. се опјевају породични догађаји, сватовске пјесме итд., у IV. су пјесме ратара, пастира и косача, а најзад у V. хисторичке пјесме. Ово су наслови потоњих: Грчка Краљица, Краљевић Марко и орлићи, Краљевић Марко, Иве и Дукадинићи, Краљевић Марко, Милош и вила бјелогорка; Ђуро Тимишарин, Краљевић Марко, Дјеца Големеша и Арапин, Краљевић Марко и дјевојка од Арвата; Војвода Јанкул и Магда Албанеска.

У другој глави су саопштене нар. приче, бајке, шале, пословице, дјечије игре, а у потоњем одсјеку неколики нар. обичају. Књигу завршују: 4 нумизматичке таблице, једна метеоролошка и једна географичка карта.

То је кратко садржај „Зборника". Из тога се може увидјети, колико је оправдан интерес, с којим ишчекујемо даља подобна издања.

Антун Ходинка.

Die Mineralquellen Bosniens, von Professor *Dr. E. Ludwig*. Separatabdruck aus der Wiener klinischen Wochenschrift. Wien 1889. — Adolf Hölder, k. k. Hof- und Universitätsbuchhändler. — (Mineralna vrela u Bosni, od profesora Dr. E. Ludwiga. Naročito otisak iz bečkog kliničkog tjednika. Beč. 1889. C. kr. dvorska i sveučilišna knjižara Adolfa Höldera. 8-na, strana 102). Čuveni stručnjak za istraživanje i analiziranje mineralnih voda, gospodin profesor Ludwig

u ovom svojem djelu opširno opisuje rezultate svog trogodišnjeg rada (1886, 1887 i 1888) oko ispitivanja mineralnih vrela, kojima Bosna obiluje kao rijetko koja druga zemlja. Djelo sadržaje tačnu analizu od 32 takva vrela, od kojih su nekoja već odavna zbog svoje ljekovitosti u narodu dobro poznata, dočim se opet nekima može proreći velika budućnost, kao primjerice vodi iz vrela „Crni Guber“ kod Srebrenice, koja u sebi sadržaje arsena i sastavine gvožgja, te o kojoj pisac veli: da je najdragocjenija u čitavoj zemlji.

Серафим Перовић, АЕ. и митрополит херцеговачко захолмски; његово посвећење и прва канонична визитација. Приредио Патрикије Поповић, ђакон и митрополитски канцелиста. Сарајево 1890. Земаљска штампарија. Мала 8-на., стр. 118. са сликом г. митрополита. Цијена 50 новч.

Različito. — Различито.

О немуштем и козарском језику.

То су два језика, за које не знају граматике ни лексикони, нити се могу научити у високим школама. Ево што се за њих приповиједа у народу.

По народњем приповиједању постао је немушти језик овако: У првашња доба није само знао говорити човјек, него су то знале и животиње, пaче и само дрвље и камење. Тада је човјек био у много бољем стању, јер су му сва створења као: животиње, дрвље, траве и камење сами казивали, за што су му добри и због чеса су му од Бога намијењени. Онда је човјек збиљам био сретан! Но та му срећа није потрајала дуго, јер чим је сагријешио, одмах се све то преобратило и све је замукло и занијемило за увијек прама њему. Сам је човјек био тако покаран од Бога, да је заборавио свеколике користи, што су га прије биле научиле животиње и остале ствари, кад су још говориле. Него и сада говоре и животиње и остале ствари, али их човјек не чује. Само онај, ко је добар, може то чути и то једном у години, а то је кад је благовијест, јер тада Бог припусти таким људима ту милост, да знаду, шта ће им бити у будуће кроз цијелу годину и од чеса им се треба чувати и што имаду радити да измакну несрећи, а достигну срећу.

А сад да нешто рекнем о козарском језику. Овај језик чула сам да највише употребљују чобани и чобанице код оваца. Но овај се језик чује зборити и по градовима, најсколи код дјеце, па и одрасли се често пут као у шали њиме служе.[1] Ја сам по азбуци — колико се могло — сложила овај језик, како сам га сама чула у народу. Узећу дакле за примјер поздравну ријеч: „добро јутро“, те ћу је у томе језику на све могуће начине овдје изнијети:

Адоабро ајуатро
Бродо троју

[1]) У ашиклуку имаде козарски језик такођер своје мјесто. Примједба уредништва.

Цидоциброциње цијуцитроциње
Дедоњедеброње дејуњедетроње
Едосајебросање ејусајетросање
Фидофиброње фијуфитроње
Хидохибро хијухитро.
Идосброс ијустрос
Кудокброје кујуктроје
Лидослибро лијуслитрос
Мидомбро мијумтро
Недонебро нејунетро
Ододоброд ојудотрод
Придовишбро пријувиштро
Радосброње расјустроње
Сидовисбро сијувистро
Тедоброс тејутрос
Убродоње утројуње
Видовисбро вијувистро
Зедосбро зејустро

Милена Зовкова.

Kako je postao Ljubuški i njegovo ime[1]).

Ljuba, žena Ercega Stjepana[2]), šetala se jednom sa svojijem dvorskim gospogjama, te se malko od njih udalji i zagje u neku malu šumicu. No što je ona dublje zalazila, sve ju je nešto dalje vuklo, a šumica je sve više rasla i širila se i napokon postane gustom i nepreglednom šumom. Sva u strahu i upravo izvan sebe, lutala svijetla gospogja neprestano po šumi, ne bi li kako tako našla put i izlaz, da se odavle po što po to ispriprosti. Dok je ona tako tumarala, tražeći svoj spas, dotle su je njezine gospogje, pune brige i straha iskale i dozivale, te napokon, kad im nije pošlo za rukom, da je nagju, otigju u dvorove ercega Stjepana i kažu sve što je i kako je. Namah s mjesta bude naregjeno najboljijem junacima ercegovim, da je traže i da premetnu i obigraju brda i doline, ne bi li je gdje god našli. Ali svaki trud bio im je izlišan i uzaludan. Nje nema, te nema. Već se stalo i sunoćavati, ali od vojvotkinje ni glasa ni traga, kao da ju je more popilo. Vas dvor bio je u crno zavit i u najvećoj žalosti. Svašta se nagagjalo i opet pogovarala. Jedni su je čak držali i mrtvom, kô da je nikad ni Bog nije dao. Ovo je mnijenje za najviše maha preotelo, kad se saznalo, kako se nenadno iz nebuha i na jednoć stvorila ona velika i strahovita šuma, koju je priča brzo napunila najužasnijim i najgoropadnijim dusima. Od te šume svak je odsle zazirao više nego od smrti. Plač i lelek orio se po cijelom dvoru i po svojkolikoj vojvodini, jer se bio glas već svuda raznio o tom nemilom i nenadnom dogagjaju.

[1]) O postanku i imenu Ljubuškoga moj vrijedni prijatelj gosp. J. Tominac, sadanij školski upravitelj u Mostaru ima u svojijem rukopisima izmegju ostalijeh radnja i jednu sasma drugojačiju skasku o ovome hercegovačkom brdovitom mjestancu. Pisac.

[2]) Istorička žena hercega Stjepana bila je Jelena, kći Balše III., kneza zetskog.

Dok se sve ovo ovako zbivalo i dok su hrabreni junaci i prvi dostojanstvenici vojvodstva obijali gore i bregove, tražeći nesretnu gospogju, ljubu svoga gospodara, dotle je ona sva iznemogla i poništena u najvećem očajanju na pola mrtva pala pod jedan hrast. Ovaj hrast bio je nekoć nasred srijede današnjeg Ljubuškoga, a ona čudnovata šuma protezala se na sva četiri kraja okolo njega. U kasno već doba noći usnije kneginja vrlo lijep san, koji ju je, čisto da reknem, oživio i ozdravio, a malo za tijem se probudi i okrene ponešto na desnu stranu. Sjajna mjesečina već je bila povisoko odskočila na obzor i čarobno je provirivala kroz gusto granje. Čim se ona okrenula na desnu stranu, odmah primjeti, kako malo dalje od nje zemlja postepeno raste i visi se. Čas prije tu je bila ravna čistina, od koje je narastao najprije omalešan brežuljak, koji se sve više i više uspinjao, dok se napokon ne rastvori i zasja se svuda iz njega naokolo velika i divna svjetlost. U najvećem strahu i uzbugjenosti, od koje se malo prije lijepim snom okrijepila, gledala je sada smrtnijem pogledom hercegova ljuba ovaj prizor. A još, kad se ukazala u onoj svjetlosti čudnovata i prelijepa gospogja, koja je bila blažena djevica Marija sa silnom množinom angjela, tada ona nije više znala, gdje je. Smrtni strah bio je posvema obuzeo. Tresla se, kao šiba na vodi. Na to će joj reći sveta bogorodica: „Ne treba, draga, ni najmanje da se bojiš. Sami je Bog htio, da ti ovamo zagješ i da se sve stvori, te da me izbaviš iz crne zemlje. Mnogo je godina, otkako čamim pod zemljom. Ja sam bila prilika samo djevice Marije; pa kad su navalili na crkvu i razorili je, spasla sam se pod zemlju od griješne ruke. Bog mi je bio još onda naredio, da će me izbaviti nekakva kraljica, koju eto u tebi vidim. Lijepa nek ti je hvala i prosto ti bude zaželjeti, što se samo pomisliti može, a ja ću ti to odmah ispuniti“. Kad je to čula i razumjela kneginja, malo se povratila i došla sebi i zaželi da na onom mjestu postane grad. Odmah čim je ona to i pomislila, istoga onog časa stvori se lijep grad, a one šume nestane, kô da je nije nigda ni bilo. Kneginja, kako je bila dobra i pobožna, pokupi iz cijele svoje zemlje sve siromake i jadnike, što ih je bilo, te im pokloni onaj grad i u njem ih nastani. A ti siromaci i jadnici, da se što zahvalnijim pokažu prema svojoj dobročiniteljici, prozovu taj poklonjeni im grad „Ljubuški“ po njezinom imenu Ljuba i što ih je kao rogjena majka ljubila, pa se tijem imenom taj grad još i sada zove. **Ivan Zovko.**

Искапање на Гласинцу.

Љетос се наставља прекопавање знамените предисторијске некрополе гласиначке и сад је управо у највећем јеку. Због те радње дошао је овамо на позив наше владе познати стручњак, госп. др. М о р и ц Х е р н е с, те је у друштву са чуваром нашег музеја г. Ћиром Трухелком пошао 20. маја на Гласинац. Онђе ће се радити 3 до $3^1/_2$ мјесеца и надати се је обилну успјеху. У своје вријеме донијећемо опширни чланак о резултату љетошњег искапања.

Pečat, nagjen kod gradnje manastira u Sutjeskoj.

Jedva što su počele radnje oko gragjenja ovog starog franjevačkog manastira, našao se kod iskapanja temelja pečat, kojeg u slici (naravna veličina) ovdje donosimo. Napis je ovog pečata: S. MINISTRI GNLIS TOTIVS ORDS FRANC. (Pečat generalnog ministra svega reda franjevačkog). Pošto je samo jednom, i to god. 1340, bio u Bosni generalni ministar franjevačkog reda i to P. G e r a r d O d o n i s, to nema sumnje, da je on prigodom vizitacije sutjeskog manastira slučajno izgubio svoj pečat, koji je evo sada nagjen i megju manastirske starine uvršten. Pater Gerard Odonis bio je rodom Francuz, a postao je generalom reda godine 1329. Od onda nije dolazio u Bosnu-Hercegovinu general reda sve do sadanjeg O. Bernardina, koji je 1882 obišao ove zemlje.

Dopisi uredništva. — Дописи уредништва.

Veleučenom gosp. Er. Buliću, c. kr. konzervatoru i muzejalnom ravnatelju, **Spljet.** Za vijesti, priopćene mi cijenjenim dopisom od 5. juna o. g., lijepo blagodarim. Na žalost stigoše mi te vijesti za II. knjigu prekasno.

П. н. господи: Др. Леополду Глику у Зеници; Франу Радићу у Корчули; Томи Драгичевићу у Калесији, и другијем. Ваше чланке морао сам одложити за трећу књигу.
